

حکومه‌تا هه‌رێما کوردستانی - عێراق

وه‌زاره‌تا په‌روه‌ردی

رێشه‌به‌ریا گشتی یا پرۆگرام و چاپه‌مه‌نیا

مێژوو یا نوی و هه‌قه‌رخ

بو‌پۆلا دوازدی ئاماده‌یی وێژه‌یی

دانان

نازه‌نین محمد وه‌بی

دارا محمد عبدالله

عطا عبدالله معروف

هاتییه کرمانجیکرن ژ لای

قیس صباح حمید

لشکر حاجی محمد طاهر

کروان مصطفی مصطفی

پیداچوونا زانستی

کروان مصطفی مصطفی

پیداچوونا زمانی

محمد عبدالله أحمد

سهرپه‌رشتی زانستی یی چاپی: قیس صباح حمید
سهرپه‌رشتی هونه‌ری یی چاپی: عثمان پیرداود کواز – سعد محمد شریف صالح
تایپکرن و دیزاین: عدنان أحمد خالد
بهرگ: زاگرووس محمود عرب

پشكا ئىككى

مىللىتىنىڭ ئىسمى - ئىرانى ۋە كارىگەرىيە ۋى لىسە كوردىستانى

ئوسمانى ۋە دەسپىكا دىمىركە قىتتا وان :-

ئوسمانى ب تۇخۇم (پىمگەز) سەرب ھۆزەكا تۇركى قە دىچىن كۆ ئىناق قەراستى ئاسىيا ھاتىنە ل ئىزىر سەربۇكاتىيا مىر (ئەرتۇغۇرۇل) ل دەسپىكىن سەدى سىزدى ئىترسا رايىلانا (مەغۇلان) بەرەف باكۇرى رۇزىئافىيا (ئەنادۇل) ئى چۈپىنە. پاشى ئىگەرى چەند ھۆكەردىكان ئوسمانى شىيان مىرگەھەكى بىناقى (ئوسمان كۇرى ئەرتۇغۇرۇل) ل سالا ۱۲۹۹ز دىرۇست بىكەن ۋ ناقى (ئوسمانى) لىسە دانا. ئوسمانىيان ب دىرۇزاھىيا ھەردو سەدىن چاردى ۋ پازدى زايىنى دەسھەلاتا خۇ بىسەر ئاسىيا. پىچۇيك ۋ نىمچەگىزىرتا (بەلقان) دا سەپاندىيە، ئەف دەسھەلات ۋ گافھافىتن ۋ بەفرەھكەرنە ئەردى ل ئەورۇپا يا ئاقھەراست ۋ رۇزھەلاتىدا ب دىرۇزى قەكىشا، خۇ ھەتا پىشتى ھەرقاندا ئىمپىراتۇرىيەتا بىزىمىتى ۋ كەفتىنا (قۇستە تىنىنىيە) پائىتەختى وان زى بىدەستى سولتانى ئوسمانى (مەھمەد فاتىح) ل سالا (۱۴۵۳ز).

داگىركەرنە قۇستەنتىنىيە ۋ ئىنافىرنا دىولەتا بىزىمىتى لىسە دىستى سولتان مەھمەد فاتىح بۇيىيە ئەگەرمكى ھارىكار ۋ پالدىمەكى پاش بۇ دىولەتا ئوسمانى ئى بۇ بىيىز ئىخستىنا خۇ ۋ باۋەرى بخۇ ئىنان ۋ ھەولدان بۇ بەفرە خوازىيا دىمەكى ل رۇزىئافا ھەتا گەھىشتىنە نىزىكى قىيىمەنا، بەلى دگەل ھاتىنا سولتان (ياۋز) ل سەلىمى ئىككى (۱۵۱۲-۱۵۲۰)ز بۇ تەختى دىولەتا ئوسمانى، گۇھۇرىنەك

د سیاستا دولهتیدا رویدا، ئەو گووۆرپین ژى ئەفە بوو کو چوونا سەر
رۆژئافای راومستاند و بەرف رۆژهلەلاتى (کوردستانى و نیشتمانى عەرمى)
چوون، ئەوژى ژبەر ئەفان ئەگەران:

۱- ل دەستپیکىن سەدى سازدى عوسمانیان ل ئەورۇپا زیدەتر هەلویستى
بەرفانیکنى وەرگرت، نەك هەلویستى هیرش کرنى، ژبەر هندى وان چاره
نەمابوو، پتنى ئەو نەبیت کو جەهەكى تازمتر فەببین ژ بو بەرفەرە خوازیا
خۆ ئەو جە ژى پیکهاتبوو ژ کوردستانى و نیشتمانى عەرمى.

۲- ل دەمى کو رۆژئافا یا عەرمى و ئافین ژیریا عەرمى تووشى داگیرکاریا
ئىستعمارا پرتوگالی ببوون، دەرفەت بو عوسمانیان هەلکەفت کو بهینه
رۆژهلەلاتى و پاشى دا بخینه بن دەستى خۆ.

۳- سەرهلەلانا دولەتا سەفەوى ل وەلاتى فارسى (ئىرانى) و گافهافیتنا وان بو
کوردستانى و عىراقى وەل دولەتا عوسمانى کر، ئەوژى بهیتە دناف
کوردستانیدا و پاشى نیشتمانى عەرمى ژى، بو بەررسنگرتن و ریکگرتنا
دەسەلاتا سەفەویان.

سەرهلەلانا دولەتا سەفەوى ل ئىرانى:-

نافى دولەتا سەفەوى فەدگەریتن بو نافى (شیخ صفى الدین) کو ل سالا
(۱۳۳۴)ز وەغەرکریه، ئەفى شیخی ل (ئەردەبیل) نافودەنگى خۆ هەبویه و
خودانى ریکەکا (سۆفی گەرى) بوویه و خەلکەكى زۆر تاگریا وى کریه ل
(نازربەيجانى).

دگهل دمستپيكا سەدى شازدى ترازيا سياسى ل دىقەرا پۇژھەلاتا نافىن
هاتە گوھۇرپىن ژ ئەگەرى لاوازا دەولەتا (ئاق قوينلو) ودەسەلات و نافودەنگى
بنەمالا سەفەوى زىدەتر لىھات، ل وى دەمى ئىسماعىلى سەفەوى ئەف لاوازا
(ئاق قوينلو) و ب دەلىقە زانى و ل ئازربەيجانا ئىرانى دەولەتا سەفەوى
رابگەھىنىت (سال ۱۵۰۱ز) و خوژى ب شاھى ئەفى دەولەتى دمستىشاندىكت و
باژىرى (تەفرىزى) ژى دىكتە پايتەختى دەولەتا خو و مەزھەبى (شىعى) ژى
دىكتە مەزھەبى فەرمى يى فى دەولەتى، پاشى دەسەلاتا خو بسەر تامامىيا
ئىرانىدا سەپاند.

ئەفجا كەفتە پىكولا داگىركنا دىقەرىن ھەفسوین خو ژ وانا كوردستان و
عراق. دىن چاف تىرىن و ھەولدانىن شاھ ئىسماعىلى سەفەوى بو داگىركنا
كوردستانى و عراقى بىزىرىنەفە بو چەند ئەگەرمكان ژوانا:-

۱- خرابى و پاشكەفتنا بارى سياسى يى كوردستانى و عراقى ژبەر كويى
پربوونا

ژ ئاژو و تىكدان ھەفركىين نافخوى.

۲- عراقى بەھايەكى تايبەت و گىنگ ھەبوو بو بنەمالا سەفەوى، ژبەر كو
مەزارىن گەلەك ئىمامىن شىعە لىبوون، بى گومانژى دەولەتا سەفەوى ب
ھەمان شىو دەولەتەما مەزھەب شىعە بوو.

۳- گىنگيا جھ و ئەردى كوردستانى بو چاندنى ژبەر قەلەوى و خىروپىرىن
ئاخا وى، و بىنگەھەكى گىنگى بازىرگانى بوو ژبەر ستراتىژىيا جھى وى.

لدهستپيكي شاه ئيسماعيل سەفەوى سىياسەتەكا نەرم دگەل مېر و دەربەگيەن كوردان پەيرەوگر، بەلى پىشتى ھنگى دەمى كو دەسەلاتا خو بنەجەكرى ب دژوارى رەفتار دگەلدا گر، ھەتا دژى ئەوان مېرېن كوردان ژى بوو ئەويەن كو بو دياركرن و نيشاندنا پىشتەفانيا خو بو دەولەتا سەفەوى و پېرۆزباھىيا سەرگردايەتيا دەولەتى سەردانا وان كرى، بەلى بەروفاژى ھزر و بۆچوونين مېرېن كوردان و بەروفاژى رەوشتى مروفايتى، ل جەي ريز و سوباسيەن وان بو مېرېن كوردان، دەست ب گرتن و زىندان كرن و لادانا وان كر ل وان دەفەرېن كو وى دەسەلات لىسەر وان ھەبوو گوھارتن و لجەي وان تاگرين خو ژ قزلباشان دانان.

ل سال ۱۵۰۶ ز ئىكەم ھىرشا سەفەويەن بو سەر كوردستانى دەستپيكر ب تالانكرن و كوشتن و ژنافرنا خەلكى بى گونەھى كوردستانى و سىياسەتا دژى كوردان بكارئينا. ھەر وەسا شاه ئيسماعيلى د دريژيا بەرفەرە خوازيين خوڤا ل سال ۱۵۰۸ ز شيا بەغدا داگىربكەت و داويى ب دەسەلاتا دەولەتا ئاق قوينلو بينيت كو حوكم ل ويى دكر.

شەرى چالديران و كاريگەرييا وى لىسەر كوردان :-

عوسمانى بدژى ئەوى بەرفەرە خوازيى راوستان ئەوا كو شاه ئيسماعيلى ل دەفەرېن كوردستانى وعيراقى كرى، چونكى ومكى ديار د وى دەميدا عوسمانيان ئەو بەرفەرە خوازي ب دەست تيۆەردانا ناف سنوورى خو ئانكو سنوورى دەولەتا عوسمانى دادنا، ژبلى ھندى كو سنوورى كوردستانى يى جەگروريك و

پېك نەبوو، ب ڤى جوړى كيښا سنوورئ بوويه ئهگهرمكى كاريگهر بو ههلبوونا
شەرو ناكوكيئ دناڤبەرا عوسمانيان و سەفەوييان دا ئهفە زيډمبارى هندئ
ئەوين كو ژ دەستئ دەسەلاتا سولتانئ نانكو سولتانئ عوسمانئ درمڤين هەوارا
خو بو دەولەتا سەفەوى دبر، ئەوان ژى برېكا تاگرو هەف هزروبيريئ خو
كەفتنه پالډانا خەلكئ ئەنادولئ كو شوږمىشئ ب دژى عوسمانيان بكەن.

سولتان سەليمئ ئيكي ب هەمان شيوە كەفتە گيانئ ئەو كەسيئ كو سەر ب
سەفەوييان فەبوون د دەولەتا عوسمانيدا و د پشكا ئەورۇپادا تەرا و بەراگرن.
هەروەسا مەترسسيا بەيزكەفتنا دەسەلاتا سەفەوى ئهگهرمكى ديتير بوو كو
سولتان پالډاي هەتا لەشكرمكى مەزن بەرمف ئەنادولئ و كوردستانئ بەنيڤريت،
ئەفجا سولتان سەليمئ تاگرو ديقەلانگيئ شاھ ئيسماعيلي را مالين و دەليشەكا
باش بو پەيداوو كو پرانيا ميڤرگەهيئ كوردى بو لايئ خو راكيشيت و دژى
سەفەوييان كار بكەن.

پاشى ل ٢٣ ئ تەباخئ (١٥١٤) ز ل دؤلا چالديران كو دكەڤيتە پشكا باكورئ
رۇژئاڤا يا دەرياچا ئورمىئ شەري چالديران دناڤبەرا عوسمانيان و سەفەويياندا
رپوويدا كو بسەركەفتنا عوسمانيان بداويها، ئەف شەرە ب شەرمكى دىرۇكى
دەيتە دانان ژ بەر كو ئيکەم شەربوو دناڤبەرا ئەڤان هەردوو دەولەتاندا و
عوسمانئ شيان سەفەوييان بشکينن و راهيلىئ و شاھ ئيسماعيلي سەفەوى ب
بريندارى رمڤى و تەڤريزا پايتەختئ دەولەتا خو بچە هېلا و سولتان سەليمئ
داگيركر و پشتى دەمەكى سولتان سەليمئ تەڤريز بچە هېلا و ڤەگريافە
ئەماسيە) ل نافەراستا ئەنادولئ.

پشتی فەگەرپانا سولتان سەلیمی بۆ ئەماسیە شاھ ئیسماعیلی سەفەوی زەفریشە تەفریزی و دەست ب خۆ بەرھەفکەرنی کر بۆ تۆلقەکەرنی ژ عوسمانیان. سەرکەفتنا عوسمانیان د شەری چالديراندا بسەر سەفەوویاندا ب ھاریکاریا کوردان بوو، چونکی شاھ ئیسماعیلی سەفەوی گەلەك خرابی دگەل کوردان کربوون، ژبەر ھندی کوردان ژ، بریکا مەلا ئدریسی بەدلیسی بوونە تاگرین دەولەتا عوسمانی بدژی سەفەوویان، بقی رنگی عوسمانی شیان دەفەرەکا مەزنا کوردستانی بیخەنە دبن دەستی خۆ فە ژبەر وی تاگریا ئەوان نیشاندا ی بۆ دەولەتا عوسمانی، بەلی پشتی ئەفی سەرکەفتنا دەولەتا عوسمانی دشەری چالديرانی، ئەف دەفەرە ل جەھ داگیرکەری سەفەوی بوو داگیرکەری عوسمانیی تورک.

ئەنجامین شەری چالديران (۱۵۱۴) ی ژ:-

- ۱- دابەشبوونا (پارچەبوونا) کوردستانی دناقبەرا ھەردوو دەولەتاندا پشکەك کەفتە دبن دەسەلاتا دەولەتا سەفەوی دا و پشکا دی کەفتە ژیر دەسەلاتا دەولەتا عوسمانی.
- ۲- عوسمانیان ب ئەگەری داگیرکەرن پشکا ھەرە مەزنا کوردستانی شیان پارێزگەریا سنووری رۆژھەلاتا دەولەتا خۆ بکەن.
- ۳- سەر دەمەکی نوی ژ شەرو ھەفرکیی دناقبەرا دەولەتین ئیرانی و دەولەتا عوسمانی دا دەسپیکر کو ژ سەدی شازدی و ب وی جۆری مایە ھەتا دەسپیکین سەدی بیستی.

نیزیک بوونا عوسمانیان - کوردان و پۆلی مه‌لا ئدریسی به‌دلیسی:-

دهمی کو شاه ئیسماعیلی سه‌فه‌وی ده‌وله‌تا سه‌فه‌وی دامه‌زراندی و داوی ب ده‌سه‌لاتا ئاق قوینلو ئینای هه‌ر چ ده‌فه‌رمکا دبن ده‌سه‌لاتا ئاق قوینلو فیه بوو هه‌می داگیرکرن و ئیخستنه دبن ده‌ستی خۆفه، لوی ده‌می مه‌لا ئدریسی به‌دلیسی ب نه‌چاری باژیری ته‌فریزی بجه‌ هیلا، هه‌ر چه‌نده نه‌و و خیزانا خۆ به‌ری هنگی ل سالاً (١٤٦٩ز)، ژ دیار به‌کری (نامه‌د) ی چبوونه ته‌فریزی، لی بجه‌ هیلا، چونکی وی دزانی نه‌و نه‌شیته‌ دگهل شاه ئیسماعیلی سه‌فه‌وی سه‌رده‌ریی بکه‌ت و بژیته ژبه‌ر کو وی بدژواری ده‌ستدابوو (مه‌زه‌هب) ی شیعی و شیعه‌رگه‌ریی.

نه‌چار بوو بریارا فه‌گه‌ریان خۆ بده‌ت ژ ته‌فریزی بۆ ده‌وله‌تا عوسمانی و بتایبه‌تی پشتی هاتنا سولتان سه‌لیمی ئیکی ل سالاً (١٥١٢) ز بۆ سه‌ر ده‌سه‌لاتا ده‌وله‌تا عوسمانی و لسه‌ر داخازا سولتان سه‌لیمی مه‌لا ئدریسی به‌دلیسی فه‌گه‌ریا فه‌.

سولتان سه‌لیم مه‌لا ئدریسی به‌دلیسی ده‌که‌ته شیرمه‌تکاری خۆ ژبه‌ر کو نه‌و ئیک بوویه ژ ره‌وشه‌نبیری زیره‌ک و ژیه‌اتیین سه‌ر ده‌می خۆ، هه‌ر چه‌نده وی نفیسینین خۆ ب زمانێ تورکی و عه‌ره‌بی و فارسی نفیسینه، به‌لی ئیک بوویه ژ ژیه‌اتیین کورد، و سولتان سه‌لیمی داخاز ژێ کریه، وه‌کو شیرمه‌تکارمکی کورد پیکۆلا ئینانا میرگه‌هین کوردی بکه‌ت بۆ بن ده‌ستی عوسمانیان و هه‌ول بده‌ت کوردان بکه‌ته تاگری عوسمانیان ب هه‌ر ریکه‌کا هه‌بیت، نه‌وژی ئانکو - مه‌لا

ئۇندىس لدويف ھەڭكارىيەكى دگەل سولتان سەلىمىدا، شيا تاگرى و پستەفانىا
مىرگەھىن كوردى بۇ دەولەتا عوسمانى دابىن بىكەت، بىيى كو ئەو مىرپىن كورد
دەست ژ دەسھەلاتا نافخۇييا ھۆزىن خۇ (مىرگەھىن خۇ) بەردەن.

پاشى مەلا ئۇندىسى بەدلىسى پەيمانەكا تايبەت ب سولتان سەلىمى دا
دەركرن كو ئەف بەندە تىدا ھاتبوون:

۱- پارىزگەرى ل سەرخۇبوونا مىرگەھىن كوردى (ئانكو دەسھەلاتا عوسمانى ھەر
بتنى دى ب ناف بىت د مىرگەھاندا).

۲- مللەتنى كورد دىشەراندا دى ھارىكاريا عوسمانىيان كەت.

۳- جەگىريا دەسھەلاتى د مىرگەھاندا دى پىشتاوپىشت بىت، ئانكو ژ بابى بۇ
كوپى و نەفىيىن وان بىمىنىت، يان پەيرەوكرنا ئەوى رىبازى بەيتە كرن كو
د وان دەفەراندە يا بەربەلافە.

۴- كورد زمكاتى و باجى (خويك) ى و خەراجى بدنە گەنجىنەيا دەولەتا
عوسمانى.

ئەوا ژ ھەزى گوتنى يە ئەو ھە كو لدەستپىكى دەسھەلاتا دەولەتا عوسمانى
ھەر ب ناف بوو ھەتا رادەيەكى باش پىكھاتبوو ژ دەركرنا فەرمانان و ناف
لېنانا مىرو دەربەگان و بەلافكرنا دىارىيان ل سەر وان، سولتانى عوسمانى ھەر
مىرەكى ناسنافى (بەگلەربەگ) ى دايى، ئانكو (سەرۆكى بەگان).

داگیرکاری و بهر فرهه خوازیا دهوله تا عوسمانی ل کوردستانی :-

سولتان سه لیمی پشتی چهنگی چالديران ئیک ژ فه رماندین خو کو نافی وی (فه رهاد پاشا) بوو هیلا لوی دقه ری، دا کو داگیر کرنا وان باژیرو دقه رین کوردستانی تمام بکه ت کو که فتبوونه سهر سنووری عوسمانی و هه تا سالاً ۱۵۱۵ز وان پشکه کا مه زن داگیر کر ژ وانا: (می ر دین، ره ها (ئورفا)، موسل، شنگال، ته له عفر، جزیرا ئبن عومه ر (جزیرا بو تان)، ئامیدی و هه ولیر و که رکوکی دگهل (ره قه) ل سوریا.

ره تکرنا دهسته ه لاتا عوسمانی ژ لای کوردانته :-

میر که هین کوردان هه ر چه نده د سهر بخو بوون و تا گریا دهوله تا عوسمانی دکر، به لی گه له ک فه نه کی شا دهوله تا عوسمانی نه و په یمانین خو کو دگهل کوردان و سهر کرده و میرین میر که هین کوردی گری داین شکاندن و خیانه ت ل سوژین خو کرن و میر که هین کوردی فه وتاندن، ب راده یه کی کو ل داوییا سه دی هه فدی بتنی چه ند میر که هه کی کوردی یین کی م مابوون ژ بهر هن دی ل هن ده ک ده مان شو ره ش و سهر هلدان بدژی عوسمانیان به رپا دبوون.

پیکدادانا ئیک پشتی چارده سالان ژ سهر دهانا سولتان سلیمانی قانونی بو کوردستانی ل سالاً (۱۵۲۸)ز بوو کو میری میر که ها نه رده لان میر (حسین) ده ست ب سهر هلدانی کر دژی دهسته ه لاتا عوسمانی، به لی دهوله تا عوسمانی هی ره کا مه زن کره سهر و سهر هلدان وی ژ نافیر. به لی جار مکادی ل سالاً (۱۵۴۹)ز میری میر که ها نه رده لان سهر هلدان ده ست پی کره قه، به لی عوسمان پاشای والیی حه له بی ب هیزه کا زورا ناگری و ئاسنی سهر هلدان فه مرانده قه و ژ نافیر، نه قه زی دمهاری چه ند شهرو سهر هلدانین دیر یین میر که هین دین کوردی و مکو میر که ها سو ران و میر که ها بو تان و بابان کو دپشکا چاریدا دی به حس که یین.

مەملەنە عوسمانى - سەفەۋى و كارىگەرى يا ۋى لىسەر كوردستانى :-

سەدى شازدى مەملەنەھەكا مەترسىدار دىناقبەرا ھەردوو دەولەتتىن ئىسلامى،
عوسمانى (توركى- سەنە مەزھەب) و سەفەۋى (ئىرانى- شىيە مەزھەب) دا
بىخۇفە دىت، ژ پىخەمەت سەپاندنا دەسھەلاتا خۇ ۋبەر فرەھ كرنا ئاھا خۇ
لىسەر ۋەلاتتىن دىيىن ئىسلامى ل رۇژھەلاتا نەقىن، چونكى لىدەستىپكا سەدى
شازدى ئەف ھەردوو دەولەتە (عوسمانى و سەفەۋى) دگوپىتكا ھىزو شىيانىن
خۇدا بوون و ھەر ئىك ژوان دىقيا لىسەر حسابا ئەۋى دى پىنگاڧىن بەرفرەھ
خۋازيا خۇ پتر بىكەت و دەولەتتا خۇ بەرفرەھتر لى بىكەت.

بۇ ڧى مەرمى وان گەلەك رىك تىدا بىكارنىنان ۋمكى (ھىز و ڧىل ۋفندو
ڧىلبازى و ھندەك جاران ژى گەف و سۆزىن مەترسىدار)، شەپرو مەملەنەھىپن
دىناقبەرا وان دا ھەمى بوونە ئەگەرى دروست كرنا كارمەسات و ۋىرانكارىي و
گۈشتن و بىرىن و تىكدانى بۇ دىقەرى، بىتابەتتى كوردستانى، چونكى كوردستان
دەڧىتە دىناقبەرا ھەردوو دەولەتان و ھەڧكىشا ئەڧى مەملەنە سىياسى- سەربازى
دا، و بوو شانۋىا جەنگ و پىكدادانا ھىزىن ھەردوو دەولەتتىن (عوسمانى و
سەفەۋى)، و پىرانىا شەپىن ھەردوو لا ۋلەشكر كىشيا وان دىناڧ ئاھا
كوردستانىدا دىبوورىن و دىربازدبوون، ئەڧ شەپ و لەشكر كىشە ژى كو
دىناقبەرا ڧان ھەردوو دەولەتەندا دىھاتە كرن، چ بىاڧەك بۇ كەلتورو دىزگەھىن
ناڧخۋىي نە ھىلا، ھەر ۋەسا كوردستان دىقەرا سىنورىيا جودا كەرا ھەردوو
دەستەھلاتان بوو و دىرگەھەكى ڧەكرىژى بوو، بۇ لەشكرەكىشيا سەفەۋى بۇ
عىراقى كو جەپن پىرۋزىن مەزھەبى شىيە ب خۇڧە گرتىنە و ھەردەم بۇ

ھندى فەرمانروايىن عوسمانى و سەفەۋى مفاى ژى ۋەربىگرن و بىكاربىنن ھەتا كوردان بۇ لايى خۇفە رابكىشن.

زىدەبىرى سىياسەتا دوژمنكارىيا دەولەتا سەفەۋى بەرامبەر مىرگەھىن كوردان، ھەر ھندە بۇ كوردان ھىلا كو بدويف تاگرى و پالىشتيا ئىمپراتورىا عوسمانى بىكەفن ژ بۇ پاراستنا خۇ ژ گەفەن سەفەۋىيان، كو ئەفەۋى ئىكەمىن پىنگاغا دياردا دىقەلانكىەكا نەچارى بوو كو ل ناف مىرگەھىن كوردىدا دەرگەفتى، ئەفە زىدەبىرى لاۋازىيا مىرگەھىن كوردى ل ھەمبەر ئەفان ھىزان كو بتنى نەدشيان بەر سىنگى دوژمنى بگرن، ژبەر ھندى ھەر ئىك ژ وان مىران ژ بۇ پارىزى و پاراستناخۇ دىن كارتىكرنا ھەستى ئايىنى و مەزھەبى دا دچوونە دگەل ئىك ژ وان ھەردوو دەولەتان.

داگىركارى و بەرفرەخۋازىيا دەولەتا عوسمانى ل نىشتمانى عەرەبى:-

داگىركنا عوسمانى بۇ نىشتمانى عەرەبى ل سەر دەمى سولتان سەلىمى ئىكى (۱۵۱۲-۱۵۲۰) ز وسولتان سلىمان قانونى (۱۵۲۰-۱۵۶۶) ز بوو، دقى ماویددا دەسھەلاتا عوسمانى شيا ۋەلاتى شامى و مسرى و حىجازى و يەمەنى و عىراقى و رۇژئافىا عەرەبى داگىربكەت و ب فى شىۋە:-

۱- داگىركنا ۋەلاتى شامى و مسرى و حىجازى و يەمەنى (ژئاقىرنا مەمالىكان):-

پشتى كو عوسمانى ژ شەرى چالدىران ۱۵۱۴ ز سەرگەفتىن بسەر سەفەۋىياندا و دەست ب سەر دەفەرەكا زۇرا كوردستانىدا گرت، ھەولدان دەستھەلاتا خۇ ل سەر حسابا مەمالىكان زىدەتر بەرفرەھ بکەن. مەمالىكان ل ۋى دەمى

حوكمرانیا مسری و شامی و حیجازی و یه‌مه‌نی دکر، عوسمانیان ده‌ستیپکا هی‌رشین خو بۆ سەر مه‌مالیکان ژ شامی ده‌ستیپکر، ژبهر ئەه‌فان ئەگه‌ری‌ن خاری:

۱- ده‌ست گرتنا وان ب‌سەر شامیدا ئانکو ده‌ست گرتنا وان بۆ ب‌سەر رۆژه‌لاتا ده‌ریا یا نافه‌راست.

۲- ب ده‌ست‌ب‌سەر داگرتنا شامی رپکا هاتن و چوونا بازرگانیا وان مسۆگه‌رت‌ر دبوو هەر وه‌سا ژ ده‌ریایا سوور ژى نزیک دبوون، کو دچیته سەر زه‌ریایى هندی و پرتوگالی تیدا به‌لاف ب‌بوون.

۳- زالبوونا عوسمانیان ل‌سەر ده‌ریایا نافه‌راست هاریکاریا وان دکر کو ده‌سته‌لاتا خو ب‌گه‌هیننه رۆژئافایا عه‌ره‌بی.

لدهستپيکي هه فبه ندى دنا فبه را عوسمانيان و مه ماليكان دئاساي بوون، به لي ژ ئه نجامي به فرده خوازييا عوسمانيان بو سهر ميرگه هين دهو روبهر وهكي ميرگه ها (ذي القدر) ل شامي، هه فركي كه فته دنا فبه را واندا. به هانه يا عوسمانيان بو هيرشكرنا سهر ئه في ميرگه هي ئه وبه وو كو ئه ف ميرگه هه وهكي ئاسته نكه كي بوو ل بهر سينگي سوپايي عوسماني لده مي هيرشي دكه نه سهر ئيراني. بقي جوړي جهنگ ل نافي به را هه ردوو لادا دهستپيكر و دهر ئه نجام له شكه ري عوسماني و مه ماليكان ل شه ري (مه رج دامق) ل نزيكي حه له بي ل ٢٢/٢٢ ته باخ/١٥١٦ از رووي ب رووي ئي كودوو بوون د ئه نجامدا عوسماني به سه ركه فتن و دهسته لاتا خو به سه ر وه لاتي شامي دا سه پاند.

پشتي ئه في شه ري سولتان سه ليمي ئيكي نامه يه ك بو (طومان باي) جيگري سولتاني مه ماليكان ل مسري فريكر و داخاز ژي كر كو دانپيداني ب دهسته لاتا عوسماني بكه ت و بنافي سولتاني عوسماني دهسته لاتي ل مسري بكه ت. به لي ب ئه گه ري كارتپكرن و فشارا ميرين (مسري) ژ ترسين وي چه ندي نه كه (طومان باي) وهكو سولتانه ك دهسته لاتا وي لسه ر (مسري) و ميرين وي دا بمينيت، وان ميران وه ليكر كو رازي نه بيت ب دهسته لاتا عوسماني و دان ب عوسمانيان نه دانيت ل مسري. له ورا داخازا سولتاني عوسماني په سه ند نه كر. ژ بهر هندي سولتان سه ليمي بريار دا هيرشي ببه ته سهر مسري، دهر ئه نجام له شكه ري عوسماني ل كانوونا دووي ١٥١٧ از ل شه ري (الريدانيه) سوپايي (طومان باي) شكاند چوونه دناف باژيري قاهره دا، ئه فه زي بوويه ئه گه ري ژنافچوون و نه مانا دهسته لاتا مه ماليكان ل مسري، بقي رهنگي مسر هاته داگيركرن و بوو پشه ك ژ دهوله تا عوسماني.

لدهمی کو دہولہتا مہمالیکان ل شامی و مسری ژنافچووی، ئیدی تشتہکی
 ئاسای بوو کو (حیجاز) ژ بکہفیتہ دبن دەستی دہولہتا عوسمانی فہ ئەو بوو
 (شہریف بہرہکات) کو (شہریضی مہککەھی) بوو، کوری خو بنافی (ئەبو نہمر)
 ہناردہ دەف سولتان سہلیمی ل قاہیرہ بو ہندی گوہداری و ملکہچیاخو بو
 سولتانی عوسمانی رابگہہینیت، سولتان سہلیمی ژ پیشوازی ل (ئەبو نہمر)
 ی کر و دەستہلاتا حیجازی رادەستی بابی وی کر ئەفی رادەستکرنی ہاریکاریا
 شہریف بہرہکاتی کر کا دەست بو دەستییا دەستہلاتا شہریفان یا چاوابوو
 لسەر دەمی مہمالیکان ہەر ب وی رہنگی بمینیت.

و ل یەمەنی ژ سولتان سہلیمی داخاز ژ (ئەسکەندری چەرکەسی) کر کو
 والیی یەمەنی بوو لسەر دەمی مہمالیکان، کو بنافی دہولہتا عوسمانی حوکمرانیا
 یەمەنی بکہت، ئەسکەندری چەرکەسی ژ رازیبوو، و دانپیدان ب دەستہلاتا
 عوسمانی کر ل یەمەنی.

بەلئ دەستہلاتا عوسمانیان ل یەمەنی جیگیر نہ بوو چونکی یەمەنی
 بہردہوام رویروی ئەوان لەشکران دبوون ئەوین کو سولتانین عوسمانی
 دہناردنہ سەر وان ہتا سالاً ۱۵۲۸ز دەمی کو عوسمانیان عہدەن داگیرکری و
 دەرگەہی دەرئەنگی (باب المندب) ل بہر سینگ پورتگالیان داخستی، بەلئ
 عوسمانی نہشیان ل ئاقین رۆژہلاتی (کەنداف) کارەکی ژوی جۆری بکہن
 چونکی کەشتیگەلین وان ژ بنگەہین سەرەکیین خو ژ دەریایا نافہراست
 دویرکەفتبوون، ہەروەسا ژبەر ململانا وان دگەل ئیرانیان کو ہەفپیمانین
 پرتوگالیان بوون، دگەل ہندی ژ ل سالاً (۱۵۵۵ ز) دەستہلاتا عوسمانیان
 گەہشتە بہحرەین.

۲- داگیرکرنا عیراقی ژ لایئ دهولهتا عوسمانی قه :-

عیراق دبن دهستههلاتا سهفهوویاندا مابوو. بارودوخی چقاکی و ئابوووری و رهوشهنبیری یئ عیراقی دبن دهستههلاتا سهفهوویاندا بهرف خرابتربوو، سولتان سلیمان قانونی لسالاً ۱۵۳۴ز بیی هیچ بهرهنکاری یهك بهغداد داگیرکر و ژبن دهستههلاتا سهفهوویان دهرئیخست، ههفدهم (راشد کورئ ئهلفامس) ی فهرمامرھوایی بهسرا ملکهچیا خو بو سولتانی عوسمانی راگههاند، ئانکو بهسرا ژ ی بیی بهرهنکاری کهفته دبن دهستههلاتا دهولهتا عوسمانی قه لسهر دهمی سولتان سلیمان قانونی بوو پشکهك ژ دهولهتا عوسمانی و لسالاً (۱۵۴۶ز) بههرمی داگیرکرنا بهسرا ژ لایئ عوسمانیانقه هاته راگههاندن. ههژی گوتنی یه ل سالاً ۱۶۲۲ز شاه عهباسی سهفهوی شیا جارهکادی بهغداد داگیر بکهتهقه ههتا سالاً ۱۶۳۸ز بهلی عوسمانیان ب سهرکردایهتیا سولتان مورادی چاری دهست بسهر بهغداد دا گرتهقه.

۳- داگیرکرنا رۆژئافایا عهرهبی ژ لایئ عوسمانیان قه :-

پشکا رۆژئافایا عهرهبی ههر زووی رووی ب رووی هیرش و داگیرکاریا ئهوروپی ببوو. ههر چهنده هندهك ژ سهرکردین دهریاییین عهرهب وهك (عروج) ی و (خهیرهددین) ئ برایی وی بهر سینگی وان داگیرکههران دگرت بهلی نهشیان وی دمهري ژ ئهوروپیان رزگار بکهن، ئهو بوو (عروج) هاته کوشتن و (خهیرهددین) ی ژ ی داخاز ژ عوسمانیان کر هاریکاریا وی بکهن. عوسمانی ژ ی ب هاریکاریا گهلین دمهري شیان ئیک لدویف ئیکیدا ههریمین

رۆژئافايا عەرمبى ژ دەستەلاتا ئەورۆپىيان رزگار بکەن و پىشتى رزگارکەنا دەفەرین وان ژى دەستەلاتا عوسمانىيان تیدا بنەجە دبوو، ل سالا ۱۵۵۱ز پىشتى دەرنیخستنا هیژین (قەدىس یوحەننا) ژ لایى هیژا دەریایا عوسمانى قە، لیبیا بوو پشکەك ژ دەولەتا عوسمانى، سالا ۱۵۷۴ز ژى تونس کەفتە بن دەستى عوسمانىيان پاشى جەزائیر ژى هەتا دگەهیتە سنوورى مەراکشى (مەغرب). بەلى دەستەلاتا عوسمانىيان ل هەردوو سەدىن هەژدى و نۆزدى ل رۆژئافايا عەرمبى بەرهف لاوازیى دچوو، ئەگەرى فیژى قەدگەریت بۆ هندی کو ویلايەتین رۆژئافايا عەرمبى دووربوون ژ ئیکۆدو و ژ پایتەختى دەولەتى ژى، دگەل هندی لاوازییا ئەوى ئامرازى کو پیدفیه بۆ هەر دەولەتەکا بقیّت یا زال بیت لىسەر ئەوان ویلايەتان، ئەوژى هیژا دەریایى یە.

روپیڙیونا عه‌ره‌بان دگهل دهسته‌لاتا عوسمانی:-

ژ نه‌نجامی سیاستا خراب یا عوسمانیان ل نیشتمانی عه‌ره‌بی ل نیفا دووی ژ سهدی شازدی عه‌ره‌بان دهست ب سهرهلدان و به‌رفانیی کر ل هه‌مه‌بر خراپکاریین عوسمانیان. ئەف سهرهلدانه ل سهدی هه‌ژدی گه‌هسته ئاسته‌کی بلندتر و رووبه‌رمکی به‌رفره هت‌ری نیشتمانی عه‌ره‌بی ژی فه‌گرت.

عیراق ئیک ژ بنگه‌هیئ نه‌فان سهرهلدانان بوو، سهرهلدانا عه‌بدولغه‌نی جمیل موختی کو ل به‌غدا دژی عوسمانیان سهرهلدا، دیاترین ژ وان سهرهلدانا بوو. خرابیا باری ئابووری و سیاسی و چقاک ل عیراقی پشتی کهفتنا دهسته‌لاتا داود پاشا ل سالاً ۱۸۳۱ هۆ کاری سهرمکیی فی راپه‌رینی بوو.

ل (۲۸)ی گولانا سالاً ۱۸۳۲ز خه‌لکه‌کی زۆر ژ ئاکنجیئ به‌غدا به‌مه‌رما هی‌رشکرنی به‌رف (سهر) ی چوون کو جهی خو‌جه‌یا والی عوسمانی بوو ل به‌غدا، لقی‌ره سهرمکی گهرم دناقبه‌را خو‌ نیشاندهران و زی‌رفاناندا رویدا. والی عوسمانی شیا هی‌زین خو‌ کوم کهت و خو‌ نیشاندهران بلا‌فه بکهت و زیانه‌کا زۆر ژ ب وان تاخان و جهان کهفت نه‌ویئ خو‌ نیشاندهر و سهرکردین سهرهلدانی تی‌دا کۆمبووین.

ل (لوبنان) ی ژی چهند سهرهلدانه‌ک چی‌بوون، ژ هه‌میان گرنگ‌تر نه‌و سهرهلدان بوون یئ کو ل سهدی نۆزدی رویداین و ب (عامیات) د هاتنه نیاسین. عامیات ب وان بزافان ده‌یته گوتن کو گهل ژپی‌خه‌مه‌ت بدهسته‌ئینانا مافیئ خو‌ ب دژی داگیرکه‌ران به‌رپادکر. ئیک ژ وان سهرهلدانی گهلان ژی

(عامیات) پیکھاتبوو ژ سەرهلدانا گەلی ئەنتلیاس ب ئەگەری هندی کو والیی عەککا عەبدوللا پاشای داخاز ژ میر بەشیری شەهابی کر کو فەرمانرەوایی دڤهرا (جەبیل) بوو، داکو پارمیەکی زۆر بو کۆم بکەت، ژ ئەنجامی فی، خەلکی پەییوەندی ب ئاکنجییین گوندان کر، داکو هەمی ل باژیری ئەنتلیاس کۆمببن، دوێ کۆمبوونیڤا هەمی ب ئیک دەنگ بریارد، کو بەر هنگاریا ئەفی داخازی بکەن و بەرهەف نە بوون وی بری پارەدی بدەن. ئەفی رویربوونی ل سال ۱۸۵۰ هەتا ۱۸۵۱ز ئی فەکیشا سالەکی پشتی ئەفی سەرهلدانی سەرهلدانهکادی بدژی میر بەشیری و دەرەبەگان رویدا کو ب (عامیا کەرب و کین) ئی دهاته نیاسین. لسا ۱۸۵۸ یژی ل دڤهرا کەسروان جوتیاران بدژی دەرەبەگان سەرهلدا، چونکی باجەکا (خویک) مەزن ب سەرواندا سەپاند بوو، ئەف سەرهلدانه ژ ب (عامیا کەسروان) یا بەر نیاسبوو. ل سوریا ژ چەند سەرهلدانهک رویدان ژوانا سەرهلدانی سال ۱۷۹۸ ئی ل دیمەشقی و سال ۱۸۸۶ ئی ل (جبل العرب)، هەر وەسا سەرهلدانا سال ۱۸۹۹ ئی وەکو نە رازیبوونەک ل هەمبەر کاربەدەستین عوسمانی سەرهلدا ل دەمی کو وان دڤیا چەند سەربازگەهەکان ل (سویط) دا مەزینن.

ل مسری ژ ئیک ژ مەزنە بەرپرسین مەمالیکان کو نافی وی (عەلی بەگ) بوو شیا سەرخابوونا مسری رابگەهینیت و دەولەتەکا بهیز دروست بکەت.

ژبلی فان چەندین سەرهلدانی دیز ل تونس و لیبیا و دېشکا رۆژنافیا عەرەبیدا رویدان.

پشکا دووی

۱- پهیمان و ریکهفتنامین عوسمانی- ئیرانی و ههقبه‌ندیان ب گه‌لی کوردقه:-

دهولەتا عوسمانی (تورکی - سنه) و دهولەتا ئیرانی (فارسی - شیعه) مه‌زه‌هب، ب درێژیا دیرۆکا هوکمرانیا خو ب تایبه‌تی ل سه‌دی شازدی و ژ نه‌گه‌ری به‌رفره‌ه‌بوونا ده‌سته‌ه‌لاتا وان لدقه‌ری، ب به‌ردوامی کیشه و هه‌فرکیین مه‌زن دناقه‌ه‌را واندا هه‌بووینه، نه‌ف کیشه و هه‌فرکییه ژێ پرانیا وان فه‌دگه‌رن بو چاڤ چنووکیا وان (دلیخۆبرن) لسه‌ر وی ئا‌خا دکه‌فیه دناقه‌ه‌را هه‌ردووکاندا، کو نه‌وژی پیکه‌اتبوو ژ کوردستانی کو نه‌ ژ دویر و نه‌ ژ نزیک چ هه‌قبه‌ندیه‌ک ب هه‌چ لایه‌کی ژوانقه نه‌ بوویه و نه‌ته‌وه‌کی خو‌یی تیدا ژیايه کو نه‌وژی (کورد)، به‌لی ئه‌فان هه‌ردوو ده‌وله‌تین (عوسمانی و سه‌فه‌وی) به‌هر شیوه‌یه‌کی و به‌ایه‌کی هه‌بیت فیا‌یه داگیرکه‌ن و نه‌و سه‌ر خو‌بوونا کو دوی ده‌میدا مه‌رگه‌ه‌ین کوردی هه‌ر ئیکی ژ وان لدقه‌ه‌را خو‌یا تایبه‌ت تیدا هه‌بوویه، ژناف ببه‌ن و بیخنه بن ده‌ستی خو‌فه. له‌ورا گه‌له‌ک جارن نه‌گه‌ر ده‌سته‌ه‌لاتا مه‌رگه‌هه‌کی به‌ره‌ف هه‌زبوونی چوبیت وان مه‌ترسی ژێ هه‌لگرتیه و پیلانین تایبه‌تی بو دارشتینه ژ بو لاوازکرن و ژ نافه‌رنا نه‌وی هه‌زو ده‌سته‌ه‌لاتا کو په‌یداکریه، نه‌گه‌ر ب هه‌فکاریی ژێ نه‌بیت، ئیک لدویف ئیکی دا هه‌رش کرینه سه‌ر و لاوازکرینه، وه‌کی نه‌وا کریه سه‌ر مه‌رگه‌ها سو‌ران و بابان ئیک لدویف ئیکیدا ب مه‌رما لاوازکرن سو‌پایین به‌یژین وان.

ژبه‌ر هندی گه‌له‌ک جارن ده‌وله‌تا عوسمانی و ئیرانی فیا‌یه توخیی خو زیده‌که‌ن لسه‌ر سنووری کوردستانی، هه‌ر چه‌نده گه‌له‌ک جارن نه‌ف هه‌فرکیین

دناڤبهرا واند ب شهری بداوی هاتینه، وەك شەڕی چالديران، بەلێ ھندەك دەمان ژى بریكا ریکهفتنامان و دابهشكرنا كوردستانی دناڤبهرا واند بداوی هاتینه.

بۆ ھندی زیدەتر لدمفە ئاشكرابیت دی ل خاری چەند ریکهفتنهكا دناڤبهرا عوسمانی- ئیرانی ئیخنە بەرچاڤ دگەل وێ کاریگەرییا كو لسهر كوردستانی هەبوویه ژوان ریکهفتنامین دناڤبهرا وان ژى وەك:-

نێك:- ریکهفتناما ئەماسیه ل سال (١٥٥٥)ز:-

جەنگی بیست سالی دناڤبهرا سولتان سلیمانی قانونی یی عوسمانی و شاه (تەھماسپ) سەفەوی ب زنجیرەكا گرنگا شەڕین ئەقان دوو دەولەتان دەیتە دانان كو پەڕانیا وان لسهر ئاڤا كوردستانی رویدان و پشكەكا مەزن یا قوربانیین وانژی گەلەك بوون و زۆر بوون بەهرا پتر ژ ھوزین كوردین بن دەستی ھەردوو لا بوون.

سولتان سلیمانی قانونی ل سال (١٥٥٤)ز ھیرش کرە سەر ئیرانی و شیا تەفریزی و ئەسفەھانی ژى داگیربکەت.

ئەفجا شاه (تەھماسپ) ی سەفەوی نە چار بوو پایتەختی سەفەوی ژ تەفریزی فەگوھیزیتە قەزوین، داکو ژ دەستی گەفین عوسمانیان رزگاربیت، پاشی شانەك ھنارتە دەف سولتانی عوسمانی و داڤازا ناشتی و ریکهفتنی ژى کر، دەرئەنجام ل ٢٩/گولان/١٥٥٥ ی ل باژیری ئەماسیه ل نافەزاستا ئەنادۆلی ئیکەمین ریکهفتناما ناشتی دناڤبهرا عوسمانیان و سەفەویان دا ھاتە مۆرکرن بنافی ریکهفتناما ئەماسیه كو تیدا داکوکی ل سەر خالین گرنگ کر کو ئەفە بوون:

۱- ڦهگهړاندنا ویلايه تا قارس و که لها قارس کو لبن دهستی سغه ویان بوون، بو بن دهستی عوسمانیان.

۲- دیارکړنا سنوری ویلايه تا شه هره زووری کو کیشه و هه ڦرکیه کا مه زن دناڤه را هه ردوو دهوله تاندا (عوسمانی و سغه وی) لسه هه بوو.
۳- دابینکړنا سه لاهه تیا هه جی و گه شتیارین ئیرانی، ژ لای عوسمانیان ڦه. کو دهاتن بو سهره دانا ئیمامین شیعه ل عراقی.

دوو:- ریککه فتناما زدها و (په یمانا ریکه فتناما سنووری)، (۱۶۳۹ ز):-

ئه ڦ ریککه فتنامه ل ۱۶۳۹/گولانا/۱۷ دناڤه را سولتان مورادی چاری و شاه صفی ئیرانی دا ل باژیری زدها و (سهرپیل زدهاب) نزیکی قه سر شرین ل روژه لاتا کوردستانی هاته گریدان لدویف ئه ڦی ریککه فتنامی جهنگی دوور و دریژی دناڤه را عوسمانی و سغه ویدا بدایه ات.
ئه گهر ئه م به ریڅو بدینه ڦی ریککه فتناما دناڤه را دهوله تا عوسمانی و سغه وی دا دی بومه دیار بیت کو:-

ئه ڦ ریککه فتنامه ل ناف ئاڅا کوردستانی هاته مؤرکرن و ژ لایه کی دیژی ڦه، ئیکه مین دابه شکرنا ئاڅا کوردستانی بوو بشیوه کی ره سمی دناڤه را هه ردوو دهوله تین عوسمانی و ئیرانی دا، و هه و مسا ته ڦ به ندین ئه ڦی ریککه فتنامی و نه چ ریککه فتنامین دی، کو لسه چاره نفیس و دابه شکرنا ئاڅا کوردستانی دهاتنه گریدان و مؤرکرن، نه ب ئاگه هداریا کوردان و چ نوینه ره کی کورد ژی تیدا پشکدار نه بوویه.

لگور بهندیڻ ئهقی ریککهفتنامی کوردستان بقی رهنگی لی دهیت دناقههرا
واندا کو ئهف بهنده ژ گرینگترین بهندیڻ ئهقی ریککهفتنامی بوون:-

۱- ئهف دمقههین کو دکهفنه ناف سنوری دهولهتا عوسمانی: (بهدره، جهسان،
مهندهلی، دهرنه، سهریل، و ئهه گوندین کو دکهفنه دناقههرا کهله زنجیر
ههتا کهله زهلم ل شههرمزوور و هه می چیاپین دهورو بهرین ئهقی کهله
ههتا وی دمرازینکا بو شههرمزووری دجیت خالا سنووری یا ههردوو
دهولهتان پیکدئینیت، زیده باری کهله قزلجه ودهورو بهرین وی).

۲- دقیت حکومهتا ئیرانی دهستیومردانی نهکته وخو نه ئیخیته دناف سنوری
وان هه می کهلهان و ئهردین دکهفنه سنوری قارسی و وانی و شههرمزووری
و ئهه کهلین (کهلهین) دیپینی کو سنوری عوسمانی دپارین.

۳- دقیت حکومهتا ئیرانی دهست ژ گوتین نه شرین و خه بهران بهردهت
دمرحهقین خهلیفین راشدین و ئهسحابیان دا.

۴- ئهه کهلهین دکهفنه وی رهخی دناقههرا مهندهلی و دهرتهنگ و جهین دی:
بیره، یهکه، زمردوهاوا، و گوندو کهلهین روژههلاتا کهله زنجیر و مهرویوان
و دهورو بهرین وان بو ئیرانی نه، و نابیت دهولهتا عوسمانی دهست د
کاروبارین وی ومردت.

۵- ههردوو بنهمالین (پیره) و (زهردوی) یین عهشیرهتا جاف دی بسهر ئیرانی
فه مینن.

۶- ههرفاندنا کهله زنجیر و ههردوو کهلهین قوتور و ماکو کو دکهفنه سهرافا
(وان) و کهله (موغازبرد) دکهفیته دمقههرا قارس.

۷- ههردوو دهولهت دهست دکاروبارین ئیکودوو ومرنه دن.

ئەف پەیمانە شیا بۆ
ماوئ نیزیکی هەشتی
سالان جەنگ و کوشتنی
دناقبەرا هەردوو دەولەتان
(عوسمانی و ئێرانی) دا
راگریت.

ئەگەر ب هویری بەری
خۆ بدەینە ئەفئ
رێککەفتنامی، دئ بۆ مە
دیاریت کو کاریگەرییا
وئ ل سەر کوردستانی
گەلەك هەبوویە ئەوژی
زێدەباری دابەشکرا

(پارێشەکرێ) کوردستانی دناقبەرا هەردوو دەولەتێن عوسمانی و سەفەویدا، کو
ب ئیکەمین دابەشکرا رسمی (فەرمی) یا کوردستانی دناقبەرا واندا دەیتە
دانان.

دیسان ئەفئ پەیمانئ هەر ژ رۆژا ئیکئ یا مۆرکرا وئ، هەردوو دەولەت دئ
هاریکاریا ئیکودوو کەن دژی هەر بزافەکا رزگاری خوازا کوردی ل کوردستانی
ئەگەر ژ پیخەمەت سەر خۆ بوونی هاتە کرا.

پشتی ئەفئ رێککەفتنامئ ئیدی عوسمانیان ترس ژ سەفەویان نەما، و هەر
وەسا کار ژ ب کوردان نەما، کەفتنە چەسپاندنا سیاسەتا مەزگەزی (نافەندی)
ل کوردستانی و ب بەروفاژی وان هەمی سۆزو پەیمانئ کو وان داینە
میرگەهئ کوردی و هئدی هئدی کەفتنە لاوازکرا و رامالین وداگیرکرا
کوردستانی و نەهیلانا دەستەهلاتا میرگەهئ کوردی.

سى: رېڭكەفتناما ئەرزمۇما ئىككى (۱۸۲۳) و كارىگەرىيا وى و ھەقبەندىيا وى

ب كوردان قە :-

كىشە و شەرى دوور و دريژ دناقبەرا عوسمانى و ئىرانى دا گەلەك سالان قەكىشا، دەرئەنجام ھەردوو دەولەت قايىلبوون و تىگەھشتن كو دەست ژ شەرى بەردەن و پىڭقە رېڭكەفتن، بۆ ئەفى مەرەمى ژى دانوستاناندەك ل باژيىرى (ئەزمۇم) ل باگورى كوردستانى دناقبەرا نوينەرېن ھەردوو لاندە دەستپىكر و رېڭكەفتنەك ژى پەيدابوو ل (۲۸/تيرمەھا/۱۸۲۳) ئ ھاتە ئىمزاكرن، كو ب رېڭكەفتناما ئەرزمۇما ئىككى ھاتە نافكرن، ئەف رېڭكەفتنامە بوو ئەگەرى ئاشتىي دناقبەرا ھەردوو دەولەتېن عوسمانى و ئىرانىدا.

نافەرۇكا ئەفى پەيمانى دەريخست كو كىشا دناقبەراواندا كوردستانە، چونكى ژ گرنگتېن بەھسىن وان ھەردوو دەولەتان بوويە، ئانكو كوردستان مەسەلە و بابەت و بەھسىن گرنگېن وى رېڭكەفتنامى بوو دناقبەرا ھەردوو دەولەتېن عوسمانى و ئىرانى دا.

ژبۆ سەلماندا ئەفى راستى ژى، ئەوہ كو ژ ھەفت ماددىن وى رېڭكەفتنامى سى ماددان ھەقبەندى ب كوردستانى قە ھەبوو، كو ئەوژى ماددى ئىككى و دويى و سىي بوو، كو پىڭكەتېنە ژ:-

ماددى ئىككى:- دەست تېومرنەدان دكارو بارېن ئىكودودا، ئىران نابىت

دەستېومردانى بکەت دناف كاروبارېن كوردېن ويلايەتا شەھرمزوورېدا، كو دەولەتا عوسمانى ب پشكەك ژ ويلايەتېن خو دزانىت، ژ وانا:-

نافەند و سنجەقین (قەزا) کوردستان ئه‌وین کو کهفتینه دناڤ سنوریدا ب
چ رەنگان و ب هەر روویهکیه بیت، دهلەتا ئیرانی نابیت ریککی بدەته
دەستیۆمردانی:

ماددی دووی: - هەردوو لا (عوسمانی و ئیرانی) لسه‌ر هندی ریککه‌فتن
فیلارین (الفارین) ئیکودو نه‌ه‌وینن و پشته‌فانیا وان نه‌که‌ن و دەربارە
عەشیرەتان ژێ هەر ب وی رەنگی رەفتاری بکه‌ن.

ماددی سییی: - هەقبەندی ب عەشیرەتین کوردی (هەیدەران) و (سیبیکي)
قەهەیه، کو بووینە ئەگەری هەلبوونا شەری دناقبەرا هەردوو دهلەتاندا و
نەو ژێ دهلەتێ عوسمانیاندا ئاکنجیبووینە، دهلەتا عوسمانی لدویڤ ئەفی
ریککه‌فتنامی سۆزی ددەت کو ریککی ل هیرشین وان عەشیرەتان (هەیدەران) و
(سیبیکي) بو نای ئا‌خا ئیرانی بگريت.

ماددین دیین ئەفی ریککه‌فتنامی ب کورتی ئەقەنه: -

ماددی چاری: - چ دهلەتەك فیلارین دهلەتا دی نه‌ه‌وینیت.

ماددی پینجی: - ئەف ریککه‌فتنامە کاروبارین بازرگانیزی بخۆقە گرتینە.

ماددی شەشی: - سەرو سامانی ئیرانیان د دهلەتا عوسمانیدا بجە هیالین دی
بو وارسین وان یین شەری قەگەرینەقە.

ماددی هەفتی: - ریککه‌فتنا هەردوو لا (عوسمانی و ئیرانی) ژ بو گوهورینا
بالیۆزین خو هەرسی سالان جارەکی بیت.

رېځکەفتناما ئەرزمۇما ئىڭى نەشیا وەکو پیدفی چارەسەریا کیشین
سنوری یین (عوسمانی - ئیرانی) بکەت، چونکی کیشین ئەفان ھەردوو دەولەتان
هەقبەندی ب سنۆری وەلاتی سیی فە ھەیه کو ھەردوویان بی لبر چاف
وەرگرتنا بیافی جوگرافی و تەکنیکی و رموشتی ژى دناقبەرا خودا دابەش
کریوو کو ئەو وەلات ژى (کوردستانه).

لەورا ھەر دناف کیشا ھەقبەندیین سنۆری ھەردوو دەولەتاندا (عوسمانی -
ئیرانی) کیشا سنۆری وەلاتەکی بی سنۆر ھەر چاف دکەفیت دناف ئەفی کیشیدا
ھاتبوو فەشارتن.

کیشین سنۆری عوسمانی و ئیرانی پاشی یی ئیرانی و عیراقی و ھەر وەسا
یی عیراقی و تورکی چ جاران نەشین ئارامیی بخۆفە ببینن چونکی ب نە
رەوایی ب ناف کوردستانی کەفتن و چ ھەلکەفتەکا نەتەوی کورد لبر چاف
وەرنەگرت.

ھەردوو دەولەت لگۆر وی رېځکەفتنامی باش تیگەشتبوون کو کورد
ئاستەنگا سەرەکیە د ریکا وان ھەردوو دەولەتان دا و دقیت کیشا کوردان
بنبریکەن بۆ فی مەرەمی دوو ریک لبر سینگی وان بوون:

ئیک:- لگۆر وی رېځکەفتنامی ب ھەمی شییانان بۆ ژناف برنا ھەر جوۆرە
لشینەک و بزافەکا کوردان لسەر سنۆری دی ھاریکاریا ئیکودو کەن و راددمکی
بۆ ھاتن و چوونا عەشیرەتین کوردان کو سنۆری ھەردوو لا دبەزانن دانن.

دوو:- داوی ب دەستەلانداریا میرو بەگین کوردان دناف وەلاتین خودا
ببینن.

بریارا رېككهفتناما ئەزەرمۇما ئىككى سىياسەتەكا نوى يا دارشتيا دولەتا عوسمانى و ئىرانى بوو، كو ب رازىبوونا دوو ھىزىن مەزن يىن جيهانى (روسيا و ئىنگلىزى) دەرھەقى كوردان بېرېقەچوو، ئەو بریار دىنياتدا دەستپىكرنا بىركرنا نەتەوا كورد بوو، ل ھەردوو پارچىن كوردستانى يىن بن دەستھلاتا عوسمانى و ئىرانى.

ئىدى ھەقبەندىيا كوردان رۆژ بۆ رۆژى پتر كەفتە دتەنگافيا ژيانىدا و سەربەستىيا نافخۆيى يا وان تىكچوو، قوناغەكادى دەستپىكر كو پىكھاتبوو ژ دەستپىكا پەيدابوونا ستەما (زۆرداريا) ھەمى لايەنىيا نەتەومىي يا كوردان لسەر دەستى فان ھەردوو دولەتان.

چار: رېككهفتناما ئەزەرمۇما دويى (۱۸۴۷ز) و ھەقبەندىيا وى ب گەلى كوردقە :-

رېككهفتناما ئەزەرمۇما ئىككى (۱۸۲۳ز) دا گيانى دانوستاندى و دئىكودوو گەشتن و ھەفكارىي دناقبەرا دولەتا عوسمانى و ئىرانىدا دامەزراند بوو، رى بۆ ھەردوو لا خۆش كرىوو ژ بۆ چارمەركرنا كىشە و ھەفركىين خۆ، كو ئىدى ژ نھۆپىقە پەنايى بۆ شەرى نەبەن، و رىكە چارمىين سىياسى بۆ قەبىين. ب وى رەنگى ژى گەلەك كىشە چارمەرنەكرى ما بوون، كو چرىسكا ئاگرى شەرو كىشىن كەفن و دوویر و درىژ دىن سەرى وانرا بوو و ھەمى سەر ئىك كومىبوون. زىدمبارى ھندى جاروباران ئەو ھەفركى د بوونە ئەگەرى پىكدادانان و بەردەوام دبوون وەكى ئەوا ل سالأ (۱۸۳۷ز) پویدای دەمى عەلى رزا پاشا والىي بەغدا باژىرى موحەمەرە (خورەمشەھر) داکىركى، و ئىرانىيانزى ل سالأ (۱۸۴۲ز) باژىرى (كەربلا) داکىركى.

ئەف شەپە ژى ھاتنە كرن ژبەر ديارنە بوونا ھيلا سنۆرى دناقبەرا واندە و
سكالایا سەرەدانىيىن كەربەلا و نەجەف كو ژ لايى عوسمانيانقە ھاتبوونە
ئيشاندن و زىدەبارى وى ھەفرکیيا لسەر باژير و بەندەرى(موحەمەدە)
دەستپيکرى.

ھەر چەند دەم بەرەف پيش دچوو، ھند دەست تيۆمردانا روسيا و ئنگليزي
دناف دولەتا عوسمانى و ئيرانى دا زىدەتر ليدەھات، زىدەبارى ھندى ئەگەر
ئەو ھەردو دولەتین مەزن (روسيا و ئنگليز) نەبانە دەمى لسالاً (۱۸۴۲)
ئيرانيان كەربەلا داگیرکرى، دا شەرمكى گەلکى مەزن و خوينە وى دناقبەرا
واندا (عوسمانى و ئيرانى) ھيتە كرن، روسيا و بریتانیا ژبەر پاراستنا
بەرژموندیين خو ژ لايى ئابووریقە، ھەر ئيکى ژ وان ژ روپى بەر فرەھ بوونا
دەستەھلاتا ييدى، نافىژى (بەرەفانى) دکر.

دانوستاندنەن جارەکا دى ل باژيرى ئەرزەرۆمى دناقبەرا نوینەرین عوسمانى
و ئيرانى ب چاقدیریيا ئنگليز و روسيا دەستپيکرن. وان لیژنەيەك پيکئينا كو
ژ نوینەرین ھەر چار دولەتان پيکھاتبوو كو ئەوژى نوینەرین عوسمانى،
ئيرانى، ئنگليزى، و روسيا بوون و ئەف لیژنە بنافى لیژنا تیکەل ھاتە نیاسین.
پشتى دانوستاندین زۆر شیان كو ریککەفتنامەيەكى ل باژيرى ئەرزەرۆمى
بنافى ریککەفتنا ئەرزەرۆما دووى ل سالاً (۱۸۴۷ز) مۆربکەن.

لدويش ئەفى ریککەفتنامى ھەردوو دولەتین عوسمانى و ئيرانى
دەستیۆەردان د کوردستانیدا کر و جارەکا دى دناقبەرا خوڤا دابەشکرەفە.

ئەف رېككەفتنامە ژ ((نەھ)) ماددا پېكھاتىيە، كو ديسان پىرانيا ماددىن وئ
هەقبەندى ب كوردانقە ھەيە كو پېكھاتبون ژ ماددىن:- دويى، سىي، پىنچى،
ھەشتى كو ھەر ئىك ژ وان بىافەكى بخوقە دگريت وەكى:-

ماددى دووي:- دەولەتا ئىرانى سۆزى ددەت دەست ژ دەشتىن پشكا رۆژئافايا
زەھاو بەردەت بۆ دەولەتا عوسمانى، و دەولەتا عوسمانى ژى ب ھەمان شىوہ
سۆزى ددەت دەست ژ پشكا رۆژھەلاتا دقھەرا زەھاو بەردەت بۆ ئىرانى. ئانكو
ھەمى دقھەرىن چىاييىن زەھاو دگەل (دۆلا كرنە) بۆ دەولەتا ئىرانى.
ھەروسا ئىران بگەرمى پەيمانى ددەت كو دەست ژ ھەمى خواستىن خۆ
بەردەت بەرامبەر باژىرو دقھەرا سلىمانىي و ھىچ دەمەكى و بەيچ رەنگەكى
دەست نە ئىخىتە ناف سەرومىريا دەولەتا عوسمانى كو ل وان دقھەران ھەيە.

ماددى سىي:- ھەردوو لا بى پشت گوہ ئىخستەن دى كەسىن تايبەت وپسپۆر
ژ ئەندازىاران دەستنىشان كەن بۆ ھەندى لدويىف ماددى دويى سنۆرى ھەردوو لا
دەستنىشان بکەن.

ماددى پىنچى:- ھەردو دەولەتىن عوسمانى و ئىرانى سۆزى ددەن كو لگۆر
رېككەفتناما ئەرزەروما ئىكى گشت پەنابەرىن خۆ بدەنە دەست ئىكۆدو.

ماددى ھەشتى:- ھەردوو دەولەتان سۆزدا بۆ رېگرتن ژ دزىي ورېگريى
(قطاع الطرق) بۆ فى مەرمى ژى رېكا رويپرابوونىن (اجراءات) پىدقى دانن.

زێدەباری مۆرکەرنا رێککەفتناما ئەرزەروما دوی ل سال (١٨٤٧ز) شەرو کیشا سنۆری هەر درێژی هەبوو، هەتا دووماهی جار ئنگلیز و روسیا گەف ل وی دەولەتی کرن ئەوا کو ریزو رومەتا سنۆری بشکینیت، ئانکو ئەگەر هەر لایەکی ریزی ل سنۆری لایەنی دی (دەولەتا دی) نە گریت دی ئنگلیز و روسیا چنە دگەل لایەنی دیتەر، هەر هاریکاریهکی ژ دی پیشکیشی وی کەن، دژی لایەنی دی.

ب فی شیوهی رێککەفتناما ئەرزەروما دوی ل سال (١٨٤٧ز) داوی ب دەستەلاتا نافخوییا کوردان ئینا، و ل سال (١٨٤٩ز) و پشی هنگی دمههرا شههرهزور ئیکسەر ب ئیستەنبولی فه هاته گریدان، و پشی جهنگی جیهانیی ئیکی ژ هەتا ئەفرۆ وەکو میراتهکی نە رهوابۆ دەولەتا ناسیونا لیستا عیراقا عەرەبی مایه. پشی رێککەفتناما ئەرزەروما دوی، هەتا راددیهکی باش ناشتی

دناڤبهرا دهولهتا عوسمانی و ئیرانی دا بنه جه بوو و ههفرکیین وان ههتا رادديهکی کیم بوون، ئهفهژی ژ ئهگهړئ هندئ بوو کو ئهف رپککهفتنامه ب چاڤدیریا دهولهتا ئنگلیزی و روسیا بوو کو ههتا رادديهکی ژور ههردو لا پئفه دپیگیربوون.

ئهفی ژى و مکر کو مهترسییین عوسمانیان کیم بین ژ دهستههلاتا ئیرانی، و ههرومسا دهولهتا عوسمانی کار ژى ب کوردان نهما و ژ وان سۆزین داینه کوردان پهشیمان بوون و لیقههبوون.

ب- کوردستان ژ رووی (کارگیزی، رامیاری، جفاکی، نابووری) فه لسه ردهمی دهولهتا عوسمانی:-

کوردستان ژ رووی کارگیزیفه :-

دهولهتا عوسمانی ژ رووی کارگیزیفه هندهک گوهورین کرن ب تایبهتی پشتی چاکسازییین سولتان (مهمودئ دوی) دهفهړین کورد ئاکنجی ئیکسه ر ئیخستنه بن دهستههلاتا نافهندی و عوسمانیان بخو بریقه دبرن و والی بو دهفهړین کورد ئاکنجی دادنان.

ئیک ژ والی یین دلسۆزین دهولهتا عوسمانی کو ئهوژی مهدهت پاشا بوو ل سالاً (۱۸۶۹-۱۸۷۲) ز پیکۆلین باش کرن ژ بو بجهئینانا سیاسهتا مهزکزی و گریډانا ویلایهتین ژیر دهستههلاتا دهولهتا عوسمانی ب ئهستهنبولی فه (نافهند- پایتهخت) ل ههمی دهفهران ب کوردستان ژیقه، ژبه ر هندئ ههمی ههولین خو ئیخستنه کاری بو فی مهردمی چهند پینگاف ژى بو هافییتین، ژ وانا:-

ههولدا دهره به گان وسهرکردان بو لايي خو رابكيشيت، بو نهفي مهردمي زي
هندهك ژ نهردي دولهتي فروشته وان و چهندين چاكسازي دبيافين نافديري
و نافه دانكرني دا بجهئينان و ههولا پيشنيخستنا پهرومردمي دا ب فهكرنا
خواندگه هان و بسانا هيكرنا ريو ريبارارين هاتن و چووني، پيكولا چاككرنا
جفاكي ههتا رادهيهكي ب نهنجام گه هاند.

دوماهي كاري مه دحهت پاشاي ريخستنا كارگيري بوو بو نهوان دمفه ري
كو نه فرو ب كوردستانا باشوور دهينه نياسين، نافي وي زي كره (ويلايه تا
مووسل)، نهف ويلايه ته زي كره سي سنجه ق كو پيكهاتبوون ژ:-

۱- سنجه قا نافه ند (مووسل) كو ژ فان قه زايان پيكهاتبوو:

(دهوك، زاخو، ناميدي، شنگال، ئاكري)

۲- سنجه قا كهركووكي كو پيكهاتبوو ژ فان قه زايان:

(ههفلير، رانيه، رمواندوز، كويه، كفري)

۳- سنجه قا سليمانيي كو ژ فان قه زايين خاري پيكهاتبوو:

(بازيان، ههله پچه، شه هرمزور، مهرگه)

پشتي داگيركرنا كوردستانا باشوور ژ لايي ننگليزي فه پشتي جهنگي
جيهانيي ئيكي، ويلايه تا موسل ب هه مان شيو ريخستنا كارگيرييا بهري
هنگي كهفته بن دهسته لاتا ننگليزي، و پاشي كهفته دناف چارچووفي سنووري
عيرافا عه رمبي ل سالا (۱۹۲۲) ز دويقدا زي سنجه ق بوونه ليوا، و پاشي ليوا زي
بوونه پاريزگه ه.

كوردستان ژېوويي رامياريشه :-

ژلايى ههښه نديين رامياريشه، پشكهكا زؤرا مهزن يا ههريميي پؤژهه لاتين ئيمپراتوريه تا عوسمانى، ب ناف لبن دهسته لاتا سولتاني عوسمانيدا بوون. ژ ئه نجامي ئهوى باردوخى كو ل كوردستانى پهيديابووى، ميريي كوردان، ئهويي بسه دهها سالان خودان ميرگهه بوون، پيكلو كرن جهي پي خو بچه سپين (موكوم بكهه).

دهمي سولتاني عوسمانى دانپيدان ب مافي ميرگههيي دهرمه گيي كوردى كرى، بوونه تاگريي سولتاني، ئهوان دانپيدانان روخسارمكي دهرمه گي هه بوو، و كيي و زيده ژ هه ژى مافي سهرداريي ميرگههيي كوردى نه بوو ل ههريميي ژير دهستي واندا.

ل دهستيكا سهدى نوزدي چهند ميرگهه هيي مهزنيي كوردى ل كوردستانى پهيديابوون، لخاري ل ههريما سليمانىي و شه هرمزووري ميرگهها بابان هه بوو. ل باكوري ژى ميرگهها سؤران كو دهفهرمكا گهلهك بهر فرهه و مهزن فهگرتبوو و بههرا پتر پاريزگهها ههفليري يا نهؤ فه دگرت.

ل پؤژئافايا سؤان ژى ميرگهها بههدينان هه بوو كو پايتهختي وي ئاميديي بوو.

ل ژوورييا ميرگهها سؤران ل دهفهريي چيياي ميرگهها (ههكاري) هه بوو. و ل پؤژئافايا ههكاري و بههدينان ميرگهها بؤتان هه بوو، كو پايتهختي وي جزيره بوو، كو دكهفندا ناف و دنگيا خو ئينا بوو.

کوردستان ژ رووی جفاکیشه :-

دهمی ئیستهنبولی ههولداى سنووری ههريميین خو ژ رووی بریقه برنی
فه بهرفرهتر لی بکهت، مهردم نهوبوو کو کاریگهرييا ریقهبرنی زیدهتر
بسهردا ب سهپینیت، زیدهباری نهوان ههمی ههول و بزافین ئستهنبولی دوی
بیافیدا کرین، بهلی رۆخسارو نافهروکا رژیما بریقهبرنی ههتا رادیهکی زۆر
بدهستی دهرههگان بوو زیده باری هندى کو دماوی (تهنزیماتان) دا ئانکو د
ریکخستنندا چهند چاکسازی یهکیین ریقهبهريی (کارکیری) هاتنه کرن، پشتی
سال (۱۸۶۴) ز تشتهکی نوی ئانکو ئیکهتیهکا کارگیرييا مهزنتر لجهی ئهیهالهتی
هاته دانان کو ئهوژی (ویلايهت) بوو، ئهوژی ژ چهند ئهیهالهتان پیکهات بوو.
د بارودۆخهکی هوسادا ههر جوړه چاکسازیهکی ئهو بارودۆخ پتر شیل و بیل
دکر و شهپرزمتر لی دکر، چونکی بدهستفه ئینانا نهوان چاکسازیان بدهستی
وان کاربدهستان بوو، کو ههر هند کاردکر دا کو سنووری یهکیین کارگیريین خو
گوهورینان بسهر دا بینن، ههردهم یهکیین کارگیری دگهل هاتنا ههر پاشیهکی
نوی دگوهورینیدا بوون، ئهف گوهورینه کییم و زیده لسهر راددی پشت گهرمی
و نزیکى یا وی پاشای ژ کوچکا سولتانى راوهستابوو.

ل دقهريین دوور دهست و جهین فهدمر، وهک نوینهريین کار بدهستین
نافهندی (مرکهزی) دهستهلات بدهستی وانبوو، ههر وهسا زی دهرههگین کورد
خودان دهستهلات بوون، ئهف جووته باره ل وی سهر دهمی کو د بارودۆخهکی
پر ئاژاوگیری و بهره لایى و بی یاسایی دا، بهربهلاف ببوو، د بارودۆخهکی
هوسادا ههر تشتهک ب دهستی دهرههگین کوردان بوو، ببوو ئهرك و بارمکی

گەلەك گران لسەر ملین جۇتاریین ھەزار.

ل داوییا سەدى ھەژدى ئەو جۆرى خودان مولکداریا دەرەبەگى یاجاران نە
ما، ئانکو ئەو دەرەبەگىن ژ ئەنجامى خزمەتا پشکداریا شەرى ئەرد پى ھاتیه
دان، لجهى وان خودان زەفى و زارین نیف دەرەبەگ ھاتنە گۆرى، لدەستپىکا
سەدى نوزدى بشیومیەكى ھەرمى یاسا یا رژیما بەخشینا (دانا) زەفییا ھەمبەر
شەرى بداییهات خودان مولکین نوی جهى وان گرت.

ئەو میرین کوردان یین کو مفا ژ مافى دەرەبەگاتى وەرگرتى دەست بسەر
زەفى و زارمكى بەرفەھدا گرت، ئەو زەفى و زارین سولتانى پى داین ئەو ماف
بۇ نەفیین خو بجه ھیلا و چەسپاندن.

د فى بارۆدۇخیدا ئەوان میران ھەولدان سنوورى مولکین خو بەرفەرەتر لى
بکەن و ئەوژى پتر د سەر بخۆ بن.

دەستھەلاتا سولتانى گەھشتە وى رادەى ھەر ب نافى بیت دەستھەلاتا وى
ھاتە سەر ھندى پىکھاتبیت ژ وى چەندى کو میرین کوردان دیارییان بۇ
بھنیرن و جارو باران ژى ب رازیبوونا خو ھیزەکا چەکدار بۇ ئەفى یان ئەوى
سوپایى توركى بھنیرن.

شەر و تیکدان و دووبەرەكى و دەست دریژى کرنا کوردان لسەر ئیکۆ دوو ژ
ئیک دوو کرن و دویر ئیخستن. دام و دەزگەھین سولتانى عوسمانى مفا ژ فى
دووبەرەكى ددیت و ئاگرى وى دووبەرەكى دناقبەرا عەشیرەتین کوردیدا
خۆشتر لیدەر، ھەر ب ریکا فیژى ئیستەنبول دشیا دەستھەلات و ھەرمانرەوايیا
سەر زارییا خو پتر بپاریزیت و بەرفەرە ھتر لى بکەت.

کوردستان ژېوویي نابووړی څه :-

سته مکاری و رویتکرن و خوین میژیا رژیما دهره به گاتی ل کوردستانی
روخسارمکی تایبه تی دهر باره ی ملله تی هه بوو، نهو ملله تی کو پیکهاتبوو ژ
هه می جوړین ئاکنجیان، ئانکو نهوین ب زهفین چاندنی څه دمژویل بوون و
دگهل واندا ژی نیف کوچه ر هه وده سا ژيانا عه شیر دتگه ری ژی هه بوون.
کوردین نیف کوچه ر نهوین کو بخودا کرنا تهرش و که والی (مهرومالات) څه
دمژویل بوون دهمی هاتینه سهر هندی کو بنه جه بن و بکه فنه چاندنا
زهفیان، نهفی کریاری رنگ و روخسارمکی ئالوز و تایبه تی خو ودرگرت.
کوردین نیف کوچه ر، نهوین کو مژویلی زهفی چاندنی و بخودا کرنا تهرش
و که والی بوون، گه لهک بدژواری وی بجوړی نابووړی څه دگریډایبوون، باشرین
نموونه ژی عه شیرم تا جافه ل نه یاله تا (شه هره زووری)، هه می چه قین نهفی
عه شیرم تا مهن سئ پشک و جوړین زهفیان هه بوون:-

۱- زهفی و زاری زهستانی، ل قهزا سلیمانی.

۲- چه روان ل کوردستانا روژه هلات لدمقه را سته.

۳- پارچه زهفییه ل دهشتا شه هره زووری.

نهفه زیده باری هندی کو ل به راهی مه به حسکر کوردستان د ماوی
دهسته هلاتا عوسمانی دا بسهر چه نندین میرگه هیڼ جودا جودا دابهش ببوون،
هه ر ئیک ژ وان میرگه هان جوړمکی سهرخوین هه بوو، ئاکنجیین نهفان
میرگه هان ژ باژیرو گوندو هوژین کوردان پیکهاتبوو، سهرۆکی گوندی خوډانی
گوندی و زهفی یین چاندنی بوو، چوتارین کورد د خزمه تا نهوان دا بوون و

کارى وان دکر، سەرۆکيڤ مەزن بەرپرسين سەرۆکيڤ بچويکتر بوون، ئانکو شيوازى فان ھۆزان شيوازى دمرەبەگاتى بوو. وى سەر دەمى ژى سيستەمى دمرەبەگاتى د کوردستانى دا يى بەر بەلاڤ بوو، و کوردستان ژى وەمى مە بەحسکرى دەڤەرەکا زاخ و ڤەلەو و بەرەکەت بوو بۆ چاندنى و بخودانکرنا ئاژەلى، وەك ئەوا کو پرانيا ھۆزان ل دەڤرين جودا جودا يين کوردستانى پيڤە د مژويل بوون وەکو عەشیرەتا جاف کو لىبراھيى مە بەحسکرى.

ھەر وەمى د وى دەميدا ژى ھەردو دەولەتین عوسمانى و ئیرانى کوردستان داگیر کربوو و دناڤبەرا خۇدا دابەشکربوو. ئانکو کوردستان بخۆنە ئەوہ کو بەس خودانا زەمینەکا باش نە بوو ژ روويى ئابوورى ڤە، بەلکو تا رادمیەکی باش ژى ببوو جەي پاشکەفتنا جفاکی و رامیاری بۆ گەلى کورد.

کوردستان ژ روويى سامانى سروشتى (خوازيى) و کەرستى خافى پيشەسازى ڤە وەلاتەکی دەولەتمەندبوو، بەلى کاربەدەستين عوسمانى وەکو پيڤدى پويته ب وان ژیدمران نەدایە، و دەڤرين دوير دەست ژ لايى خیرابيا بارى ئابوورى ڤە گەهشتبوونە ناستەکی زۆر مەترسیدار کو دچاندنيڤا هیشتا ناميرين ھەرە کەڤن دەاتنە بکارئينان.

زیدەبارى چاندنى ل کوردستانى، بخۆدانکرنا تەرش و کەوالى ھەر وەمى چاندنى گرنگیەکا دیترا ئابوورى کوردستانى بوو، چونکی خودان چەروانەکی زۆرى خورست و سروشتى بوو ل دول وبنار و چيايین ویدا، ئەڤى ژى وەليکربوو کو سنوورى بخودانکرنا تەرش و کەوالان گەلەك بەرفرەھ بیت.

كوردستانى سامانهكى زۆر يى سروشتى ههبوو، ب وى سامانى خو دشيا
 پيشهسازيا خومالى پيش بيخيت و گهشه بكهت، بهلى وكمو مه بهحسكى
 دهولهتا عوسمانى وهك پيدفى پويته نه ددايى، زيده بارى ههبوونا كانين زۆر
 ل بن ئهردى كو چهندهها جوړين كانزايى يين بها تيدا بوون، ئهفه ژبلى هندى
 كو ئهف كانزايه ژ روويى ئهردى هند نيژيكبوون كو ژ لايى دهرئخستنئ فه
 پارمكى زۆر نه دفا، ههتا ئهفهژى ئانكو ئهو كانزا ژى ژ لايى بازركانين
 بچويكه د سنوورى پيدفيى وئ دمفهريدا دهاته بكار ئينان ومفا ژى دهاته
 وهرگرتن.

ل دمفهرين (خانهقين- مهندهلى) نهفت (پترۆل) ژ ئهردى دهاته دهرى و
 درشته ناف رويباران، ههتا ئيك ژ وان رويبارين نزيكى مهندهلى نافى (نهوت-
 چا) ليدانا بوو. ئهف ئهردين زاخ و قهلهو و ب بهرمكهت دابوونه بكرى و
 نهفتا وان دفرؤشته خهلكى.

بههرهمى پيشهسازى يى هريى و كاغهزى ل باژيرى ديار بهكر (ئامهد) ئ
 سالانه (٦٠٠) هزار (روبل) بوون، ئهو بهرههم دهاتنه هئاردن بو مووسل و
 بهغدا دمفهرين ديين كوردستانى و دهولهتا عوسمانى.

كوردستانى بههرهمهكى زۆر يى پوينى زميتونان و كونجيان ههبوو، ئهو
 بهرههم ژى بههرا پتر بو دمرفه دهاته هئاردن. ئهفه زيدهبارى هندى كو
 كوردستان ژيدهرمكى مهزنئ دهرامهتى بخودانكرنا تهرش و كهوالى بوو.

ل باژيرى حهلهبى و ديمهشقى و باژيرين دييين رۆژههلاتا نيژيك، ل
 زفستانى و بهارى هژمارمكا زۆرا وان تهرش و كهوالان دكرين و درژيانه

(دهاتنه) كوردستانى، ئەفان د ھەر جارمكىدا نىزىكى (۴۰) ھزار سەر ژ تەرش و كەوالى دكرين، ئەفە زىدە بارى وى چەندى كوردان ب خۆزى ھژمارەكا زۆر يا تەرش و كەوالان دھناردە دەرۋە، نەك بتنى بۆ دەرۋەرىن نىزىك، بەلكو ھەتا بۆ ئىستەنبوللى و مسرى دھنارد.

بەلى ژ روويى سەپاندنا باجى (خويك) فە ژ لايى دمولىتا عوسمانى فە وى بارمكى گران ئىخستبوو سەر ملين ھەفۋەلاتيىن كورد، ل وان جھان ھەژارى و بى دىرامەتى بەلاقبوو. ئىك ژ وان باجىن كو گەلەك دگران بوون و كەفتبوو سەر ملين وان پىكھاتبوو ژ باجا (خانى) ئانكو باجا (خانوبەرى).

بۆ كومكرن و وەرگرتنا باجا خانى، زەلامىن بەر نىاس دھاتنە دانان، ئەفان ژى مفا ژ وى دەرۋەتى وەرگرت و پشكەكا وان باجان بۆ خۆ رادكر.

سەروكىن فەزا و ناحيان، ئەوان خۆ بتنى بخودان دىستەھلات دادنا، ب ھەزا خۆ باج و سەرانە دادنان و لداويىزى بەھمى جۆران وان دىستاند، ئەفە وى چەندى دىرەئىخىت، كا ھەتا چ راددەكى دگران بوون لسەر مللەتى، ھەتا چ راددەيەكى ژى مووچە خۆر و دىرەبەگ د دل رەق و بى وژدان بوون.

مللەتى كورد د كورستانا خۆدا چەندەھا جاران لىق سىتەمكارىي و دل رەقىي و چەوساندنى راست ھاتن و ل ھەمبەر رادبوون دژى ئەويىن كو دلوفانى ب خەلكى نە دىر، دومامى دلۇپا خۇينا وان دىمىژن و رويت دكرن، نە چاردكرن ل ھەمبەر راوستن و دژى وان سەرھلدەن، كار بدىستانزى بشىوكمى خۇيناوى ل وان سەرھلدانان دداو دقەمراندنەفە.

پشکا سینی

نیستعمارا ئوروی و بهرفره هبوونا وی ل رۆژههلاتا ناھین ل سەدی شاردی هەتا داویا هەژدی

- ل داویا سەدی پازدی گەلی عەرب ل رۆژههلاتا نیشتمانی عەربی هەتا
پشکا رۆژئافا رویروی هیرشا داگیرکەری نیستعمارا ئوروی بوون.
ئورۆپییان د فەن هیرشاندا چەندین ھۆکاری جودا جودا هەبوون ژ وانا:
- ۱- ھۆکاری ئایینی: ب فی ھۆکاری دەسەلاتا بوسلمانان ل سال ۱۴۹۲ز ل
ئەندەلۇس (غەرناتە) داوی پی ئینا و وەلاتی خۆ رزگار کر.
 - ۲- ھۆکاری ئابووری: مەرەما ئورۆپییان ئەو بوو چالاکیا بازرگانی یا
بوسلمانان ل دەریا نافەرست و زەریا ئەتلەسی و کەندافی تیکبشکین.
 - ۳- ھۆکاری رامیاری (سیاسی): ئورۆپییان بۆ بهرفره هەکرنا رووبەری
دەسەلاتا خۆ دفییا دەست ب سەر نیشتمانی عەربیدا بگرن.

قۇناغین داگیرکرنی:

پورتوگالی و ئیسپانی ل پییشیا وەلاتین دونیای بوون د پروسا فەدیتین
جوگرافیدا و بەری وەلاتین دیین دونیای ژى چوونە نیشتمانی عەربی و
رویبریبووی عەربین بوسلمانان بوون.

۱- داگیر کرنا رۆژئافایا دویر ژ لای پورتوگالیانقە :

ئەو دەمی کو رۆژئافایا عەرمبی خۆدان ئیکەتیکە سیاسی بوون، وەلاتی وان بەرمف گەشکرنی و فەژاندنی دچوو، بەلی سەرهلانا هەفرکی دناقبەرا واندا ری بۆ پورتوگالیان ب ساناھی تر لیکر، هەتا بچنە وان دەفەرەن و داگیر بکەن، ل فییری بۆمە روون دبیت کو ئیکەتی و تەباییا سیاسی و جفاکی چەند بنیاتەکی گرنگە بۆ پارستنا گەل و نیشتمانی ژ داگیرکەرەن.

ل ماوی دناقبەرا سەدی پازدی بۆ سەدی سیزدی زایینی دو دەولەتین عەرمبی پشکا رۆژئافایا نیشتمانی عەرمبی بریقە دبر:

أ- **دەولەتا مرابتین:** مرابتین دەسەدی یازدیدا پەیدابوو، ئیک ژ وان بزافین ئیسلامی بوون کو پشکەکا مەزنا کیشووری ئەفریقیا فەگرتبوو. ئەفە شیان ل پشکا رۆژئافایا عەرمبی دەولەتەکی بۆخو دابمەزینن. د سەردەمی ئەفی دەولەتیدا رۆژئافایا عەرمبی ژ لای نابووری و روشنبیریقە د فەژاندنی دا بوو.

ب- **دەولەتا مودەلین:** پستی ژ نافچوونا دەولەتا مرابتین، دەولەتا مودەلین هاتە دامەزراندن، ل سەر دەمی دەسەلاتا مودەلین رۆژئافایا عەرمبی ئیکەتیا سیاسی و فەژاندنا نابووری بخۆفە دیت. بەلی ئەف باری گەشکرنی و فەژاندنی گەلەک نە فە کیشان چونکی هەفرکی و دووبەرکی نافخۆیی دناقبەرا واندا سەرهلدا وەلاتی وان بەرمف لاوازی و پارچە پارچی بر و ریک ژی بۆ دەولەتین داگیرکەر خۆش کر هەتا دەستی خۆ بیخنە دناف کاروبارین نافخۆیین دەولەتا وان دا.

پورتوگالی ژبەر نیزیکیا وان ژ روژئافایی عەرمبی بەری وەلاتین دیین
ئەوروپا ب مەرەما داگیرکرنی چوونە ئەوی دقەرئ، ئەو بوو شیان ل سالا
۱۴۱۵ز باژیرئ (سەبتە) ل کنارین باکورئ مەغربا عەرمبی داگیر بکەن، زیدە
باری بەرمفانیا عەرمبی پورتوگالی شیان گەلەك دقەرئ و باژیرین دی داگیر
بکەن ژ وانا ژی باژیرین (ئەزمور و ئەسیلا و تەنجە) بوون.

گەلی مەغربی یی بەردوام بوو ژ بەرمفانیکرنی و بەرسینگرتنا داگیرکەرەن
ب سەرکردایەتیا (عەلی کورئ راشدو مەندەری) هیرش کرنە سەر چەندین
بنگەهین سەربازی یین پورتوگالیان. هەردو بنەمالین (سەعدی و عەلەوی) ژ
بو ماوەکی ئەرکی بەرسینگرتنا داگیرکەرەن بستوخۆفە گرتبوو. پورتوگالی تاکە
هیزا ئەوروپی نە بوون کو چاف تییرین (دلی خو ببەنە) ل روژئافایی هەبوو،
بەلکو ئیسپانی ژی د قی چاف تییرینی و هیرشاندا یا پشکدار بوو و باژیرین
(تەتوان و مەلێلە) ئیخستە بن دەسلەلاتا خۆفە.

۲- داگیرکەرنا جەزائیر ۱۴۶۲ز تەرابلوس ۱۵۱۰ز تونس ۱۵۳۵ز ژ لایی ئیسپانیاقە:

هەولدان ئیسپانیان بۆ دەست ب سەر داگرتنا نیشتمانی عەرمبی بۆ بەری
رژگارکەرنا ئەندەلوس فەدگەریت، ل سالا ۱۴۹۲ز ل بن دەستی بوسلمانان. دقئ
سالیدا (۱۴۹۲ز) دەولەتا ئەراگونا ئیسپانی هەولا هندی دا بگەهیتە دەریایا
نافەرەست و هیزین خۆیین دەریایی هەنارتن بۆ داگیرکەرنا کنارین مسرو شامی،
و هەول ژیدان دگەل حەبەشیان ببەنە هەفپیمان.

پشتی ئىگگرتنا ھەردو شاھ نشيتا قشتالە و ئەرگون و كەفتنا غەرناتە
چالاکيا ئىستعمارى زىدەتر بوو. ئىسپانىيان دڧيا دەست ب سەر ژىدەرىن
سەرمكى يىن سامانى عەرمى دا بگرن و رىكا ھاتنوو چوونا بازىرگانى دناڧبەرا
رۆژھەلاتا دوير و ئورۇپا ژى كو ماومكى ل بن دەستى بوسلمانان بوون بىخە
بن دەسلەلاتا خۇ.

شېۋازى ھىشا ئىسپانىيان بۇ رۆژئافايى عەرمى روخسارمكى ئايىنى و
ئىستعمارى ب خۇڧە گرتبوو، چونكى كەنىسى دەست ھەبوو د ھاندان و
گفاشتن ئىخست ب سەر ئىسپانىيان دا ھەتا سوپا و كەشىگەلېن خۇ بۇ
داگىركنا رۆژئافايى عەرمى بەرھەڧبەكەن، (پاپا) يژى ڧەرمانەك دەركر، كو
تېدا مافى ھندى دا پاشايى ئىسپانىيا (ڧردىناندى) و (ئىزابىلا) يا ھەڧرىناۋى،
كو دەست ب سەر ھەمى وان زەڧيان دا بگرن يىن كو داگىر دكەن، ھەر وىسا
بەيانامەك دەركر تېدا داخوازا خىرو خوشى بۇ ئىسپانىيان كر ژ ھەول و
پىكۆلېن وان بۇ داگىركنا باكوورى ئەڧرىقيا.

۳- ھاتنا پورتوگالىيان بۇ ئاف دەريا ەرب، دەريا سوور، كەنداف:

ل دەستپىكا چەرخىن تازە بزافەكا بەرڧرەھ يا ئورۇپىيان ژ پىخەمەت
داگىركنى بىخۇڧە دىت. چونكى ئەوى دەمى چالاکىن ئابوورى گەلەك
دەرگەھىن بازىرگانى و خۇشى ژىيارى بۇ ئورۇپىيان ڧەكر بوو، لەورا
ئورۇپى ب گەرمو گورى دناڧ دەريا و زەرىندا دگەران بۇ ڧەدىتە رىكەكى
ھەتا بگەھىنىتە رۆژھەلاتى، لڧىرە گرنىگيا رىكا بازىرگانى بۇ دەرگەڧت كو ب
دەرييا نافەراست و دەريا سوور و دەريا ەرمبىدا د بوورىت، چونكى رىكەك

بوو رۆژھەلات و رۆژئافای پیکھە گریڤدەت، پشتی کو پورتوگالیان ل سالاً ۱۴۹۸ز ریکا (رأس الرجل الصالح) فەدیتی، شیان ب ساناھی بگەھنە کەندافی و گزیرت و بەندەرین گرنگ داگیرکەن و گەلەك کەلھین سەخت و ناسی ل (ھورمز، قەتیف، مەسقەت، سەحارو بەحرین) دا دروستکرن.

پورتوگالیان ب فان پینگافان دربەکی کۆژەك ل بازرگانیا عەربیدا، چونکی پورتوگالیان ئەف بازرگانیه ب تایبەت دگەل ھندستانی بو خو قورخکر (بو خو بتنی بکارئینا)، مەمالیکی مسری ھەولدان ھیرشا پورتوگالیان برپاوەستینن، چونکی ھەبوونا پورتوگالیان دئافی عەرەبی یین ژیریدا دی بیبەھر کەن ل گەلەك داھات و سامانی ئابووری یی مەزن، ب تایبەتی ژ وان باجین دئێخستە سەر وان کەلو پەلین ژ رۆژھەلاتی دھاتن و دمسریدا دبۆرین. ژبەر ھندی ھاریکاریا بوندووییان کر کو وان کەلو پەل فەدگواستن، ب فی پینگافی زی زیان گەھاندە بەرژووەندی پورتوگالی، مەمالیکان دفیا ب رپیا داگیرکنا یەمەن و عەدەنقە دەرگەھی خواری یی دەریایا سوور بەیز بیخن، بەلی دسەرکەفتی نە بوون، ژبلی فی زی گەشتیگەلا مەمالیکان ل سالاً ۱۵۰۹ز د شەری (دیو) دا ژ لایی پورتوگالیانقە گورزەکی قورس و گران بەرکەفت. ھەولەکادییا مەمالیکان پیکھاتبوو ژ نیزیك بوون و ریکەفتن دگەل ئیرانیان، بەلی بەری فی ھەولدان پورتوگالی دگەل ئیرانیان ریکەفتبوون، سەر نە کەفتنا مەمالیکان د ھەولدانین خو دا دزی پورتگالیان دەرڤەت بو عوسمانیان رەخساند وەك ھیزەکا نوی دزی پورتوگالیان برپاوەستن. ھەر چەندە عوسمانی ل وی دەمی ب ھیزترین ھیزبوون دڤەریدا کو دزی پورتوگالیان برپاوەستن،

بهلى نەشيان د كەندافيدا وئ مەملانىي ئىك لا بىكەن وەكى چەوا د دەرييا سووردا كرى و شىيائىن جەئ مەمالىكان ل مسرى بگرن.

ژبەر ھندى عەرەب ب خۇ كەفتنە بەرسىنگرتنا پورتوگاليان. ملکہ چکیرنا پورتوگاليان بۇ پاد شاھ نشينا ئىسپانيا و دەرکەفتنا ئنگلیز و ھولەندیان دا ل كەندافى، رۆلەكى گرنگ ھەبوو د بېھیزکرن دەسلاتا پورتوگاليان ل كەندافى زیدە بارى ئەفان ژى عەرەبان ب خۇ دەست ھەبوو ژ دەرئىخستنا پورتوگاليان د دقەرى دا. ل سال ۱۶۲۴ز ئىمام ناسر كورئ مورشىدى يەعروبی شيا عومانى بکەتە ئىك و دەولەتا (يعاربه) دابمەزىنیت. ئالایى رزگارى دژى پورتوگاليان بلند کر و شيا گەلەك جهان وەك (سەحارو مەسقەت) ژ دەسلاتا داگیرکەران رزکار بکەت.

۴- (ھىرشا ناپلیونی بۇ سەر مسرى ۱۷۹۸ز):

فرەنسا د داگیرکرن مسرى دا چەند مەرەمەك ھەبوون ژ وانا:

۱- داگیرکرن مسرى ب رامانا دەست گرتن ب سەر رىكا ھاتن و چوونا ھىندستانى بوو، ب فى چەندى ژى بەرژەوندیين بریتانى دى ئىختە د مەترسییدا.

۲- جەئ جوگرافى یى مسرى كو كەفتبوو نافە راستا ھەر سى كیشودرىن ئاسيا و ئەفریقا و ئەوروپا.

۳- دەست ب سەر داگرتنا مسرى دى رىكى خوش كەت بو داگیرکرن دقەرىن دىين رۆژھەلات و دامەزاندنا ئىمپراتورىەكا مەزن.

۴- دەست ب سەر خىرو سامانى مسرى.

هيزين نابليوني ل بهندري (تولون) ل باشوري فهرنسا بهرف مسري
كهفته ري و پشتي داغيركنا باژيري ئەسكەندەرييه ل كنارين مسري بهرف
قاھيره برپكهفتن بهلي ئەف هيزه د ريكا خودا بهرف قاھيره تووشي گەلەك
ئاستەنگان بوون ژ وانا:

بلنديا پلا گەرمي و كيما نافي و خورني، و بهرسينگرتنا خيلين عەرمي.
ل نيزيك هەرمين جيزه هەردو سوپايين نابليوني و مەمالىكان رويبروي ئيكو
دوو بوون و شەري ئەمبابە دناقبەرا وانا رويدا ئەنجامي وي ب شكەستنا
سوپايي مەمالىكان و داغيركنا قاھيره ژ لايين نابليوني قە ب داوي هات.
نابليوني راگەھاند كو ئەو هاتيه بو رزگاركنا گەلي مسري، نەك بو
داغيركنا وي، و ئاشتيني و برايەتي و وەكەفيي دي دناف گەلي مسريدا
بەلاف كەت و دي ريزي ل ئاييني ئيسلامى گريت، دەھمان دەمدا گەف ل وان
ھەميان كرى كو بەر سينگي وي دراوەستن.

پشتي بورينا چەند رۆژان ب سەر داغيركنا مسري، هيزين دەريايين
بەريتاني ب سەر كردايەتيا (نلسون) ل شەري ئەبي قير نيزيك ئەسكەندەرييه
ھيرش كرە سەر هيزين فەرەنسي و زيانەكا مەزن گەھاندی. ئەفئ شكەستني
كارتیکرنەكا مەزن كرە سەر ئارمانجين نابليوني دەيرشا خودا بو سەر مسري،
وەك ژناقبەرا ئارمانجا سەرەكي يا ھيرشي كو پيكەاتبوو ژ مەترسي ئيخستنا
سەر ھيندي و دەرکنا هيزين بەريتاني تيدا، زيده باري برينا ريكا پەيوەندي
دناقبەرا فەرەنسا و نابليوني كو ئيدي نابليون نە چار بوو بو خوارنا سوپايي
خو پشت ب مسري بگريدمت ھەر وەسا ئەفئ سەرکەفتنا بریتانی وەر کو
سولتانی عوسمانی ل روسیا و بریتانیا نيزيك بيت کو دوو دەولەتین نەيارين

فرەنسايىن بوون، ئارمانجەكا دىيا فى شىكەستنا فرەنسايى پىكھاتبوو ژ پىششەچوونا
 بەرسىنگرتنا گەلى مسرى و شۆرشا قاھىرە يا ئىكى نموونا فى پىششەچوونى بوو.
 شۆرشا قاھىرە يا ئىكى چەند ئارمانجەك ژى پەيدا بوون ژ وانا: بۇ ناپلىۋنى
 دەرگەفت كو دئاخەكىدا دژىت خەلكى وى ب دەسلاتا وى رازى نىنە، چونكى
 وەك داگىركەر سەحدكەنە دەسلاتا وى نەك وەك رزكار كەر. ژبلى ھندى
 باوهرى دناقبەرا گەلى مسرى و سوپايى فرەنساژى ل مسرى نە ما.
 پىشتى ناپلىۋنى سەرگەفتن نە ئىناى د داگىركنا شامى دا ل بەردەم گفاشتن
 و بەرھنگارىا خەلكى وى فەگەريا بۇ مسرى، ئەفجا برىاردا فەگەرىتە فرەنسا،
 چونكى باردۇخى نافخوۋى فرەنسا تىكچوو بوو ئەفە ژ لايەكى فە، ژ لايەكى
 دى فە ژى دەولەتەن ئەورۇپى ببونە قولپەك دژى فرەنسا. ناپلىۋنى ب نەپنى
 مسر ب جە ھىلا و فەگىريا بۇ فرەنسا و (جەنرال كلىبەر) ل جەئى خۇ دانا.
 گەلى مسرى سەرھلدانەكا دى بەر پاكر، ھەر چەندە فرەنسايى شىان ژناف ببىن،
 بەلى بۇ كىلبەرى دەرگەفت كو ماناۋى ل مسرى يا بى مفايە، لەورا دگەل
 عوسمانىيان دەست ب دانو ستاندنا كر ئەنجامى وى موركرنا پەيماننا (عەرىش)
 بوو دناقبەرا واندا ل ساللا ۱۸۰۱ز كو تىدا برىار دا ب فەكىشاننا ھىزىن فرەنسايى
 ل مسرى ب ھەمى كەلو پەلەن وانفە، ل دەسپىكى ئەف پەيمانە نە ھاتە
 بچەئىنان چونكى برىتانىا ھەمبەر وى راوہستا و دفىيا سوپايى فرەنسايى ل
 مسرى خۇ بدەتە دەستى وان، بەلى پاشى ھەردوو لا (فرەنسا و برىتانىا) ژ
 ئىكو دو نىزىك بوون ئىدى فرەنسا سوپايى خۇ ب ھەمى كەلو پەلانفە ل
 مسرى فەكىشا.

ئەنجامىن ھېرشا ناپليۇنى بۇ سەر مسرى:-

ھېرشا فرەنسا بۇ سەر مسرى گەلەك ئەنجامىن گرنگ بۇ سەر مسرى ب تايىبەتى و دىقەرئ ب گشتى ل دويىف خۇ بىجھ ھىلان، كو ئەم دىيىن يىن گرنگتر ژ ھەميان ب قى جوړى دەست نىشان بىكەن:

ھېرشا فرەنسى لسەر مسرى بوو ئەگەرئ ھوشياركرنا گەلەك دىقەرئ ب گشتى و گەلئ مسرى ب تايىبەتى بۇ رزگار بوون ژ دەسلەتتا بيانىيان و ب دەستقە ئىنانا قەوارەكئ سىياسى يى سەر بخۇ. فرەنسا مل ب ملئ سوپايى خۇ ھزمارمكا زانا و بسپوړان دگەل خۇ ئىنابوونە مسرى ئەفاننا دەست ب قەكۆلىنى ل سەر ھەمى بواريىن وەلاتى كر و ئەنجامى وئ پروژئ نوگەندى سويس ھاتە گورى كو ل سالأ ۱۸۶۹ز تمام بوو، زىدەبارى ھندئ وئ ھېرشى دەزگەھئ چاپئ دگەل خۇ ئىنا بوو مسرى و چاپخانەيەك ل قاھىرە دامەزراند.

۵- دەرگەفتنا محەمەد عەلى ل مسرى ۱۸۰۵ز:

پشتى قەكۆشانا ھىزىن فرەنسى د مسرىدا عوسمانىيان دەسلەتتا خۇ ب سەر مسرىدا سەپاند، بەلئ گەلەك پىقە نە چوو مسريان شۆرەش ل دژى وان بەر پاكر، ئەو بوو محەمەد عەلى ل سالأ ۱۸۰۵ز بوو واليئ مسرى پاشى گازىيا سەر

خۇ بوونئ راگەھاند و دەست ب ئەنجامدانا چەندىن چاكسازيان ب تايىبەتى ل بواريىن سەربازى و سوپاي و خواندن و فيركرنئ و چاپەمەنيئ و ريك و ھوييىن ھاتن و چوونئ و زەقى و ئەردئ چاندنى و بازركانى و پيشەسازيئ، ھەتا مسر وەلئ ھاتى بوويە وەلاتەكئ پيشكەفتى.

محەمەد عەلى سنۆرى دەولەتا خو بەرفەرەکر ئەو بوو ل سەر داخووا
 سولتان مەحمودی دووی، لەشکرەک ل بن سەرکردایەتیا ئیبراهیم پاشای کوری
 خو ل سالاً (۱۸۱۸) ز ھنارتە سەر نیمچە گزیرتا عەرەبی و داگیرکر.
 پاشتر ل سالاً (۱۸۲۰) ز لەشکرەکی دی ب سەرکردایەتیا ئیسماعیل پاشای
 کوری خو ھنارتە سەر سودانی و داگیرکر.
 ھەروەسا ھیزین مسری ل بن سەرکردایەتیا ئیبراهیمی کوری وی ل سالاً
 (۱۸۳۱) ز دەست ب سەر شامی دا گرت.
 ئەف پیشکەفتن و بەرفەرە بوونا دەولەتا مسری وەل ھەر ئیک ژ دەولەتین
 (عوسمانی و ئەوروپی ب تاییبەتی بریتانیا و روسیا و نەمسا و پروسیا و
 فرەنسا) ھەتا ئیرانی ژی کر کو دژایەتیا وی بکەن.
 ئەو بوو بریتانیا عەدەن داگیرکر و شەر دناقبەرا ھیزین مسری و ھیزین
 عوسمانی دەست پیکر، شەری نسیبین ل رۆژئافایا کوردستانی ل سالاً ۱۸۳۹ ز
 رویدا و ھیزین مسری ب سەرکردایەتیا ئیبراهیم پاشا تیدا سەرکەفتن، بشتی
 شان سەرکەفتن بریتانیا بریار دا ب دژواری ل ھەبەر محەمەد علی براوستیت
 ئەو بوو د سالاً (۱۸۴۰) ز دەولەتا عوسمانی و بریتانیا و روسیا و نەمسا و
 پروسیا (پەیماننا لەندەن) ب سەردا سەپاند و ل دویف ھی پەیمانێ ژی چارە
 نقیسی محەمەد عەلی دیار کر، محەمەد عەلی ئەو پەیمان ئیمزا کر کو دقیت
 دەسلەتاوی دناف سنۆری مسریدا بمینیت و فەرمانروایی دبنەمالاویدا پشتا و
 پشت بیت.

پشکا چواری

میرگهه و حکومهتین کوردی

پیناسا میرگههی:

میرگهه جوړه پیکڅستنهکا (رامیاری، جفاکی، ئابووری، کارگیری، دمقهری) بوو، نهشیا سهرتاسهری کوردستان ب تهمامی فهگهریت، رادی دمهسلاتا میران ژی دگهل ئیکدا د جودا بوون وکی ئیک نه بوون. ئانکو ئهف میرگههه د کارو بارین نافخوی خؤدا د سهر بخؤ بوون و ل کارو بارین ژدهرفه وهک (ناشتی و شهر) د سهر بخؤ نه بوون.

پیکهاتا رژیما کارگیری یا ههر میرگههکی یا جودا بوو ژ یادیتړ و ل دویف دهم و جه و سهر دهمی ژی گوهورین ب سهر دا هاتینه.

ژ ناف و دهنگترین نهو میرگههین کوردی کو جهی وان د دمقهریدا و ل سهر دهمی خؤ ههتا نهو ژی یی دیار بوویه و ژ لای ددولهتین نهوی دهمی کو پیکهاتبوون ژ ههردو ددولهتین عوسمانی و ئیرانی هزرهکا تایبته بو دکر، و بووینه مهترسی بو بهرژدهوندی و بهرفره خوایا وان، و ههول و پیکؤل و پیلانین زور بو دا دارشتینه و پهیمان و ریکهفتنامین نهینی دژی وان موردکر، دژی دمهسلاتین وان میرگههین کوردی و ههولا ژنافرنا وان دایه، نهو میرگههین کو د فی قوناغا خواندن دا پیدفی یه بنیاسین و د باری واندا شارمزابین پیکهاتبوون ژ:

ئىك: مىرگەھا ئەردەلان (حكومتا ئەردەلان):-

مىرگەھا ئەردەلان دەسپىكى ل دىقەرا شارموزور پەيدا بوو، دامەزىنەرى
قى مىرگەھى (بابا ئەردەلان) يان (بەبە) بوو كو ماومكى دىناق ھۆزىن گۆران دا
ژىيايە. پىشتى دەسلەتتا جەنگىز خانى، ئانكو ل دەوروبەرىن ساللا (۶۱۷
مىشەختى / ۱۲۲۰ز) شىا دەست ب سەر دىقەرا شارموزو (ب كەركوكى ژىقە) دا
بگىرىت و مىرگەھا خۆ تىدا دا بەمەزىنىت.

بابا ئەردەلان مىرەكى ھویرىن و ژىھاتى بوو، و زىرەك و مىرخاس و ب
جەرگ و مەرد بوویە و د دەمەكى كىمدا مىرگەھا خۆ بەرفەرەكر و
بەردەوامى دایە بەرفەرەكرنا سنۆرى خۆ و ھندى دژيانىدا ب سەربەستى و ب
سەر ب خۆى و سەردارى ژىيايە.

ئەف مىرگەھە ب ناف و دىنگىزىن مىرگەھىن كوردى دەيتە ھژمارتن ژ لایى
بەرفەرەھى و رووبەرى ئەردى و دەسلەتتىقە د دىروكىدا.

د قى مىرگەھىدا نىزىكى (۴۴) مىران فەرمانرەواى لى كرىە، كو ب ناف
دىنگىزىن ژ وان (كلۆل بەگ) بوویە كو كورى بابا ئەردەلانى و ل پىشتى بابى خۆ
ل جەھى وى روینىشتى يە و فەرمانرەوايا مىرگەھا ئەردەلان كرىە، و ل سەر
رىباز و دستورى بابى خۆ برىقە چوویە، و ب ھەمان شىوہ وەكى وى زىرەك و
نازا و مىرخاس بوویە. ھەردەم مژوئىلى كارىن باش و خزمەتكرنا مىرگەھا خۆ
بوویە، دەسەردەمى (كلۆل بەگ) دا ئەف مىرگەھە گەلەك زىدەتر بەرفەرە
بوویە ھەتا ھەولیرى فەگرتىيە.

ئەف میرگەھە ھند یا ب دەستەھلات و بەر فرەھ بوو. ژبەر ھندی
جەلانیڤ مەغۆلی گەلک ھەز ژێ نەدکر و بو ژنافرنا میرگەھێ ھەردەم د
ھەولداناندا بوون ھەر دەمێ ئەف میرگەھە پتر د پێشکەفت و گەشە دکر.
جەلانیڤ مەغۆلی مەترسی پتر ل دەف پەیدا دبوو و دگەفتنە پیلان و
دوژمنا یەتیاوی میرگەھێ.

ھەر چەندە جەلانیڤ مەغۆلی ل سەر دەمێ (حسن بەگ کورێ خدر
بەگ) کو ئێک بوو ژ میرێن ب ناف و دنگ و ب جەرگ ین میرگەھا ئەردەلان
بوو، زێدەباری ئەوان ھەمی پیلان و نەحەزیڤ کو جەلانیڤ مەغۆلی ھەول
پێ دای بو ژنافرنا ئەف میرگەھێ بەلێ ل سەر دەمێ (حسن بەگ) ھەر
چەندە جەلانیڤ مەغۆلی فیا ب ھیرشا سەربازی ب ریکا لەشکری فە بو سەر
میرگەھا وی، میر (حسن بەگ) شیا بەر سینگێ لەشکری مەغۆلان بگریت و وان
بشکینیت و نەھیلا مەغۆل ل میرگەھا وی نیژیک ببن.

ئێک ژ میرێن ب ناف و دنگین دیڤ ئەف حکومەتی (میرگەھێ) (مەئموون
بەگ) بوو. کو ل سەر دەمێ وی ئارامی و ھیمنی بەربەلاف بوو د میرگەھێ دا،
ئەف میرە پشتی مرنا بابی خو دەستەھلاتا ئەوی میرگەھێ وەرگرت، ئەف میرە
ب شەش (بابکان) دچیتە سەر دامەزرینەری ئەوی میرگەھێ (بابا ئەردەلان) ل
سەر دەمێ مەئموون بەگ میرگەھ سەر بەخو مافە ب ماووەیەکی درێژ. و ب
بالا دەست و سەربەستی ژیا. ئەف ژێ سی کور ل پشت خو بجھ ھیلان کو
ئەفەنە:

((بیگە بەگ - سورخاب بەگ - محەمەد بەگ)) بوون.

ل سەر دەمى مىر (مەئموون بەگ) ى لەشكرى حكومەتا ئەردەلان ژ باكوورى
 ڤە گەهشە زىيى مەزن، ھەتا ل ڤەواندوزى مىرگەھا ئەردەلان سوپايى خۇ دانا.
 ل سەدى سىزدى ھەتا سەدى چواردى زايىنى ھەمى دڤەرىن ئامىدى و
 زاخۇ و ھەرىرى ڤەگرتن، و جۆرە فیدرالى يەك دبن سىبەرا خۇدا ب وان
 دڤەران دا و ئەوى بخۆزى وەكى حكومەتەكا سەربەخۇ ڤەفتار دكر. ژ وان
 مىرىن ب شيانين دييىن حكومەتا ئەردەلان (ھەلۇخان) ە كو مىرەكى گەلەكى ب
 جەرگ و ژيھاتى و شەھەرزابوو، وەلاتى خۇ ئافەدان كر، و ژبلى كەلھا (زەلم)
 كو پايتەختى (ھەلۇ خان) ى بوويه، سى كەلھين دى ژى ئافاكرن، كو ئەوژى
 كەلھا (حەسەن ناوا) كو ل سەر كەفرەكى بلند دروست كرىوو، و كەلھا (پالنگان)
 د ناف جەرگى وەلاتى گۆران دا دروست كرىه، كەلھا (مەريوان) بوون، كو
 بشيۆمكى ڤيك و پىك د مىرگەھا خۇدا دروست كرىوون.

ل سەر دەمى ھەلۇ خان گەنجينا حكومەتا ى (ئەردەلان) ھەردەم يا ڤربوو
 ژ زىرو زىقى، گەلەك ژى يى مەرد و خىر خواز بوو.
 گەلەك گرنگى ب ئافەدەانىي ددا و گەلەك مزگەفت و تەكیه و خانەقا و
 ڤىرگەھين نايىنى دروست كرىنە.

ل سەر دەمى دەستەھلاتا ى ئارامى و ھىمنى و خوشى و ئەرزانى ل سەر
 ھەمى سنوورى ئاھا مىرگەھا ئەردەلان بەر بەلاڤ بوو.

ئەڤى مىرى (ھەلۇخان) سەرى خۇ بۇ كەسى نەچەماند، نە بۇ سۆلتانى
 عوسمانى نە بۇ شاھى سەڤەويى ئىرانى.

ھەر ژبەر ئەففى زىرمىكى و سەر نە چەماندنا وى ھەردو دەولەتتېن
(عوسمانى و سەفەوى) پېكشە ژى دترسيان و ب بەردەوامى ب مەترسى ئەوان
ئەف مىرە دادنا بۆ سەر دەستەھلات و بەرژەووندىيىن وان.

شاھ عەباسى سەفەوى ب مەرەما داگىر كرنا حكومەتا (مىرگەھا ئەردەلان)
لەشكرمكى ئىجار مەزن و بەرفرەھ ئىنا سەر ل نزيك (ھەمەدان) ل گوندى
(سەھىم)، بەلى ھەلو خان شيا ئەففى لەشكرى مەزنى شاھ عەباسى ئىرانى
بشكىنيت و مىرگەھا خۆ ژ داگىر كرنا شاھ عەباسى ئىرانى بپارىزيت.

ژ ميرىن ب ناف و دىنگىن دىيىن مىرگەھا ئەردەلان مير (خان ئەحمەد
خان)ە، كو باژىرى (سنە) كرە پايتەختى خۆ و ژوئىرى گاڭ ھافىتن و دەست ب
بەرفرەھكرنا مىرگەھا خۆ كر و شيا ھۆزىن (بىلباس و موكرىان) و باژىرىن
(سابلاغ و ئورمىيە و مەراغە) داگىر بكەت و ئەوان بىخىتە سەر مىرگەھا خۆفە
و دەستەھلاتى لى بكەت.

ب كورتى حكومەتا ئەردەلان ئىك بۆ ژ حكومەتتېن بەيزىن كوردان كو
دەستەھلاتەكا بەرفرەھ ھەبوو، ئەففى مىرگەھى (مىرگەھا ئەردەلان) پارى خۆ
يى تايبەت ھەبوو، سەر دەمەكى ب تامامى يا سەر بخۆ بوو، د گۆتارىن خۆدا،
ھەتا ماومكى دوور و درىژ ب چ شىوھكى بەھسى چ كەسەكى تىدا نەكر بوو، ب
نافى خۆ گۆتار دخواندن، ئانكو نە ب نافى سولتانى عوسمانى و نە ب نافى
شاھى ئىرانى گۆتار نە دخواندن، ئانكو ھەتا رادمكى زۆر د سەربەست و سەر
بخۆ بوون.

به‌لێ ژ بهر هاتنا هندهك میرین، لاواز و بی شیان و دووبه‌ركیا نافخوی ئەف میرگه‌هه به‌رف لاوازیی چوو، و پشتی ئەوی هندهك جاران ژ به‌روی ئەگه‌ری چوونه سهر ب دمو له‌تا ئیرانی فه و هه‌تا سالاً (١٨٦٧ز) ب تمامی ژناف چوو. پشتی سالاً ١٦٢٩ز ریکه‌فتنا ما زه‌ها و ئیدی کوردستان ب تمامی بوو دوو پشك، پشكه‌ك ل بن دمه‌سته‌لاتا رژێما سوننی عوسمانی مایه‌ فه، هۆزین کله‌وهر و ئه‌رده‌لان ژ بوونه پشكه‌ك ژ ئیرانی و ده‌فه‌را ئامیدی و جه‌زیره، بۆ ماوه‌کی باش ب نیف سهر بخۆی ما‌بوون.

دوو: میرگه‌ها بادینان (به‌ه‌دینان):-

ئەف میرگه‌ها کوردی ل سالاً ١٢٦٢ز ل باژیری ئامیدی ژ لای (شیخ به‌هائه‌ددین شیخ شه‌مه‌سه‌ددین) هاتیه دامه‌زراندن و هه‌ر بنافی وی (بادینان) کو کورت کریا (به‌ه‌اددین) ه‌ ناف کریه و ناف و دنگین خۆ دهرکریه. بنه‌مالا شیخ به‌هائه‌ددین ل پیشیی ل کله‌ها (تارون) بوون و ئەف کله‌ه د ده‌ستی وان دا بوو کو سهر ب شه‌مزینان فه بوو. ئانکو ئەف میره (به‌هائه‌ددین) دبنه جه‌دا خه‌لکی کله‌ها (تارون) یا وه‌لاتی شه‌مزینانه و ژویری به‌رف ئامیدی هاتبوو. شیخ (به‌هائه‌ددین) میرکی زیره‌ك و ژیر ئازا و ژیهاتی بوو گه‌له‌ك حه‌زو فیان ل ئافه‌دانیی، و خه‌ملاندن و جوانکرنا میرگه‌ها خۆ هه‌بوو.

ل سەر دەمى شىخ بەھائەددىن ل ئامىدىي گەلەك مزگەفت و جەيىن
خواندنى دروست كرن و مەللا و زانايىن ب ناف و دمگ دانانە وان جەھان كو
شېرەت و رېبەريا خەلكى دكر، و نفى سەر دەمى دا، ئانكو د دەمى دەستەھلاتا
شىخ بەھائەددىن دا، ئەو باژىر د خووشى و ئاسايش و ھېمىنى دا بوويە
ھەردەم ب راپرسىنى كارى دەستەھلاتا خو بجەئىنايە د سەر دەمى مېرگەھا
بادىنان دا زاخو ژى كو پىشتى ھنگى سەر بخو بوويە و ئىخستە سەر ئامىدىي و
ژ لايى مېرى مېرگەھا بادىنان ھە فەرمان رەوايى لى كرىە و بوو پىشكەك ژ
مېرگەھا بادىنان.

ئەفە زىدەبارى ھندى كو جوى- جوى (يھود) و ئەرمەن و ئاشوورى و
ئىزدى ل بن سىبەرا وان ژايىنە ب شىوھكى ئاشتىانە.

د دىروكا ئەفى مېرگەھى دا، ب تايبەت ل پىشتى ئەفى مېرى مەزن و ب ناف
و دمگ (شىخ بەھائەددىن) گەلەك مېرىن دى ئىك ل دويىف ئىك ھاتىنە و
فەرمان رەواي ل مېرگەھا خو كرىە كو ھژماران وان ژ (۲۵) مېران دېورىن كو
دناف وان دا ھندە مېرىن ب شىان ھەبوون كو شىايىنە وەلاتى خو مەزن و
بەرفرەھ بكەن و ئاسايش و ھېمىنى و خووشى ژىيارىيا وەلاتى خو بپارىزن و
ئافەدان كرن ژى تىدا بەردەوام بوو ل دىفەراندە جەي دەستىن وان ديار دبىت.
ژ مېرىن ب ناف و دمگىن ئەفى مېرگەھا كوردى مېر (زەينەددىن)ە كو ل
سەر دەمى وى ئامىدىي ئانكو (مېرگەھا بادىنان) ب سەر بلندى و شانازى كرن
و ب خووشى و شادى و بژيارەكا خووش ژايىنە.

و لدويىف ئەفى ژى مېر (سەيفەددىن) كورى (زەينەددىن) كو ل پىشتى بابى
خو فەرمان رەوا بوئە ھەر چ نەخووشى و ژان و ئازار ھەبوويىنە ب پىكا فىان و
دلوفانىا خو ژبىرا ھەژارن مېرگەھا خو برىنە.

میرهکى دى يى ب ناف و دهنگين ئهفئى ميرگههئى (ميرگهها بادينان) مير
(حهسن كورئ سيف الدين) ى بوويه كو زيدهبارى هندئى د سهردهمئى فهрман
رهوايا وى دا ئه و ميرگهه ل كوپيتكا ئاشتى و هيمنى و ئاسايشيدا ژياييه و ژيارا
خهلكى وئى ژى يا خووش بوو، ئهف ميره شيا لهشكرئ (ئاق قوينلو) كو ب
سهركرديهتيا (سليمان بهگ بيژهن ئوغلو) بوو كو هيرش كره سهر ميرگهها
بادينان و فيا كهلهئا ئاميدئى داگير بكهت بهلى نهشيا ئهفئى كهلهئى داگير بكهت
بهلى مير (حسن) لهشكرئ (ئاق قوينلو) شكاند و نهچاركر كو ب بئى هيقي
لهشكرئ (ئاق قوينلو) و ب شكهستى فهگهرسته فه.

ئهف ميره شيا دهست ب سهر كهلهئا دهوكئى دا بگريت، تمامى پاريزگهها نهو
يا دهوكئى ژى. بيخسته دبن دهستئى خو فه.

ههرومسا ژ ميرين ب ناف و دهنگين ديين ميرگهها بادينان مير (مراد خان)ه
كو ميركهئى گهلهك ئازا و ب جهرك و خوراگر بوويه. دگهل هندئى حهز ژ
شهرى و ههفركيئى و دووبهركيئى نه كرية، بهلى دگهل هندئى ژى دا هژمارمكا
زور ژ سوپاى و سهربازان ههبوويه، زيدهبارى هندئى كو ميرگهها وى ب ئاشتى
و تهناهى و هيمنى ژياييه. بهلى هژمارا سهربازين وى بيست هزار سهربازين
پر چهك و جهبلخانه ههبوو، كو ههمى دهمان ئاماده بوون بو ههر هيرشهكا
بيانى كو بهيسته كرن ل سهروان و داکو ميرگهها خو پي بپارزين.

ئهف ميره (مراد خان) د ههمى كرياتين خودايئى سهر ب خو و سهربهست
بوو، بتنئى د مزكهفتان دا نافئى سولتاني هاتيبه

ههفرينا وى خويشكا ميرئ سوران بوو. لهورا ل دهمئى فهرما رهوايا وى
ميرى دا، ههفبهندى يهكا گهلهكا باش و بهيز دناقبهرا (ميرگهها بادينان و
ميرگهها سوران) دا ههبوويه.

ئەففى مىرى گەلەك حەز ل دوستايەتئى كرىه دگەل مىرگەھىن كوردى يېن دى دا، گەلەك خەمخۆر بوويە بۇ مىرگەھا خۇ ھەولئىن زۆر داینە ژ لایى ئافەدان كرنى و دروست كرنا ئافاھىيىن مەزن و خواندنگەھان بۇ گەشە پیدانا خویندەوارمىي دناف مىرگەھا خۇدا.

ژ وان ئافاھىيىن مەزن كو ل دەمى فەرمان رەوايا خۇدا دروست كرىن، ئافاھىيى خواندنگەھا (مراد خان)ە ل ئامىدىي كو ھەتا نھو شوينوارىن وى ل نىزىكى دەرگەھى رۆژھەلاتا وى باژىرى ماینە.

سى: مىرگەھا سۆران:-

ئەف مىرگەھە ژ لایى مىر (عیسا كورى كەلوس بەگ) ى فە و ل دەفەرە رەواندز، ل دەستپىكىن سەدى پازدى زايىنى ھاتىە دامەزراندن. د فى مىرگەھى دا نىزىكى (۲۴) مىران فەرمان رەواي كرىه، كو ژ وانان ئىك ژن بوويە، بنافى (خانزاد)

ئەف مىرگەھە ب ئەگەرین باردوخىن جودا جودايىن سەربازى چەند پايتەختەك ل دەمىن جودا جودا ھەبووينە. وەكى (ھاوديان، دوين، ھەولير، شەقلاو، ھەریر، خەلیفان) پاشى بۇ جارا دوماھىي باژىرى رەواندز دوماھى پايتەختى ئەففى مىرگەھى بوويە.

ژ مىرىن ھەرە ب ناف و دەنگىن ئەففى مىرگەھى مىر (محمد كورى مستەفا بەگ) بوو كو ل بزافا نەتەوايەتيا كوردان رۆلەكى گرىنگ و كاریگەر ھەبوويە، مىر محمد ب مىرى گەورمىي رەواندوزى يان ب پاشايى گەورە يان كۆرە يى بەرنیاسە، كو ل سالاً (۱۸۲۶)ز بوويە مىرى مىرگەھا سۆران و پايتەختى وى رەواندز بوو كو ھەتا سەر دەمى مىر محمد پاشا وسە بەيزى بخۇفە نە دیتبوو.

ئەففى مىرى ھەر زووى ھزرا سەرخۆبوونا مىرگەھا خۆ ئىخستە ناف مىشكى
خوڧيا ل بن دەستەلاتا عوسمانى دەبىخىت و سەر بخۆ بىت.
ھەر دگەل بن دەست ب کارکنا وى د فەرمان رھوایی (دەستەلاتىي) دا
دەفەرین کورد ئاکنجى يىن دەوروبەرىن خۆ ئىخستە سەر مىرگەھا خۆ.
گرنگترین کارین کارگىرى يىن مىرمحمدى پىھاتبوون ژ دامەزراندنا چەند
لېژنەکان بۆ سەرپەرشتىا کارو بارین کارگىرى يىن مىرگەھى، وەكى
دامەزراندنا چقاتا سەرودىي، کو پاشايى گەورە بخۆ سەرۆكى وى بوو، ھەر
ومسا لېژنا سەربازى کو (ئەحمەد بەگ) ى براى پاشاى سەرۆکايەتيا وى دکر.
پىکئىنانا لېژنا زانايان بۆ دانانا ياسايىن مەدنى و ئايىنى و سەرپەرشتىا کرنا
ھوکمىن شەرىعەتى، و لېژنا ئافاکرنى و دروست کرنى. بۆ سەرپەرشتىا کرنا
کەلھان و شوویرھان و چەپەرھان و پەران. لېژنا بازرگانىي دامەزراند بۆ
سەرپەرشتىا کرنا رېفە چوونا کارو بارین بازرگانىي و بازاران. ھەر وەسا ئىک
ژ کارین ويىن گرنگ کو بۆ دەولەتا سەر بخۆ چوویە و ئەوى د سەلمىنیت کو
ئەف مىرە چەند ھشیارى سەر بەخۆ و سەربەستيا مىرگەھا خۆ بوویە ئەوژى
پىکھاتى بوو ژ لیدانا (سکەى) ئانکو پارى تايبەت بۆ مىرگەھا خۆ دەکرديە.
کو ئىک ژ روويىن وى پارەى مۆھرا مىرى سەرکەفتى (محمد بەگ) لى دا بوو و
رەخى دىي پارەى نقيسارا (لە رھواندز لى دراود). ئەفەژى وەكى مە گوتى
بەلگەيەكى روونە و د سەلمىنیت کو مىرگەھا پاشايى گەورە يى رھواندزى مىر
محمدى يا سەر بخۆ بوو، مىر ب ئەففى ژى نە رەوستيايە و ژ لايى سەربازى ژى
پشت گوھ نە ئىخستبوو، بەلکو شيا سوپايەكى بەيز دامەزرىنیت کو پيادە و
سویار و توبخانە ھەبووینە، کارگەھەك بۆ دروست کرنا تۆپ و دەبانجان و
تقەنگ و خەنجەر و بارویتی دامەزراند بوو.

ھەروەسا سنوورەك بۆ دزى و رېڭىرى و تالان كرنى دانا و سزا بۆ
گونەھباران و ئەنجامدەران دياركر.

مىرى سۆران شيا ھەقبەندى ل نافبەرا خۆ و ئىبراھىم پاشا كورى
محەمەد ەلى پاشاي مىرى بۆ ئىكبوونا پىكولىن خۆ دزى دەولەتا عوسمانى
دروست بکەت.

مىرى سۆران مىر محمد ب ئەگەرى بەيزىيا يا سوپايى خۆ كو ھژمارا وى ژ
پىنچ ھزاران پتر د بوو شيا بزافەكا سەر بەخۆ خوازيى ل سالاً (۱۸۲۶) ب دەست
فە بىنىت و برىارى ل سەر رزگار بوونا كوردستانى بدەت، ئەوژى پشتى
ئىكبوونا مىرگەھىن ھەفسە وى وەكى: شىروان و برا دۆست و ئەفجا دەست ب
بزافا رزگارى خوا زاخۆ كر.

ھىزىن مىر محمد پاشا ئانكو مىرى مىرگەھا سۆران دەفەرىن شىروان و برا
دوست، سورچى، خوشناومتى، ھەرىر، ھەفلير، پردى، كۆيە، و رانىە رزگار
كرن، پاشى دەفەرىن بادىنان و شەنگال و دەوروبەرىن مىسل و جەزىرى
ئىخستەنە ب سەر مىرگەھا خۆ فە.

ل وى دەمى دەولەتا عوسمانى بەرامبەر وان كىريارىن مىرى سۆران و
بەرفرەھيا وى بى گومان دل تەنگ بوو، لەورا سوپايەكى مەزن بەرھەف كر بۆ
بەرسىنگرتنا مىرى سۆران ب سەرگردايەتيا رەشىد پاشاي (سەدرى ئەعزەم) ى
بەرى يى دەولەتا عوسمانى، پاشى ژ دوو لافە ھىرش كرە سەر مىرگەھا سۆران،
ئىك ژ وان ژ مويسل و ئەوادى ژى ژ بەغداقە، زىدە بارى ھندى كو دەولەتا
عوسمانى ئانكو سۇلتانى بۆ والىي مويسل و بەغدا رگەھاند بوو كو پىدقايە
خۆ بۆ رەشىد پاشا بچەمىنن و ھەر چ بقت بۆ وى دابىن بکەن.

پشتی چەند شەرمکین خوینا وی یین ھیزین عوسمانی و میرگەھا سۆران، د
فی دەمی ژى دا ئیرانی ژى ھیزین خو کوم کرن بو دورپیچکرن میرگەھا سۆران
ژ لایى دی ڤه.

ھیزین عوسمانی گەھشتە ھەریرى و نامەیهك بو میرى سۆران ھنارد داگو
رازی بکەن بەرفانیى نەگەت، و وەسا دیارکر ژ پیخەمەت پارستنا خوینا
موسلمانان، خو بدەتە دەستى عوسمانیان، بەلى میرى خو بەرھەف کر بو
بەرفانی کرنى ژ میرگەھ و پایتەختى خو، پاشى شەر بەردەوام بوو. بەلى
ژبەر چەند ئەگەران، میر نە چار بوو خو بدەستڤە بەردەت، بقى ڤەنگى میر
ھاتە ھناردن بو ئەستەنبولى و سالاً ۱۸۳۷ز ل سیواس ھاتە سیدارەدان.

بەلى ئەگەر سەحکەینە ئەو سەرکەفتنن کو پاشایى گەورە ل دەستپیكى ب
شیوەكى بلەز بدەست خوڤە ئینانین ژ بەرفەرھە خوازیی و بەیز بوونا
دەستھەلاتا خو ڤە دگەرىنڤە بو چەند ئەگەرمەکان ژ وانا:-

۱- دڤەرا رەواندز جەھكى ئاسى یە و دڤەرمەکا چیاىی و بلندە و دوژمن ب
ساناھى نەشیىت بەرف وی بجیت و داگیر بکەت.

۲- ڤیکەکا سەرمەکی یا کاروانیا بوو کو ھەر دەم بو میرگەھا سۆران ببوو جەى
خیر و خوشیى، چونكى ژ لایەكى ڤە دەستھەلاتا سیاسى د دایى و ژ لایەكى
دى ڤە، ژبەر باج (خویكى) سامانەكى زۆر دەست دكەفت.

۳- لاوازا دەولەتا عوسمانى ئەوى دەمی کو ئەگەرمەكى سەرمەکی بوو، کو میرى
سۆران ب تمامی و بى خەم سارى گاڤ ھافیتینە و ئەوان ھەمى دڤەرا
بیخیتە سەر میرگەھا خو ھیچ ھزرەكى ژى بو دەولەتا عوسمانى نە کەت.

۴- بئ هيزيا ميرگهها بابان دوى سهردهمى دا رولهكى مهزن ههبوو، چونكى
عوسمانيان هزدكر كو هيزمكادى د وان دمههراندا ههبيت جهئ ميرگهها
بابان تئى بكهت، بو هندئ وكمى ديوارهكى براوستيت ل بهر سينگئ
ئيرانى.

۵- كهسايهتيا پاشاي گهوره و ب خوژى كارمكى مهزن ههبوو ل سهر ئهوى
ميرگههئ و گهشه و پيشكهفتنا وئ ژبههريان و ژيهاتيا وى و ئهه ريزا
مهزن كو دوى دمههري دا ههبوويه.

۶- ئهه هيزا سوپايى وى كو ئهوى دروست كر بوو وهسا خويانهدكر كر كو يئ
ميرگههكا. بچوويكه، بهلكو پتر وهسا دياردكر كو يئ دهولهتهكا مهزنه، و
ئهفه ئيكهم جار بوو سوپايى كورد هنده چهكى گران و جهبلخانه ههبيت،
و بتنى هژمارا زيرمهفانين تايهت يئن پاشاي گهوره ب خو ژ سئ هزار
كهسان پتر بوون.

دگهل ئهفان ههمى خالين باش كو ميرگهها خو ب ئهفى شيودىي بهرفرمه
كر و پيش ئيخست د ماومكى كييم و دياركرى دا، كو چ ل باردهخهكى گهلهكى
نه ئاسايى و ل پشتى ئهفان سهركهفتن و دهست كهفتان كو ب دهستمه ئينايين
ميرگهها وى ژ ناف چوو. ئهه هوكارين كو بووينه ئهگهري لاوازي و ژ دهست
بهردانا ميري و ميرگهها وى ژى دشين بقى شيودىي خواري دهستنيشان
بكهين:-

أ- ھۆكارین ناخۇیى:-

۱- ھەفركى و دووبەرمكى دىناقبەرا ئەندامىن بىنەمالا مىرئ سۆران ب خۇ ژ لایەكى، و ھەفركى و شەرىن دىناقبەرا مىرگەھا سۆران و مىرگەھىن كوردى یىن دى تر ژ لایەكى دى ڤە.

۲- توندو تیژیا زۆرا پاشایی گەورە، و مكر كو نەحەزى و كەرب و كین دىناخۇدا زیدە تربیت، ب تاییبەتى ل وان دىڤەرىن كو مىرئ سۆران ئیخستینه سەر مىرگەھا خۇ و مكى شەنگال و ئامیدی.

۳- ھەژارى و دەردەسەریا ژیارا نە خۇش یا خەلكى مىرگەھا سۆران، ژبەر شەرىن زۆر یىن پاشایی گەورە، زیدە بارى خودانكرنا سوپایی وى ژى یى مەزن كو ل سەر ملین خەلكى مىرگەھى بوون. كو ئەڤەژى بارەكى گران بوو ل سەر ملین خەلكى مىرگەھى.

ب- ھۆكارین دەرەكى:-

۱- دەرەتا عوسمانى دەمى ھەست ب ھەول و گاف ھاڤتنین مىرئ سۆران كرى، كەڤتە پیلان دانانى بو ژ ناڤىرنا ئەوى مىرگەھى.

۲- مىرئ سۆران ھوشیاریا سیاسى نە بوو دوى دەمى دا، چونكى ل دەمى كو ھیزین عوسمانیان خۇ بو ھیرش برنى بو سەر مىرگەھا سۆران بەرھەڤ دكر، پاشایی گەورە ھیرش كره سەر چەند دىڤەردەكىن ئیرانى، بڤى چەندى ژى ئیران كره دوژمنى خۇ.

۳- مىرئ سۆران ب ساناهى باومرى ب سۆزین ئینگلیزى و عوسمانیان دئینا و خۇ ب دەستڤە بەردا.

۴- ئەۋى دەمى د بەرژومندىا ئىنگلىزى دا نەبوو كو عوسمانى ژ ھندى پتر لاواز بن، لەۋرا وەكى چاۋا دژى دەستەلەتە محمد على دمسرى دا راۋەستىيەن، ھەروەسا دژى مىرگەھا سۆران ژى راۋەستىيان زىدەبارى ئەۋى ئىنگلىزى عوسمانى و ئىرانى پالەدان كو ھەتا پىكشە ھىرشى بىكەنە سەر مىرگەھا سۆران.

۵- زىدەبارى ئەۋى ھەمىي رۇسىا قەيسەرى ژى بۆ ژنافىرنا ئەۋى مىرگەھا كوردى د ھەولەدانان دا بوو، ئەۋى ژ لايەكى ھارىكارىا عوسمانىيان و ئىنگلىزى دكر و ژ لايەكى دىقە ھارىكارىا ئىرانى دكر.

ب فى شىۋە مىرگەھا سۆران لاواز بوو ب تايىبەتى وەكى مە بەھس كرى پىشتى خۆ ب دەستە بەردانا مىرى سۆران (۱۸۳۶) و پاش ل سالە (۱۸۴۷) ز ب ئىكجارى داۋى ب دەستەلەتە مىرگەھا سۆران ھات، ب تايىبەتى پىشتى مۆركنا رىككەفتناما ئەزەروما دوى كو ل سالە (۱۸۴۷) ز ل نافىرە دەولەتە عوسمانى و ئىرانى ھاتىە مۆركن.

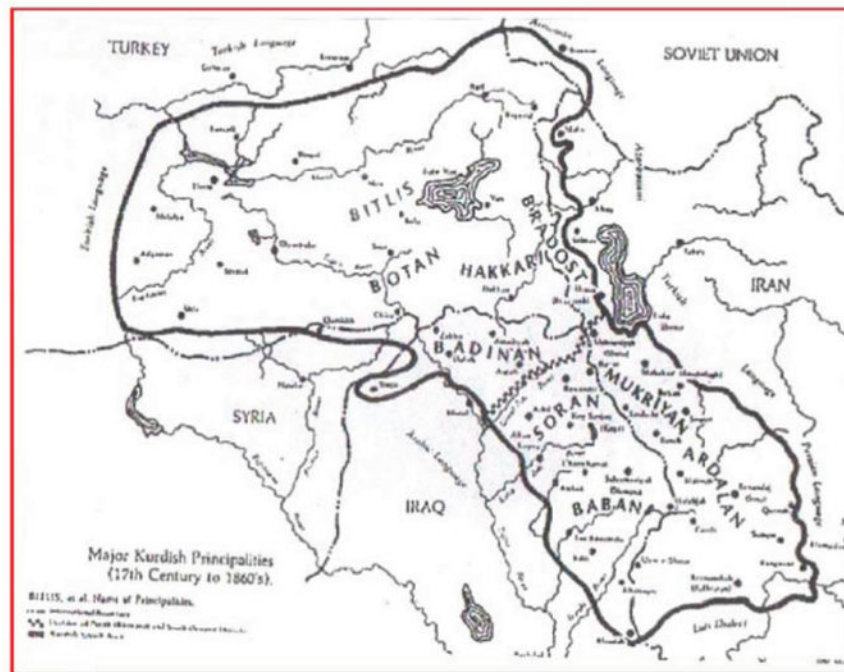
چۈەر: مىرگەھا بابان (۱۶۵۰ - ۱۸۵۰) ز:-

دەۋىرا سلىمانى ل بەراھىي ل بن دەستەلەتە مىرگەھا ئەردەلان بوو، دىرۆك نقىس د رىككەفتىنە ل سەر ھندى كو (مىر بۇداغ بەگ بە ھە) كورى (ئەبدال بەگ) ئى موكريانى دامەزىنەرى ئەۋى مىرگەھى يە، ھەر ب نافى وى ژى نافىرىە (بابان) ئانكو (بەبە)، ب پامانا (باب)، دگوتە ھەمى خىزانا وى ژى (بابان).

میر (بۆداغ بەگ بە به)، شیا دھفەرا لاجان ژ ھۆزا زەرزا، و دھفەرا سیوویل
ژ میرگەھا سۆران و (سەلدۆز) ژ قزلباشان و شاربازیر ژ میرگەھا ئەردەلان ب
ستینیت کەرکوک ژى ئیخستە سەر میرگەھا خۆ.

ل پشتی وەغەرکنا میر بۆداغ بەگی برازیی وی فەرمان رەوايا (دەستەھالەتا)
میرگەھا بابان ب رێقەبەرە.

دیروکا ئەفی میرگەھی (میرگەھا بابان) ل سالاً (١٦٨٦) ز پتر یا روون و دیارە،
ب تایبەتی ل سەر دەمی (فەقی ئەحمەدی دارشمانە)، کو بناسنافی (بە بە) بۆ
خۆ ھەلبژاردیە، ب دامەزرێنەری دووماھیی یی بنەمالا ئەفی میرگەھی دەیتە
دانان و ئیکە ژ سەرۆک ھۆزین دھفەرا (پشدر و مەرگە)ە.

ئەففى مىرگەھى چەند پايتەختەك ھەبووينە ل دويڧ بارودۇخى سىياسى بۇ
ھەر ئىك ژ وان ھاتىيە ڧەگۈھاستن ژ وانا: (دارەشمانە، ماومت، (كەلھا) بەكرۋا،
ڧەلا چولان، سلىمانى (كول سالأ ۱۷۸۴ ھاتىيە دروست كرن).

بەرفرەھ بوونا ئەففى مىرگەھى ھەر لدەستپىكى ھەردوو دەولەتپن عوسمانى
و ئىرانى ژى د ترسيان و مەترسيا خۇ ژى دىتيە بەرامبەرى مىرگەھى. پىرانيا
دەمى ئەف مىرگەھە ب سەربەستى و ب سەر بخۇيى ژيايىيە و چ ھەڧبەندىيەك
ب دەولەتا عوسمانى و ئىرانى ڧەنە بوويە، بەلى دگەل ئەوى ژى دا ھندەك
جاران سەر ب ئىك ژ وان دوو دەولەتان ڧەبوويە، ھژمارەكا زۆر يامىران
دەستھەلات لڧى مىرگەھى كرىيە كو ھندەك ژ وان گەلەك ب شيان و ژيھاتى
بوون شيان ژ رۇژئافاى ڧە مىرگەھا خۇ بگەھينە لايى دىيى باژيىرى كڧرى و
سەنگا و شوان و كەركوك و رۇژھەلاتى ڧە ژى ھەتا رەخى دىيى رووبارى سىروان
دەربازبن و ژ باشوورى ڧەژى ھەمى دەڧەرپن بەدرە و جەسان بگريت، ژ
باكوورى ژى دەڧەرا ھەولپىر و زىيى بچووك ڧەدگريت، ژبەر ھندى ژى دىروك
نڧيسەك وەكى (لۇنگريگ) مىرگەھا بابان ب ئىمزا توريەتا بابان ناف دكەت.

مىرگەھا بابان پىتر ژ دوسەد سالان مايە و دەستھەلات كرىيە و رۇلەكى گىرنگ
و ئاشكرا ھەبوويە، د دەڧەرى دا ب تايىبەتى دەمى بەيىز بوونا وى، كو
دەستھەلات و شيانپن وى پيشكەڧتن، مىرگەھا بابان شەر دگەل ئىرانىان و
مەمالىكىن بن دەستپن عوسمانىان دكر، ھندەك جاران ئەو شەر ھندە گەرم
دبوون بەربەلاڧ دبوون و دۇزا كوردى نازراند و ئىخستە بەرچاڧ و ژ
چوارچوڧى شەرى نافخۇيى ئەوى دەڧەرى دەركەڧت، د بوو كيشەيا جىھانى.

جهڻ ستراتيژي يي ٺهڻي ميرگهه ڪو ل نافبهرا دوو هيڙين مهزن وهڪي
دولهتا عوسماني و ئيراني بوو، ههردهم بوويه ٺهگهري چاف تيڙين و تهماع
ڪاريي و هزر بوڪرن ب تايبهتي ڪو هندهڪ ڙ پاشاين ٺهڻي ميرگهه خودان
نارمانج و هيڻي و ههستي نهتهوايهتيا خو بوون و ههردهم چافين وان ل ٺهوي
چهندي بوو ڪو ميرگهها خو بڪهنه بهري بنياتي دامهزراندنا دام و دزگهههڪي
مهزني سهر ب خو.

نموونا ٺهفان ههولين سهر خو بووني ڙي، ٺهو ههول و پيڪولين ميري ب
ناف و دهنگي ٺهڻي ميرگهه مير (سليمان بهبهه گهوره ((مهزن)) ه ڪو ل ڙ في
لايقه باشترين نموونهيه ڪو دڦيا بگهههيه دام و دزگهههڪي ڪورديي سهر بخو.
ٺهف ميري ب ناف و دهنگي ميرگهها بابان دهستهلاتا وي د بهرفره بووني

ٺاوره حمان پاشايي بابان

دا بوو. دهستهلاتا وي گههسته رادهڪي
وهسا، ڪو دولهتا عوسماني ڙي ترسيابه
و بتني نهشيابه هيڙي بڪهته سهر
ٺهوي ميرگهه، ڙ بهر هندي ل گهل
ئيرانيان ئيڪ ل دويڦ ئيڪ ٺهوان هيڙش
ڪره سهر ههتا سالا (١٦٦٩ز) ل سهر
ميرگهه ڙال بوون.

ئيڪ ڙ ميري ب ناف و دهنگي دييڻ
ٺهڻي ميرگهها ڪوردي (ئيراهيم پاشايي
بابان) ه ڪو ب ئيڪ ڙ ميري ڙيهايتيڻ
ٺهڻي ميرگهها ڪوردي دههته دانان.

ئىبراھىم پاشايى بابان ل سالّا (۱۷۸۴)ز ل نىزىك گوندى (مەلەكەندى) نىزىكى سەرايا (مەحمود پاشايى مامى وى) بناغى باژىرى سلىمانىي دانا و ھەر دوى سالى دا ئانكو (۱۷۸۴)ز دا دام و دەرگەھىن خو ژ قەلا چولان قەگۈھاستنە ئەوى باژىرى نوى ئانكو (سلىمانى)

ھەر ئەف مىرە شيا مزگەفت و گەرماف (سەرشوو) و بازار و سەرا و چەند خانى يەكان بو كارى كاربەدەست و بەرپرسىن حكومەتا خو (مىرگەھا بابان) دروست بکەت.

ئىك ژ وان مىرىن ب ناف و دىنكىن دىين مىرگەھا بابان مىر (عبدالرحمن پاشايى بابان)ە، ئەفەژى نموونەكا دى يا ئاشكرايا ھندى يە كو دقيا مىرگەھا خو بەرەف سەرخوبوونى ببەت، و ئىك بوو ژ وان مىران كو نافى وى ب زىرەكى و ژىرى دەرگىرە و خواست و خەونا نەتەوايەتيا ئاشكرا ھەبوويە وىكى مە گوتى ب ئومىدا دامەزراندنا دەولەتەكا نەتەوايەتى بوو. بەلى ھەفرىيا دناف بنەمالا وى دا دەرەتا بجهئىنانا وى ئومىدى بو چىنە بوو.

ھەولئىن ئەفى مىرى ژ ئافەدانكرنى و خو بەرەف كرنى بو سەر ب خوبوونى وەل دەولەتا عوسمانى كر، كو مەترسىي ژى پەيدابكەت. و عوسمانى لەرزاندن، د سەر دەمى ئەفى مىرى دا مىرگەھا بابان گەھشە كوپىتكا دەستەللات و بەيزبوون و سەر خوبوونا تمام، ھەر ژبەر ئەوى ژى بوو كاربەدەستىن عوسمانيان ب درىزاھيا بىست وسى سالان د فەرمان رەوايا ئەفى مىرگەھى دا، دەست ژى نە بەردان و ھەردەم د پىلان گىران و نەخشە دانانى دا بوون بو ژنافرنا وى. و ھەمى ھەول و پىكول كرىنە بو ھىرش كرنى و ھەر چ ھەول داين چ ژ وان دگەل ئەوى مىرى دا نەشايىن، چ ب كرىنا ئەفى و ئەوى

هه، یان هئاردا سوپای دارشتنا و پیلان و سیخوری بیت هه می و مکی بلقین سهر ئافێ دپهقین ل بهرامبه زیرهکی و خوراگیا میر (عبدالرحمن پاشایی بابان).

ژ میرین ب ناف و دهنگین دیین میرگهها بابان (سلیمان پاشایی بابان)، کو ل پشتی عبدالرحمن پاشایی بابان فهرمان رهوایا میرگهها بابان کریه، ئەف میره بهرو فاژی پرانیا میرین دیین بهری خو ئهوه کو شهر و شور دژی عوسمانیان و ئیرانی تیدا نه روویداينه، هیمنی و ئاسایشا مهزن دگهل خو کیشا بوو سهر میرگهها خو، ئەف شیوی فهرمان رهوایی کو دهیمنی و ئاسایشی دا، بوویه ئهگهری پیشکەفتنا روخسارین شارستانی دوان چهند سالین فهرمان رهوایا وی دا کو سالین (۱۸۳۱ - ۱۸۳۸) ز بوو، کو دشین پیشکەفتین روخسارین شارتانیی د سهر دهمی (سلیمان پاشای) دا ب فی شیوهی ریز بکهین:

- ۱- گهشکرنا باری ئابووری
- ۲- گهشکرنا بیافی فیکرنی و خواندنی دحوجرین مزگهفتاندا
- ۳- دمرکهفتنا هونهری کوردی و پیشکەفتنا وی
- ۴- دمرکهفتنا ریبازین ئایینی و مکی ریبازا نهقشهبهندی و قادری
- ۵- دامهزراندنا ریبازا ئهدهبی کلاسیکی کوردی ل سهر دیالیکتا (زاری) گرمانجیا نافهراست و ئهدهبی ئیکگرتیی کوردی کو مهزنترین دمسکهفتین میرگهها بابانه.

ژ میرین ب ناف و دهنگین دیین میرگهها بابان کو دوماهی میری میرگهها بابانه ئهوژی (ئهمهه پاشا)یه کو ب ئیک ژ میرین سهر ب خویین ئەفی میرگههی دهیته دانان، ههردهم ل ههولا سهر خو بوونا میرگهها خو دا بوویه.

ئەف میرە سووارمكى باش و ژيھاتى و زيرەك و رۆشەنبىر بوويە و ئومىدا
وى سەر خۇبوونا دەلاتى وى بوويە و ھەول و خەبات ژ پىخەمەت وى چەندى
كرىە.

ئەف میرە (ئەحمەد پاشا) ھەقبەندىا وى دگەل ئىرانى و عوسمانيان دا يا
باش نە بوويە چونكى ئەفى مىرى ھەولن وى د سەر بخۇبوونا دەلاتى وى دا
دبەردەوام بووينە، ژبەر ھندى ئىرانى ژى ب بەردەوامى د ھەول و پىلان
گىرانى دا بوويە دژى ئە فى مىرى.

و ھەروەسا دەولەتا عوسمانى ژى ب ھەمان شىۋە دژايەتيا وان كرىە،
چونكى عوسمانيان ھەمى كوردستان ب مۆلك و سنوورى دەولەتا خۇ زانييە،
ژبەر ھندى عوسمانيان دڧيا مېرگەھا بابان ل بن دەستى وان بيت و گوھدارين
سولتانى عوسمانى بن.

ئەف بووچوونىن عوسمانى و ئىرانى بەرامبەر ئەفى مىرى گەلەك بەروفاژى
بوون چونكى ئەف میرە (ئەحمەد پاشايى بابان) چ گوھداريەك نە بو عوسمانيان
و نە بو ئىرانىان نیشان نە دايە، ژبەر ھندى ئەوان ھەردو دەولەتان ژى
دژايەتيا مىرى دكر، ھەتا دەلى ھاتى عوسمانيان لەشكر ئينا سەر ئەوى مىرى.

ئەوا ئەف میرە پتر ب وى ئاراستى سەر ب خۇيى دبر، ئەو ھەستى
نەتەوايەتى و رەوشەنبىرى يى پىشكەفتيانە يا ئەورۇپا بوو كو د رۆژھەلاتا
ناقين دا سەرھلداوو، ئەفجا ژبەر ھندى (ئەحمەد پاشايى بابان) بخوژى يى
رەوشەنبىر و ھوشياربوو، زىدەبارى ھندى كو (ئەحمەد پاشا) يى بى ئاگەھ
نەبوو دڧان مەسەلەندا، بەلكى ب گرنگى ھەول بو دايە كو سەر ب خۇبيت د
سەر دەمى (ئەحمەد پاشايى بابان)ى دا شارستانيا بابان گەلەك گەشە ب خۇڧە
دیت، چونكى د ھەولدا نا رەوشەنبىر كرنا خەلكى خۇدا بوو. ب ئەوى چەندى

کو هژمارهکا زؤرا مزگهفتان دروست کرن کو دناڤ مزگهفتان دا ژى حوجره بؤ خواندنى دروست کرن و بهايهکى تاييهت ب ڤان حوجراندا. و دناڤ مزگهفتا مهزن دا پهرتووکخانهک دروست کر کو ب پهرتووکخانه بابان يابهرياسه، ئهو ب خو ټانکو مير (ئهمهد پاشا) ل گهلهک دمڤهرا گهريايه بؤ پهيداکرنا پهرتووکان، وەکی چووويه بهغدا و ئهستهنبولئ و ئهو ب خوژی يئ بئ خوش بوو ب پهرتووکين ئهورؤپي و هژمارهک ژى دگهل خو ئينايه سليمانئي و دوي پهرتووکخاني دا دانان.

ئهڤه زيدهباري گهشهپي دانا باري ئابووريي ميرگهها وي کو دکهشکرنهکا بهرچاڤ دا بوويه.

بهلي زيدهباري ئهو ههمي ههول و خهباتا ميرين ميرگهها بابان دايين بو هندئ سهر ب خوڤين و ب سهر بهستي بژين، و دورين ژ تيکداني و ئاژاوهگيريئ، کو چ دهولهتا عوسمانی و ئيراني کاربه دهستين وان ژ پيلان گيراني و پهيداکرنا ئاژاوي و دروست کرنا دووبهريکي دژي ئهڤي ميرگههي دهستي خو سهر ههلهنگرت و بهردموام بوون د دژايهتي کرنا وي ژ بهر ئهوان ههمي ههولئين دوژمنين وي دايين بؤ لاواز کرنا ميرگهها بابان، (ئهمهد پاشا) کو دوماهي ميرئ ئهڤي ميرگههي بوو ههست پي کر بوو، ژ بهر هندئ ههولا سهر خوڤوونا ميرگهها خو ددا ژ بهر هندئ، سوپايهکي دي دامهزراند ل سهر شيوهي نوي کو ئهڤ سوپايي نوي ب چهک و جهبلخانه و توپ پر چهککرن، ههتا جل و بهرگين تاييهت بو هاتنه دابين کرن، ل سهر شيوهي نوي يئ ئهورؤپي و ل ههمان شيوه راهينان پي دهاته کرن، ئهڤه ژبلي وي هژمارا کو زيڤمفانين وي ب خوڤوون کو نيژيکي (۲۵) هزار سهربازان بوون و زيدهباري سوپايي کهفن يئ ميرگهها بابان.

ئەف خۆ پەر چەك كرن و زیدمكرنا هژمارا سەربازان، بەلگەيە بۆ ئەوئ
چەندئ كو میرین میرگەها بابان، ب تایبەتی (ئەحمەد پاشا)ی ئەوئ هەست ب
مەترسیا هەردوو دەولەتین عوسمانی و ئیرانی کری، بۆ هیژش کرنئ ل سەر
وی، زیدەباری ئەوئ ئەو هەردوو ژدل ژ وان پینگافین ئەفی میرگەهی ترسیان
كو بەرف پێش دچوو، ئەف میرگەهە وەلئ هات ژ لای چەكدار و هیژین وی
قە كو ئەف هەردوو دەولەتە نەشیان بتنی هیژش بکەنە سەر، دەست تیۆردانا
بەردەواما دەولەتا عوسمانی و ئیرانی د کارو بارئ نافخویئ میرگەهی دا، هەر
وسا هەفرکیا نافخویئ دناقبەرا ئەندامین بنەمالا بابان ب خۆژی دا ئەگەرەکی
دیئ لاواز بوون و هەرفاندنا ئەوئ میرگەهی بوو، ئەفە هەتا (ئەحمەد پاشا)یی
بابان ئاماژە ب ئەوئ چەندئ دکەت و دان پیدانئ ب وی راستییا تەحل دکەت
و بۆ گەرۆکەکی و مکی (کلۆدیوس جیمس ریچ)د بیژیت: ((ئەنجامئ دووبەرەکیا
میرین مە نەمانامیە، ئەگەر نە عوسمانی نە ئیرانی ژ دەرەفی مە نە دەهاتن
ئەگەر ئەفە دووبەرەکی یە ئەوان نەکربوایە دەلیقە و دار دەست د دەستین
خۆ دا)).

هەروەسا ب ئەگەرئ شەرو ئاژاوی دناقبەرا میرگەها بابان و میرگەهین
هەفسودا ب تایبەتی میرگەها سۆران و ئەردەلان، کو ئەفەژی ئاستەنگ بوو ل
بەر سینگئ سەر ب خۆبوون و ئیگرتنا میرگەهان دژی هیژین بیانی یین
عوسمانی و ئیرانی.

بیگومان تشەکی ئاشکرایە کو دوی دەمی دا رژیمە میرگەهان ژی رژیمە
تەخایەتی یادەربەگایەتی بوویە، ئەفی ژی بارئ ئابووری بەرف راپوستیان و
خرابی بریە، ژبەر هندی ئابووری میرگەهی وەلئ دەهات کو بەرف لاوازی
بچیت، ئەفی ژی بارەکی وەسا یی پاش کەفتی پەیدا دکر کو گاریگەریەکا خراب

دروست کر ل سەر باری چقاکی و ئابووری و بەرف پاشقە دەر، ئەفجا ژبەر
هندی ئەو دەر (مەرگەه) د بارودۆخەکی پاشکەفتی یی وەسادا دژیان کو پر
بوو ژ شەر و شوور و هەفرکی ژبەر هندی سەرمايه بەرف وان نە دچوو هەتا
ئابووری وان بقیەژینیت.

بەلی ژبلی ئەفان ئەگەرەن ب مەرکەزیەت کرنا دەولەتا عوسمانی کو ل سەر
دەمی سولتان محمودی دوی دەست پیکر بوو ئەگەرەکی دیی سەرەکی
هەرفاندنا ئەفی مەرگەهی یە ب تایبەتی پستی ریککەفتناما ئەرزەرۆما دوی
١٨٤٧ز.

پینچ: مەرگەها بۆتان:-

میر (عبدالعزیز) ب دامەزرینەری ئەفی مەرگەهی دەیتە دانان، لەورا گەلەک
جاران ب فی مەرگەهی هاتیە گوتن مەرگەها (نازیزان) ئانکو (عەزیزان) ل
دەرە (جیزی) و دەوروبەری وێ دروست بوویە.

ئەو هۆزا دفی دەرە دا ئاکنجی بووی، هۆزا (بۆتی) ئانکو (بوختی) بوویە
کو هۆزەکا مەزن و کەفنا کوردە، و ب نە ترسی و نازیەتی و ب مەردانی و
رژدی ل سەر سەرەستی خۆ ب ناف و دەنگ بوون و دەمەیدانا سووار چاکی و
خۆراگری دا سەرور بوون، و ل دەمی شەری و تەنگافیان هەمی ب ئیک دەنگ
و ب ئیک دل و گیان و، بۆ ئیک ئارمانج خەبات کریە و ل کوردستانی ناف و
دگەل سەرورەندایە، دفی مەرگەهی دا گەلەک ژ میرین ب شیان و بهیز و
ژیەاتی فەرمان پەوایی کریە و شیاینە مەرگەها خۆ بپاریزن و بەرفەرە بکەن و
ژ دەستی دوژمنان دووربێخن ب تایبەتی دوژمنین دەوروبەر.

ژ وان میرین ب شیان و ژیهاتی کو د بزافا نهتهوایهتی یا کوردی دا پۆلهکی
گرنگ و کاریگەر و بهرچاف هه‌بوویه میر (به‌درخان)ه کو ب (به‌درخان پاشا)
ناف و دهنگیا وی ده‌کریه و ناسیاره.

ئه‌ف میره ل سالاً (١٨٢١)ز د ژیی (١٨) سالی دا فه‌رمان په‌وایا میرگه‌ها خو
گرته ده‌ست و بوویه میری میرگه‌ها (بو‌تان).

ل سالاً (١٨٢٨)ز سولتان (مه‌حمودی دووی) سولتانی عوسمانی فیا ده‌وله‌تا
عوسمانی جارمه‌کادی ساخ بکه‌ته‌فه و به‌رگه‌کی نوی ل به‌ر بکه‌ت و
(مه‌رکه‌زیه‌ت)ی د فه‌رمان په‌وایی دا بچه‌سپینیت، دفی ده‌می دا ژ ئه‌نجامی
ئه‌فی سیاسه‌تا سولتانی عوسمانی به‌رامبه‌ر میرگه‌هین کوردی ب کار دئینا
و‌م‌کر کو هژمارا میرگه‌هین کوردی، تمامی کیم بکه‌ت، بتنی چه‌ند میرگه‌هه‌کین
کیم مابوون کو یین هه‌ره مه‌زن و ده‌سته‌لادار (میرگه‌ها بابان، و سۆران و
بادینان و هه‌کاری و بو‌تان) بوون ب سه‌رکرداریه‌تیا میر (به‌درخان پاشا)، ژ به‌ر
هندی کو سولتان (مه‌حمودی دووی) سولتانی عوسمانی بو ب ده‌ستقه ئینانا
ئارمانجین خو ژ چه‌سپاندنا (مه‌رکه‌زیه‌ت)ی و ده‌سته‌لاتا عوسمانی ژ
میرگه‌هین کوردی ده‌ستی پی کر، به‌لی ده‌ست پی کرنا وی ب هی‌رش برنی ل
سه‌ر میرگه‌هان و میرین کورد و سه‌روکین کورد ده‌ست پی کر ب لادانا وان ژ
ده‌زگه‌هین فه‌رمان په‌وایی (ده‌سه‌لاتین) جودا جودا دا د میرگه‌هین وان ب
خودا، تورک ل جه‌ین وان دکرنه ده‌سته‌لاتدار د میرگه‌هین کوردی دا، ئه‌فه‌ژی
بوویه ئه‌گه‌ری نه رازیبوونی ژ لای ئاکنجین میرگه‌هین کوردی و میر و
ده‌رمه‌گان ژ، بوویه ئه‌گه‌ری ئاراندا ده‌فه‌رین کوردی ب تایبه‌تی میرگه‌ها
(بو‌تان).

خۇ ئىك بىخن و ژ پىخەمەت رزگارى و سەر خۇبۇونا كوردستانى بىكەفنه كارى، ھەمى رابەر و سەرۆك ھۆزىن كوردان و ھەمى مرۇقىن ئايىنى و پشكەكا زۇريا خەلكى (وانى، ھەكارى، موشى، خىزان، سەعدەد، قارس، مووسل، مىرگەھا ئەردەلان ل ئىرانى) ھاتن ب دوىف دىنگ و بانگەوازا و داخازا مىر بەدرخانى و ھەمىيان پەيمان دا كو خەم سارىي نەكەن ل ھەولۇن خۇ بۇ رزگاركرنا كوردستانى و چوونە ناف رىزىن ئەفى پەيمانى كو ب پەيماننا (پىرۆز) ھاتە نىاسىن.

مىر (بەدرخان پاشا) د ھەمان دەم دا دەست ب خۇ ئامەدمكرنى كر ژ لايى سوپاى فە ب تايىبەتى، بۇ نەمۇنە: ل جىزىرى دو كارخانە دامەزراندن، ئىك ژ وان بۇ دروست كرنا چەكى ئەوا دى بۇ دروست كرنا بارویتی، ژ لايەكى دىقە، بۇ پشت گریدان بخۇفە دەست ب بەرھەفكرنا كەسانىن شارەزا و بەھەرەمەند كو بشىت ل دۇزا چەك سازى و ئىنانا بەرھەمىن كەرسىتىن جەنگى پشتا خۇ پى گریدەت و كومسىۆنەكا چەند كەسى ھناردە ئەورۇپا بۇ ئەفى مەردەمى.

چالاکى و كرىارىن مىر (بەدرخان پاشا) چۆكىن سولتانى عوسمانى شكاندن، ل دەستپىكى سولتانى عوسمانى فیا ب سۆزىن دېرەو كو ئەوى لېەرە سنوورى مىرگەھا بۇتان بەرفرەھ بىكەت، دا مىرى بۇتان بخاپىنىت، و بقی رەنگى ھەمى نەخشىن دەربارى رزگارى و سەر خۇبۇونا كوردستانى پى ژناف بىبەت، بەلى (مىر بەدرخان) باوهرى پى نە ئىنا و سولتانى عوسمانى ژى دەمى بۇ دىار بووى دقى بىياى دا چ پى ناھىتە كرن، لەورا پەنابەرە سازدانا پىلاننى دى و ب پالددانا سولتانى ل نافخۇيا كوردستانى ئاژاوە و دووبەرەكى بەيتە سازكرن، بۇ ھندى مىرى بەرەف بىجھىنانا نەخشىن خۇ نە چىت كو پىكھاتبوون ژ ھەولدان

بۇ رزگاركرنا كوردستانى و دامه‌زاندنا دهلەتا سەر خۇبۇونا كوردى د
كوردستانىدا.

زىدمبارى پىلان و دروستكرنا هەفركىي دناقبەرا سەرگردىن كوردان و
دروست كرنا دزايەتیی ژ لایى عوسمانیان فە، بۇ ھندى دانەخشە و پلانین
بەدرخان پاشاى سەر نەگرن ژ رزگاركرنا كوردستانى، ئىنگلىز و فرەنسى يان ب
بەھانەيىن جودا جودا بۇ دەستكەفتىن خۇيىن ئابوورى و سىياسى پشتا دهلەتا
عوسمانى گرت و ھاريكاريا عوسمانیان دكر ب چەكى، پشتى گەھشتنا
ھاريكاريىن ئىنگلىز و فرەنسى دەست ب لەشكر كىشيا سوپاى دژى بەدرخان
پاشايى مىرگەھا بۇتان كر.

زىدمبارى ھاريكاريىن، دەرەكى كو دگەھشتە سوپايى عوسمانى، لەشكرى
عوسمانى نەشيا سەر ب گەلى كورد (مىرگەھا بۇتان ب سەرگەفیت و نەچار بوو
پشتى چەند شەران ب سەر شۆرى فەگەریت و كوردستانى ب جە بهيلىت.
سەرگەفتىن ھىزا پىشمەرگى كوردستانى و بن كەفتنا سوپايى عوسمانى
دەرفەتەكا باش و گونجاي بۇ (مىر بەدرخان پاشا) پەيدا بوو كو ل سالا
(۱۸۴۲ز) سەربخۇيا كوردستانى رابگەھىنىت و پاشى دەست ب دەركرنا (پارەى)
كر ب نافى خۇ كو د روويەكى دا نقيسى بوو (مىر بەدرخان بۇتان) و د روويى
دى دا نقيسى بوو (سالا ۱۲۵۸ مشەختى).

سنوورى دهلەتى ب ئەندامزەكى بەرفرەھ كر كو ژ دەفەرا (وانى) فە ھەتا
(مەھاباد) و (پەواندز) ژ لايەكى و ژ مىسل فە ھەتا ئامەدى (ديار بەكر) ژ
لايەكى دىتر فە ل بن دەسەلاتا وى دا بوو، پاشى مىر (بەدرخان پاشا) شيا شنگال
و سىرەت و ويران شار و سویرهك و ئامەد (دياربەكر) و شنۆ و ئورمىي بکەتە
پشكەكا دهلەتا خۇ.

سەرەپى تىكچوونا بارودۇخى دۆلەتە عوسمانى و نە سەرکەفتەن ھەولەن
وئى بۇ ژىناڧىرنا ڧى دۆلەتتى ئىنگلىز و ڧرەنسى ژى ل سەر ڧەمراندنا
(بىدەنگىرنا) بزاڧا رزگارى خوازا كوردى درژ دبوون و دۆلەتە عوسمانى دژى
كوردان ھانددا و لەشكرمكى دىيى نوى بۇ ڧەمراندنا بزاڧا رزگارى خوازا كوردى
پىك ئىنا، سەرگردايەتيا وى لەشكرى ژى بۇ عوسمان پاشا و عمر پاشا و
سەبرى پاشاى راسپارد.

ئىكەم پىكدادانا چەكدارى دىناڧەرا عوسمانيان و پىشمەرگىن كوردستانى ل
نىزىك ئورمىيى رويدا، د ئەنجامدا سوپايى عوسمانى شىكەست. ل دەمى مىر
(بەدرخان پاشا) مژويلى بەرسىنگرتنا دوژمنان بوو، دىنگوباسەكى وەسا
بەلاڧبوو كو وەسا دياربوو دەستى چەپى يى لەشكرى كوردستانى ب
سەرگردايەتيا ئىزىدىن شىر (يەزدان شىر) پىسمامى مىر (بەدرخان پاشا)ى
سەنگەرى پىشمەرگايەتيا چوول كرىه و چوويه دىناڧ رىژىن دوژمنان دا،
يەزدان شىر ژبەر ھندى كو دگەل (بەدرخان پاشا)ى يى ھەڧرك بوو،
عوسمانيان ئەڧ ھەڧركىه ب دەرفەت زانى و شىان (يەزدان شىر)ى ب سەردا
ببەن، و يەزدان شىرى ژى دڧيا بڧى لادانى تولا خو ژ مىر بەدرخان پاشاى
ڧەكەت، د ئەنجامدا عوسمانيان ب پىشتەڧانيا يەزدان شىرى دڧەرا جەزىرە
داڭىركر، بەلى ھىزا پىشمەرگەى پىشتى چەند شەرمكىن خويناوى دڧەرا
(جەزىرە) جارمكادى رزگاركر، و ل بن دەستى عوسمانيان پاقژكرن.

بەلى جودا بونا يەزدان شىرى مىر بەدرخان پاشا شەپرزەكر و نەچار كر
بەرمف كەلھا (نارۇخ) ڧەكىشىت، پاشى عوسمانيان سەرو ژنوى خو رىڭخستەڧە
و ھىزىن دى بۇ ھاتن و ل ھەر چوار لا كەلھا (نارۇخ) دۆرپىچكر.

میر بهدرخان و پېشمه‌رگین وی هه‌شت هه‌یقان به‌رفانی ل وی که‌له‌ی دکر، پاشی خوارن و که‌ره‌ستین جه‌نگی لی هاتنه برین، نه چار‌بوون بی‌نه ژده‌رفه و هی‌رشه‌کا به‌ربه‌لاف بکه‌نه سه‌ر سو‌پایی عوسمانی و شه‌ری مان‌ی و نه‌مان‌ی دکر، پستی پیک‌دادانه‌کا قه‌هره‌مانانه یا پېشمه‌رگه‌ی و شه‌ره‌کی خوی‌ناوی و زیانه‌کا زور، میر و پاشماوی هی‌زا وی ده‌ستگیر‌کرن بقی شی‌وه‌ی داوی بقی بزافا رزگاری خوازا کوردی هات و میر ره‌وانه‌ی ئیسته‌نبولی کر.

پاشی هه‌ر چه‌نده نه‌قیین به‌درخان پاشای که‌له‌ک شو‌رمش دژی عوسمانیان به‌رپاکرن، به‌لی مخابن سه‌رنه‌که‌فتن و تیرۆژکا زی‌رینا فی میر‌گه‌هی ژی کو که‌له‌ک یا به‌یز بوو هاته قه‌مراندن، به‌لی د دیرۆکا خه‌باتا نه‌ته‌وايه‌تیا مه‌دا چ جارن نا قه‌مریت، و ب لاپه‌ره‌کی گه‌ش و زی‌رین دی هه‌رده‌م دناف ژيانا کوردایه‌تی دا مینیت.

ئه‌گه‌رین ته‌قینا (په‌قینا) بزافا رزگاری خوازا کوردی ل سال‌ا ١٨٤٢ز ل میر‌گه‌ها بو‌تان:

- ١- د وی ده‌میدا میر‌گه‌ها بو‌تان ب هی‌زترین ده‌سه‌لاتا کوردی بوو.
- ٢- هه‌بوونا سه‌رۆکه‌کی ئازا و هشیار و ژیهاتی و نه‌ته‌وايه‌تی و خودان هزرا رزگاری خوازا کوردی وه‌ک میر (به‌درخان پاشا).
- ٣- ژ نافچوونا میر‌گه‌ها سو‌ران ب ده‌ستی ده‌وله‌تا عوسمانی کو ماومکی به‌ری وی ژنافچوو‌بوو.
- ٤- لاوازکرن میر‌گه‌ها بابان هه‌ر ب ده‌ستی عوسمانیان.
- ٥- هه‌بوونا ده‌سته‌یه‌کا هوشیار یا روشنبیرین کورد و بلندبوونا هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی کوردی ژ لده‌ف وان و کاریگه‌ریا وان ل سه‌ر پ‌رانی ته‌خو تویرین جفاکی کوردی.

شەش: ھۆكۈمەتتا زەندى ل ئىرانى ۱۷۵۳ - ۱۷۹۴ز

أ- بارى ئىرانى بەرى دامەزراندنا ھۆكۈمەتتا زەندى:

پشتى كوشتنا نادر شاھى ئەفشار ل ۲۰ ئى خىزىرانا ۱۷۴۷ز، جاردىكا دى بارودۇخى رىمىارى يى ئىرانى تىكچوو، چونكى ھەر مىر و سەرۆكەكى ل ھەر ھەرىم و دىفەرەمكى ھەولدان دەسەلاتەكا سەر بەخۇ و يا تايبەت بۇ خۇ دامەزىرىنن و سنوورى دەسەلاتا خۇژى ل سەر حسابا دەسەلاتا ھەرىمىن دى بەرفرەھە بىكەن. ئەفە ژى بوو ئەگەرئ سەرھلدا ناژاۋە و تىكدانى و دزى و رىگىرى د وەلاتى ئىرانىدا.

ئىك ژ بەزىترىن ئەو كەسايەتتىن دەرگەفتى (كەرىم خانى زەند) سەرۆكى عەشىرەتا (زەند) يا كوردى بوو، كو ل رۇژئافا و باشوورى رۇژئافايى ئىرانى خۇ جەبوون. ل دەسپىكى كەرىم خان شيا بنىياتى ھۆكۈمەتەكا مىللى ل باشورى ئىرانى ب تايبەتلى ل دىفەرەن (شىراز و ئەسفەھان) دامەزىرىنىت.

پاشى سنورى دەسەلاتا كەرىم خانى ھەمى ئىران فەگرت. ل دەسپىكا دامەزراندنا دەسەلاتا زەندىيان، (ئەسەد خانى ئەفغانى) بنىياتى ھۆكۈمەتەكا دىتر ل ھەرىما ئازەربىجانا ئىرانى (تەبرىز و ئەردەبىل) دامەزراندبوو، ھەرومسا (مەھمەد ھەسەن خانى قاجار) بنىياتى ھۆكۈمەتەكا دىتر ل باكوورى ئىرانى (مازەندەران) و دەورووبەرىن وى دامەزراندبوو.

ل دەسپىكى كەرىم خان ژ لايى قەزوین فە روى ب روى (ئەسەد خان)ى بوو، بەلى زەندىيان شەكەستن خوار بەرەف چىايىن دەورووبەرىن- شىراز خۇ فەكىشان، ھۆز و تىرەيىن كوردى ل دەورووبەرىن شىراز چوونە دگەل ھىزىن

كەرىم خانى و پىشتى دوو شەرىپىن ئىك لدويىف ئىك زەندى شيان (ئەسەد خانى) بشكىنن، و ل دويىف دا ژى (ئەسەد خانى) د بەرامبەر ھىزىن (مەمەد ھەسەن قاجارى) دا شەكەستىن خوار، لەورە ب نەچارى دچىتە بەغدا بۇ لايى عوسمانيان، بەلى عوسمانيان نە ھەواند، لەورە دووبارە ھەگەريا بۇ ئىرانى و خو دا دەستى (كەرىم خانى) ئەويىرى رىزەكا مەزن لىگرت و ۋەك كەسەك ژ خو ھۇمارت.

ئىك ژ دوژمنىن ب ھىزىن دىيىن كەرىم خانى (مەمەد ھەسەن خانى قاجار) بوو، ھەتا ئاستەكى زۆر سەرگەفتىن ب ئىگجارى يا كەرىم خانى بۇ ژنافىرنا (مەمەد ھەسەن خانى قاجار) ھە يا گرىدايىبوو. پىشتى تىكشكاندنا (ئەسەد خانى)، (مەمەد ھەسەن خانى قاجار) ب لەشكرەكى ئىكجار مەزن ھە ھىرش كرە سەر كەرىم خانى، زەندى د شەرىدا شەكەستىن و بەرەف شىراز خو ھەكىشان. لەشكرى قاجارى دۆرپىچەكا دژوار ئىخستە سەر شىراز. دقى دەمىدا كەرىم خانى ھىزەك ب سەرگردايەتيا (شىخ ەلى خانى زەند) ل دويىفدا ھنارتە سەر لەشكرى قاجارى، و پىشتى شەركى قورس و گران زەندىيان سەرگەفتەكا مەزن ب دەستقە ئىنا. بقى ژى ھىزىن قاجارى ل شىراز تىكچوون و تەرابەرابوون، مەمەد ھەسەن خانى ژى خو گەھاندە مازندەران. پىشتى ئەفى سەرگەفتىن ل سال (۱۷۵۶ز) كەرىم خان ھەگەريا بۇ ئەسفەھان و ل ويىرى ژى خەلىكى ب خوشىقە پىشوازی لىكر. ب فى رەنگى گەلەك پىقە نەچوو ھەتا ھەمى ۋەلاتى ئىرانى كەفتىە بن دەسلەتتا كوردىن زەندى. بقى رەنگى كەرىم خان گەھشتە ئارمانجا خو كو پىكھاتىبوو ژ دامەزراندنا حكومەتەكا سەر بەخو.

کارین کهریم خانی:

کهریم خانی زهندی پشتی بسهر دوژمنین خو سهرکهفتی و دامهزراندنا
حکومهتهکا سهربهخو راگههاندی کهلهک کارین گرنک د ئیرانییدا ئههجامدان، ژ
وان:

- ۱- ب مهرما نههیلانا مهترسیا قاجاریان، هیرش کره سهر دهقهرا
(مازندهران) وپشتی شهرهکی خویناوی لهشکری قاجاریان شکاند و (محمد
حهسن خان) ب ئیخسیری گرت و ل (شیراز) ئیخسته دناف گرتیخانیدا.
- ۲- پشتی مازندهران دهست ب سهر (کهیلان، نازمربایجان، خوارسان) و ههمی
ئیران گرت و حکومهتهکا میلی یا دادپهروهی تیدا دامهزراند. پشتی ئهوی
ژی کهفته ههولدانا بو نههیلانا زولم و زورداری و بهلافکرنا دادپهروهی.
ههتا کهریم خان ب دادپهروهترین فهزمانهروا د دیروکا نویا ئیرانییدا
دهیته هژمارتن و نهوړوپیان ب (پاشایی باش - الملك الصالح) ب ناف
کریه. د. عبدالرحمن قاسملو یی شهید دهرباری ماوی حوکمرانیا کهریم
خانی دبیزیت: ((سهر دهمی دسهلاتا کهریم خانی ۱۷۵۳ - ۱۷۷۹ز جوانترین
فهسلی دیروکا گهلی کورد بوو ل ئیرانی)). کونسولی فهرنسا ژ ل بهغدا د
نامهکیدا کو ل سال ۱۷۶۳ز بو پاریس هنارتیه دهربارهی (کهریم خانی)
دبیزیت: ((ل بن رابهريا کهریم خانی کو خودان دسهلات و کهسایهتی و
رهوشتهکی زانایانه بوو، وها دیاره وهلاتی (ئیرانی) کهفتیه گهشکرنی و
بارودوخی وی جیگربوویه و هیمنی و تهناهی جهی نازاوه و تیکدانی
گرتیه)).

۳- کهریم خان میرهکی دلپاڤژ و رښتار جوان بوو، دکار و کریارین خۇدا یی ب لیبورین بوویه، پیشتهفانیا زانست و زانینی وخویندهواریی دکر، ههردهم کوچکا وی ب شاعیران و خاندەفانان و روشنبیران یا ب گهرم و گور بوویه. د ماوی حوکمرانیا ویدا گورین (حافزی شیرازی) و (سهعدی شیرازی) سهرژنوو ئافا و نیژهن کرینه.

۴- گرنگییهکا زیده ب مهسهلا ئافه دانکرنا وهلاتی دایه و د ماوی دمهسلاتا ویدا بازرگانیی گهشه کریه، چاندن پیشفه چوویه، دیرۆک نقیسهکی ئیرانی دفی باری دا دبیزیت: ((رهنگی ئافه دانیی ههمی ئیران گرتییه بهلی چریسکا فی رونهیی ژ ههمیان پتر بهر شیراز کهفتییه، لدهمی حوکمرانیا کهریم خانی باژیری شیراز گهلهک د پیشفه چوونیدا بوویه، خه لکی وی دمهله مهندهوون، نهو باژیری پر بوو ژ باغ و بیستان و کوچک و تهلاران، وهک بهههشتی لیهاتییه، سهیرانگهها ههمی ئیرانیان بوویه)).

۵- د سال ۱۷۷۶ز دا لهشکرئ کهریم خانی هیرش کره سهر باژیری (بهسره) ل باشوری عیراقی، کو ل وی ددهمی ل بن دهستی عوسمانیان بوویه، پشته دهست ب سهرداگرتی بو ماوی (۲) سالن ل بن دمهسلاتا زهنديیان مایه. پشته مرنا کهریم خانی ل سال ۱۷۷۹ز باری وهلاتی تییکچوو و ژبهه ئاژاوه و ناکوکیا دناف بنه مالا کهریم خانی دا و شهرئ نافخو و بی شیانیان کورین کهریم خانی، کو نیزیکی (۱۵) سالن ل پشته مرنا کهریم خانی حوکم دکر، دهرهت ژ لای بنه مالا قاجاریانقه پهیدابوو، بو ژنافرنا حکومهتا زهندي ل سال ۱۷۹۴ز.

حکومه‌تا زه‌ندی ل پشتی مرنا که‌ریم خانی هه‌تا هه‌رفتاوی:

پشتی مرنا که‌ریم خانی تی‌کدان و هه‌فریکی که‌فته سه‌ر کورسییا دسه‌لاتی دناف بنه‌مالا که‌ریم خانی دا. شه‌ر و هه‌فرکیه‌کا زۆر که‌فتنه دنافه‌را کور و برا و برازایی‌ن وی دا و جارمکادی حکومه‌تا زه‌ندی هی‌منی و ئارامی ب خۆفه نه‌دیده‌فه.

که‌ریم خانی چوار کور ب جه‌ هی‌لابوون، که‌سه‌ک ژ وانا ب کی‌ر حوکی نه‌ ده‌ات. دگهل ئی‌کدا د هه‌فرک بوون و ئی‌کودو ژناف دبرن، پشتی که‌ریم خانی (هه‌ته‌ح عه‌لی خان) بوو حاکی ئیرانی، (سادیق خان)ی پشتی گو‌ه ل مرنا برایی خۆ که‌ریم خانی بووی ل به‌سرا فه‌گریا بو شیراز و فییا وی باژی‌ری بگریت، به‌لی بو ب ده‌ستقه‌نه‌هات. و رمفی بو ده‌فه‌را (کرمان).

د وی ده‌میدا (ئاغا محمه‌د خانی قاجار) ل گرتی‌خانا شیراز دره‌فیت و خۆ دگه‌هینیته (مازندهران) و پاشی ژی حکومه‌تا زه‌ندی ژنافیر. پاشی سادیق خان برایی که‌ریم خانی گه‌هسته مه‌رده‌ما خۆ و (هه‌ته‌ح عه‌لی خان) ل دسه‌لاتی ئی‌خست و خۆ کره‌ پاشایی ئیرانی، ئه‌فجا (عه‌لی مراد خان) ل تاران خۆ ب پاشایی ئیرانی رگه‌هاند و ب له‌شکره‌کی زۆرفه‌ چوو ئه‌سفه‌هان. ژ لایی هه‌مه‌دانئ له‌شکرئ (سادیق خانی) یی مامئ خۆ شکاند و چوو سه‌ر شیراز و باژی‌ر دۆرپیچ کر، سه‌ر ئه‌نجام (سادیق خان) وسئ کورین وی ل سالأ (۱۷۸۱ز) هاتنه‌ کوشتن، بقی ره‌نگی (عه‌لی مراد خان) بوو پاشایی ئیرانی و (ئه‌سفهان) کره‌ پایته‌خت. به‌لی هی‌منی و ئارامی گه‌له‌ک دريژ فه‌نه‌کی‌شا، ده‌می (جه‌عه‌فر خانی) کورئ سادیق خانی پشته‌ری بووی و چوو‌یه سه‌ر ئه‌سفه‌هان، پشتی مرنا عه‌لی مراد خانی ل سالأ (۱۷۸۵ز) (جه‌عه‌فر خان) گه‌هسته ئه‌سفه‌هان و خۆ ب پاشایی ئیرانی رگه‌هاند.

حکومهتا جه عفه ر خانی بهردهوام بهرف بیهیزی دچوو تیکدان و ههفرکیین نافخو بتمامی لاواز کربوو، ههتا کار گههسته هندی ریسپی و ماقیلین وی ل سالاً ۱۷۸۹ز د پیلانهکیدا کوشت.

پشتی (جه عفه ر خانی) تیکدانهکا فورستر و گرانتز کهفته دناف حکومهتا زهنیدیا، کاربهدهست و ریسپی و ماقوولان بو شهر راوستاندن و فهگهراندنا ئاسایش و ئارامیی (لوتف عهلی خان) کوری (جه عفه ر خانی) کره پاشایی ئیرانی.

لوتف عهلی خان دهمی هاتییه سهر کورسییا دسهلاتی د ژیی (۲۰) سالییدا بوو، لوتف عهلی خان پشتی هاتییه سهر کاری دگهل (ئاغا محهمهد خانی قاجاری) دا کهفته دهریدا و لهشکری قاجاری هیرش کره سهر شیراز بهلی یی سهرکفتی نه بوو. ژبهه ههفرکیی دنافبهرا لوتف عهلی خانی و ئیک ژ کاربهدهستین وی یین بلنددا، ههروسا نهو شهرو ئاژاوین نافخوی یین کو کهفتینه دناف بنهمالا زهنیدیان دا، ئهفانا ههمی دمرهت بو (ئاغا محهمهد خانی قاجاری) پهیدا کر، ههتا بکهفیه ههولدانا بو ژنافرنا حکومهتا زهنی. نهو بوو سهر نهنجام ب دهستگیر کرنا (لوتف عهلی خان) دوماهی پاشایی زهنی و نهفجا کوشتنا وی، حکومهتا زهنی ل سالاً ۱۷۹۴ز داوی ب ژیی وی هات.

ب فی پهنگی داوی ب دسهلاتا زهنیدیان هات و دسهلاتهکا نوی ل ئیرانی ل سهر دهستی (ئاغا محهمهد خانی قاجار) هاته دامهزراندن، کو گهلهک ب درندانه سهردهمیری دگهل کوردان کریه. هژمارمکا زؤرا کوردان ل جهین وان هاتنه فهگوهاستن و گهلهک ژ وان کوشتن و ب زؤری ژی- مهزههبی شیعی ب سهر سهپاند.

پشکا پینجی

بزاڤا چاکسازیا عوسمانی و کاره دانا وی ل سەر وه لاتین عەرهبی و کوردستانی

۱- بزاڤا چاکسازیا عوسمانی:

ژ ئەنجامی تیچوونا دام و دزگههین عوسمانی و دەرکهفتنا دەسپیکا هه‌لوه‌شاندن و په‌ککفتنا دام و دزگههین دهولهتی ب تایبهتی هیزین سوپای، رابوونا شو‌رش و راپهرینان ل پشکه‌کا زۆریا ههریمن ل بن دمه‌لاتا عوسمانی و شکه‌ستنا له‌شکری وی د به‌رۆکین شه‌ریدا و هه‌بوونا کۆمه‌له‌ که‌سانه‌ک کو شارستانی نه‌ورۆپی کاریگه‌ری ل سەر وان هه‌بوو، ئەفه هه‌می ب پیکفه هۆکاره‌کی گ‌رنگ بوون کو دهوله‌تا عوسمانی نه‌چار کر، بریارا چاکسازیا هه‌مه‌ لایه‌نی بده‌ت.

لایه‌نگ‌رین چاکسازیا عوسمانی دوو گرۆپ بوون: گرۆپه‌کی پی باشبوو چاک‌کرنا دزگه‌هین دهولهتی د ریا پشت گریدان ب شه‌ریعه‌تی ئیسلامی و تیتالین ره‌سه‌نین دهوله‌تا عوسمانی دا بیت.

گرۆپی دوی: پی باشبوو چاکسازیا ل سەر شیوازی دهوله‌تین نه‌ورۆپی و پشت گریدان ب دهوله‌تین نه‌ورۆپی ئەنجام بدن، چونکی نه‌ورۆپیان دیوارین سه‌ربازی و ئابووری و سیاسی و روشنبیری‌دا شیاانه سه‌رکه‌هفتنی ب ده‌ستقه بینن. ل داوی بۆ چوونا گرۆپی دوی سه‌رکه‌هفتن ب ده‌ستقه ئینا.

ل ده‌سپیک چاکسازیا د سوپایدا هاتنه‌ کرن، چونکی دهوله‌تی پیدقی ب له‌شکه‌ره‌کی ب هیز هه‌بوو بۆ به‌ره‌فانی‌ک‌رنی ژ سنوورین خۆ، پاشی ژ لایه‌نین کارگیری و فی‌رک‌رنی فه‌گرتن.

سولتان سەلىمى سىيى (۱۷۸۹ - ۱۸۰۷) ز كۆمبۈنەك ب ھىزمەندى
سىياسەتمەدارىن خۇ كر، ھەتا دەربارەى كىشا لاوازيىن دەولەتى بىرو بوچوونىن
وان بزانىت. د ئەنجامدا بوچوونا ھەمىيان وەسابوو، كو دەولەت پىدقى ب
چاكسازيا ھەيە ول سالّا (۱۷۹۲ز) ئەفانا كۆمەكا پەيرەو و ئاموژگارىان بۇ رۇيما
نوى ب نافي (رۇيما نوى) دەرئىخستىن.

د رۇيما نويدا چەندىن پىنگاڭ بۇ چاكسازيان تىدا بوون د بوارى كارگىرى
و داراي و ژ ھەمىيان ژى گرنگر پىكىنىنانا سوپايەكى نوى بوو ژ پەيادە و ھىزا
دەريايى ب تازەترىن جۇرى مەشقى و ل سەر شىواوزى ئەورۇپى، لەورا
خواندگەھىن سەربازى و دەريايى ھەكرن و شارەزاينىن ھەرنسى وانە تىدا
دگوتىن. د دەمى كو ژى سولتان سەلىمى سىيى بىرارا ھەكرنا باليۇزخانا
عوسمانى ل وەلاتىن ئە ورۇپى داي، بقى كارى دەرھەت بۇ ھىزمەك ژ گەنجىن
تورك پەيدابوو بۇ تىكەل بوون ب شارستانيا ئەورۇپى و ھىربوونا زمانى وان و
ھىربوون ب بىرو بووچوونىن وان، چاقەرى ژى دەتە كر ئەفان گەنجان
رۇلەكى گرنگ د بزاڭا چاكسازيا عوسمانيا دا ھەبىت.

ژ ئەنجامىن پىلانين نەھەزىن چاكسازيان بزاڭا چاكسازى گەلەك جاران
تووشى ئاستەنگىن مەزن دبوو. دەمى سولتان مەھموودى دويى (۱۸۰۸ - ۱۸۲۹ز)
دەسلەت وەرگرتى بۇ دەرگەفت، ھەتا سوپايەكى تازە و بەھىز نە ھىتە
دامەزراندن بۇ ژنافىرنا ھىزىن ئىنكشارى كو دوژمنىن سەر رەق يىن
چاكسازيان بوون، بزاڭا چاكسازى سەرنەگريت. سولتان مەھموود زىدەبارى
تەمەكرنا كارىن سولتانين بەرى خۇ، د مەيدانا خواندى و خويندەوارىيدا
چەند قوتابخانەك ھەكرن و ھىزمەك قوتابيان ھەنارتە ئەورۇپا ورۇژنامەيەك
ژى بنافى (ھەلسەنگاندنا رويدانان - تقويم الوقائع) دەركر د بوارى كارگىرى

ژی دا و مزارمتین (ئەوقاف و نافخۆ و دەرڤه) و چقاتا و وزیران ل سەر شیوازی
 ئەوروپا دامەزراندن، ژ کارین گرنگین دی یین مەحموودی دویی دامەزراندنا
 ئیکەم پۆسته خانە بوو دناقبەرا ئەسکدار و ئەزمیردا، یاسایا سزادانی و چقاتا
 حوکمی دادوەریی دامەزراند و جل و بەرگ و شیوازی ئەوروپی ئیخستە دناڤ
 سوپایی عوسمانیدا.

پشتی مەحموودی دویی، سولتان عەبدولجیدی ئیکی ھاتە سەر کاری و
 ھۆناغەکا نوی ژ بزافا چاکسازیا عوسمانی دەستپیکر، سولتان عەبدولەجیدی
 ئیکی بەیاننامەك دەرئێخست ب نافى (خەتئى شەریفى گولخانە). ئارمانجا
 ئەفئى بەیاننامى دابینکرنا مافى و مکەهفیی بۆ ھەمی ئەندامین ناف دولەتا
 عوسمانی بوو ل دویڤ بەرچاف وەرگرتنا جوداھیا بیروباوەرین ئایینی و

عەبدولجەمیدی دووی

نەتەوھیی. ژ لایى باجى ژیقە ئەو
 بەیاننامە دبیزیت: دڤیت باج ب شیوکی
 دادپەرورانە ب سەر ھەمی تەخین
 جفاکیدا بەیتە دابەشکرن و ریکا کومکرنا
 وئ ژى باش بکەن و بەیاننامى ماوی
 سەربازی ژى دیار کربوو.

ھەر د سەر دەمی ئەفئى سەلتانیدا
 بەیاننامەکا دی ب نافى (خەتئى ھەمایۆن)
 دەرئێخست نافەرۆکا ئەفئى بەیانى ژى

پیکھاتبوو ژ: دابینکرنا و مکەهفیی دناڤ خەلکید، ب جەئینانا یاسایی ل سەر
 ھەمی وان کەسان ئەوین جوداھیی دکەن ژبەر جوداھیا ئایینی، زمان و

رەگەزى، پېنگاڭ ھافىتن بۇ رېڭخستنا پوليس و دادگەھان و دارايى و دامەزراندنا پانكان، و دان پېدان ب پېدڧيا دەولەتې بۇ ئەنجام دانا چاكسازيېن گشتى. بەلى ئەفە بتنى حېرى ل سەر كاغەزى بوون و چ بچە نەئىنان.

پشتى عەبدولھمىدى دووى، براىى وى سولتان عەبدولعەزىزى جھى وى گرت. گرنگرېن ياسا كو د فى سەردەمىدا دەرئىخستى پېكھاتبوو ژ ياسايا ويلايەتېن نوى يېن عوسمانى ل سالاً (۱۸۶۴)ز و ل دويڧ فى ياسايى دەولەت ب سەر (۲۰) سىھ ويلايەتان دابەشكرن، ھەر ويلايەتەك كرە چەند ليوايەك كو ھەر ئىك ژ وان مۇتەسەرف سەرۆكى وى بوو، و ھەر ليوايەك ژى كرە چەند قەزايەك كو قائىم مقام سەرۆكى وى بوو، و ھەر قەزايەك ب چەند ناحىيە كو رېڧقەبەرى ناحىي سەرۆكى وى بوو، ھەروەسا د فى ياسايىدا رېك دا چەند چقاتىن خۇ جھى بەيئە دروست كرن، ئانكو ل دويڧ ئەڧى د ھەر ويلايەتەكىدا چقاتەك و د ھەر ليوايەكىدا چقاتەك ھەبىت، ھەروەسا د ھەر قەزا و ناحىيەكى ژىدا، ل دويڧ وى ياسايى خەلكى د رېڧقەبەرنە كارو بارىيىن ويلايەتېن خۇدا پشكدارى دكر ب ھەڧىشكى دگەل دەسەلدارىن قەرمانرەوا و دەستەكىن كارگىرى يېن جودا، مەرەم ژى ژ فى ياسايى ئەوبوو كو ھەمى ويلايەتان گەلەك ب رېكوپىكى ب حكومەتا مەرکەزى قە ل ئەستەمبوليڧە ب گرىدەت.

سەر دەمى سولتان عەبدولھمىدى دووى ژى گەلەك كارىن گرنگ ب خۇڧە دىتن ژ وانا: دانا دەستورەكى بۇ دەولەتې كو ئارمانجا وى ب دەستقەئىنانا وەكھەڧيا سياسى و مەدەنى بوو بۇ ھەمى ھاوۋەلاتىن عوسمانى. پاشى دەستورى ئەرکى وەزىران و كاربەدەستان ديار كر، و ب دەستقە ئىنانا سەربەخۇيا دادگەھان و چەسپاندنا بودجا دەولەتې و ب جھئىنانا سىستەمى لامەرکەزىي بوو ل ويلايەتان.

د مادهکې دستوريده به حسی دامه‌زراندنا پەرله‌مانی دکهت کو ژ دو چقاتان پیکهاتبوو، ئیک ژ وان چقاتا نوینه‌ران (مه‌بعوسان) و نه‌وا دی ژی چقاتا پیران (نه‌عیان) بوو.

ل سالاً (۱۸۷۷ز) پەرلانی دست ب کومبوونین خو کر، به‌لی پروسیا گازی شهرې رگه‌هاند، دژی دهولته عوسمانی ئوفی ژی دهره‌ته‌کا گونجای دا دستې سولتان عه‌بدولحه‌میدی بو هندی دا ئارمانجا خو ب دستقه بهینیت و روینشتین پەرله‌مانی بو ماوه‌کی نه دیار کری پاشقه ببهت، پاشی ژی ل سالاً ۱۸۷۸ز به‌یاناما هه‌لوه‌شاندا پەرله‌مانی و لابرنا دستوری دهرکر بو ماوه‌کی ب به‌هانه‌یا هندی کو دهولت د باره‌کی نه ئاساییدا دبۆریت، بقی جهندی ژی نه ر‌اوه‌ستا به‌لکو دست ب ئیش و نازاردانا چکسازي خوازان و لایه‌نگه‌رین وان کر، هندهک ژ وان ژ وه‌لاتی دوبر ئیخستن وهک (مه‌دحه‌ت پاشا) کو هنارته نه‌ورؤپا و پاشی ژی ب تاوانا پشکدارکرنی ژ کوشتنا سولتان عه‌بدولعزیزی دا دستگیرکر.

۲- کارقه‌دانا چاکسازیین عوسمانی ل سهر وه‌لاتین عه‌ره‌بی:-

د سهر ده‌می محهمه‌د عه‌لی دا مسری پيشکه‌فتنه‌کا مه‌زن ب خو‌فه دیت، نه‌و کارین محهمه‌د عه‌لی دفی وه‌لاتیدا نه‌نجامداین ل دویف سیاسه‌ت و حه‌زا وی بوون نهک ل سهر داخوازا دهولته عوسمانی. له‌ورا بزافا چاکسازی ل مسری دبن کاریگه‌ریا بزافا چاکسازیا دهولته عوسمانی دا روینه‌دا. به‌لی ل نیمچه‌ گزیرتا عه‌ره‌بی ژبه‌ر هندی کو د باره‌کی تایبه‌تدا دبۆری ژبه‌ر مملانیی و هه‌فرکیی دناف خو‌دا و دنافه‌را میر و شیخین دقه‌ری عوسمانی نه‌شیان چ چاکسازیان تیدا بکه‌ن.

به‌لئ هندهك ژ وه‌لاتيئن عه‌ره‌بی کارفه‌دانا چاکسازيئن عوسمانی ل سهر
هه‌بوو ژ وانا:

أ- عیراق:-

مه‌دحه‌ت پاشا

بزافا چاکسازیا عوسمانی جه‌ئ وئ ب
روونی ل عیراقئ دهرنه‌که‌فت ل سهر ده‌مئ
مه‌دحه‌ت پاشای نه‌بی‌ت کو دناقه‌ه‌را سالیئن
(۱۸۶۹ - ۱۸۷۲ز) والیئ عیراقئ بوو. کاریئن
مه‌دحه‌ت پاشای د عیراقئ‌دا ب چاکرنا بارئ
کارگیری دمست پی‌کر. د فئ چهن‌دئ ژیدا
یاسایا ویلایه‌تیئن عوسمانی پشته‌فان بوو ژبلی

وئ ده‌سه‌لاته‌کا به‌ره‌ره‌ه پی‌دابوو بو ب ده‌ستقه‌ئینانا چاکسازیا ل عیراقئ.

رئ و پی‌رابوونیئ وی ژ ئینانا چاکسازيئن کارگیری و ئابووری دمست‌پی‌کر ب
تایبه‌تی د چاره‌سرکرنا کیشا زه‌فی و زاری دا بوو.

رژیم‌ا تابوئیئ ئیک ژ کاریئن دیاریئن مه‌دحه‌ت پاشای ده‌یته ل قه‌له‌م دان ژ
لایئ کارگیری و ئابووریقه، چونکی بقی کاری شیا سنوره‌کی بو پشته‌ریئا
هۆزان دابنیت نه‌وژی ب ریئا مسوکه‌ره‌کرنا ژیان و ژیارا وان هه‌روه‌سا گوهورینا
شیوازی ژيانا وان ژ ژيانا کوچه‌ری بو ژيانا جیگر (ئاکنجیبوون)، به‌لئ نه‌فی
سیاسه‌تا مه‌دحه‌ت پاشای شیخین هۆزان کرنه مولکداريئن نه‌ردی نه‌فی چهن‌دئ
ژی په‌یومندیا که‌فنا خیلایه‌تی گوهوری بو په‌یومندی ل سهر بنیاتی برا نه‌وی

مولكىٰ كو ئەندامى ھەي، ھەر وەسا ئەففىٰ وەل دەولەتتىٰ كر بو كۆمكرنا باجىٰ،
 پشت ب سەرۆك ھۆزان بگرېدەت بقىٰ چەندىٰ ژى حكومەتتىٰ ئارمانجا خۇيا
 راميارى ب دەستقە ئىنا، كو ژ لايەكىقە بساناھىتر ژ جارار باج كۆمدكر، ژ
 لايەكىٰ دى قە ب ساناھى دشىيان ئەندامىن خىلان بكنە سەرباز.

ترامواي بەغدا

ژ لايىٰ ھاتن و چوونىقە مەدحەت پاشاى پاپۆرىن كەفن چاككرن و ھندەك
 پاپۆرىن نوى كرىن، چەندىن ويىستگەھىن سووتتىٰ دامەزراندن، سەبارەت ب
 رېك و رېبارىن نافخوىى ژى ھىلا تراموايىٰ دناقبەرا بەغدا و كازمىە
 دامەزراند.

د بوارىٰ خواندنىدا چەند خواندنگەھىن نوى قەكرن، وەك روشدىا سەربازى
 و ئامەدھىا سەربازى خواندنگەھەكا پىشەيى ژى قەكر، زىدەبارى قەكرنا

پوشدیا مەلەکی کو دەرچووین وئ ل دەرگەهین میری د دامەزراندن د
ئەنجامی قی چەندی ژى دا ژمارا قوتابیان د عیراقیدا گەلەك زیدمبوو.

د بیافی چاپەمەنیی چاپخانەکا میری دامەزراند و پۆژنامەیهك ژى بنافی
پۆژناما (زموړا) دەرکر، کو ب ئیکەم پۆژناما عیراقی دهیتە هژمارتن، هەفتی
دوو جار ل زمانى تورکی و عەرەبی دەرچوو هەتا داگیرکړنا بەغدا ژ لای
ئینگلیزافە هەر دا یابەردەوام بوو، هەر د سەردەمی مەدحەت پاشایدا هەردو
بازیرین ناسریه و رومادی هاتنه دروست کړن.

ژ کارین دین مەدحەت پاشای ل عیراقی دروستکړنا خانیان بوو بۆ
فەرمانگەهین میری، زهقیین نموونەیی دامەزراندن و ئەندازیار هنارتن بۆ
پێکخستنا ئافدیږی، هەروەسا چەندین نەخۆشخانه دامەزراندن و سیستەمی
ب خورتی کړنا سەربازی جیبهجی کړ.

ب- سوریا :-

دهمی ل سالاً (١٨٦٤ز) یاسایا ویلایهتان دەرچوو، بهیروتن ئیخستە سەر
ویلایهتا دیمەشقی و ب (ویلایهتا سوریا) نافکر. بەلی پاشی بهیروتن بوو
ویلایهتەکا سەربەخۆ. هەر ویلایهتەکی جقاتا خۆ یاکارگیږی هەبوو، کو ژ
چەند فەرمانبەرەکی مەزن و هژمارەکا ریهسپی و مافیلان پیک دەات، کو
نوینەرین خەلکی جودایین ویلایهتی بوون، قازی وەکی خۆ مابوو یەفە، بەلی
دادگەهین شەری سنورەک بۆ دەسەلاتا وان دانا و بتنی ئەو کیشە بۆ هیلان
کو پەيوەندی ب کارو بارین ئەوقاف و میرات و ژنەیان و تەلاق دانی و خەرج
یان فە هەبوو، چەند دادگەهین نوی ژى دامەزراندن بۆ سەحکړنا ئەو کیشین

كو د دهسه‌لاتا دادگه‌هين شهرعيدا نه‌بوو، هه‌روه‌سا دوو دادگه‌هين بازرگاني ئيك ل حه‌له‌بي و ياديتر ل به‌يرۆتي دامه‌زراند، زي‌ده‌باري دامه‌زراندنا چهند دادگه‌هين ده‌ستپيكي د ويلايه‌تاندا.

هه‌روه‌سا مافي تايبه‌ت دا چهند كومپانيي بياني بو فه‌كرنا ريكان و دامه‌زراندنا پران. ئيكه‌م هيللا ئاسني دناقبه‌را يافا و قودسي دا فه‌كر، پاشي هيللا ئاسني دناقبه‌را ديمه‌شقي و مه‌ديني فه‌كر، هيلين پوسته‌ي گه‌ه‌شته حه‌له‌ب و ديمه‌شقي و دپيرانا باژيري سورياني باژيرفاني دامه‌زراندن.

ده‌مي مه‌دحه‌ت پاشا كرية واليي سوريي (١٨٧٨ - ١٨٨٠ز) گرنگيه‌كا مه‌زن دا پروسا خواندني و فيركرني. چهندين خواندنگه‌ه دامه‌زراندن، خواندگه‌هين گوندان چاككرن و بشي ژي هژمارا خواندنگه‌هان ل سوريا زي‌ده‌كرن، و (كۆمه‌لا مه‌رمين خيرخوازي) (جمعية المقاصد الخيرية) ژ كۆمه‌له‌كا زانا پيكنينا كو ده‌ست ب كۆمكرنا هاريكاريان كر ژ خه‌لكي و ل هه‌مي ده‌قه‌رين سوريا به‌لافبوون، هه‌روه‌سا ئه‌في كۆمه‌لي ئيكه‌م چاپخانا ميري ل شامي دامه‌زراند كو رۆژناما (لبنان) ده‌ركر. ل ديمه‌شقي ژي چاپخانه‌ك دامه‌زراند كو رۆژناما (سوريا) ب هه‌ردو زمانين عه‌ره‌بي و توركي ده‌ردكر.

٢- كارقه‌دانا بزافا چاكسازيا عوسماني ل سه‌ركوردستاني:-

هه‌ر چهنده بزافا چاكسازيا عوسماني د سه‌ر ده‌مي سولتان مسته‌فايي سييي دا (١٧٥٧ - ١٧٧٤ز) ده‌ست پيكر و سولتانين پشتي وي ژي د بواري سهربازي و رامباري و كارگيري و چفاكي و ئابووريدا هنده‌ك چاكسازي كن، به‌لي

رەنگقەدانا ڤان چاكسازيان د باشورى رۆژئافايى كوردستانيدا ل سەر دەمى دەست ب كاركرنا والى مەدحەت پاشا ل عىراقى و سوريا پتر ھەست پى دەيتە كرن چونكى:-

أ- پىرانيا چاكسازيىن بەرى مەدحەت پاشاى بياڤى سەربازى ڤەگرتبوون وەك نەھيلانا سوپايى ئىنكشارى و دامەزراندنا سوپايەكى نوى ل سەر شيوازي ئەورۆپى.

ب- دامەزراندن و چاككرنا رېكىن ھاتن و چوونى و ھۆيىن ڤەگواستنى پشكا ھەرە مەزن بۆ مەرمەكا سەربازى بوو.

ج- چاكسازى ژ ئەنجامى گفاشتنا وەلاتىن ئەورۆپى يان ژ ئەنجامى شكەستنا سوپاى بوويە د بەرۆكىن شەريدا.

د- پىرانيا دەڤەرئىن كوردستانى ل بن دەسەلاتا ميرىن كورديدا بوويە كو ھەتا داويا چلېن سەدى نوزدى ژىيائە و ھەتا رادەيەكى نيمچە سەربە خۆبوون، لەورا ھەر چاكسازيەك ھاتبىتە كرن يا دويربوو ژ دەسەلاتا راستە و خۆ يا دەولەتا عوسمانى. ئەڤا مەدحەت پاشاى ژى ئەنجامداى ب تايبەتى د بواري خواندنى دا، رېك خۆش كر بۆ گەنجىن كورد ھەتا ل قوتابخانىن سەربازىن عوسمانى درېژە پيدانى ب خواندنا خۆ بدەن. ھژماركا بەرچاڤا روشنبىرى و ئەفسەرىن كوردى ژى دنيڤا دوى يا سەدى نوزدى و دنيڤا ئىكى يا سەدى بىستى دا دەرچوويىن قوتابخانىن سەربازىن عوسمانى بوون. ژبلى ڤى قوتابخانىن عوسمانى ل ھندەك باژىرىن كوردستانى وەك (كەركوك - سلېمانى - ھەولير - كڤرى) ڤەكربوون.

پشکا شەشى

كۈرتە دىرۇكا رۇژنامەگەريا كوردى و پارت و كۆمەل و رىخراوين كوردى

۱- سەرھلدا نا رۇژنامەگەريا كوردى:

دىرۇكا رۇژنامەگەريا كوردى، دىرۇكەكا پەرە ژ خەبات و رومەتى چۈنكى
ھەر زوى رۈوناكېرىن كورد ھزر ژ دەرکنا رۇژنامە و گۇقارېن كوردى كرىە،
ئەۋزى ئىخستىيە بەرچاڭ كو ئەو رۇژنامە يان گۇقار ب ساناھى ناچىتە د
چاڭ و دلى داگىرکەراندە بەلكى دى بىتە دو دلى و نەخۇشى و نە ئارامى بوو
وان و ھەتا ژ بچووکترىن ھەولدان وى رۇژنامى يان وى گۇقارې ژناف بېن و
سەر نقىسەرى وى يان خودانى ئىمتىازا وى ژى بگرن و بېشىن.

رۇناكېر و نىشتەمان پەرۋەرېن كورد د ماۋەكى درىژدا ئەف ئەركى نىشتەمانى
ئىخستىبۈويە سەر ملېن خۇ. ل رېياپىت و پەيقان دەنگى زەلالى رۇژنامان ب
گەھىنە گۈھىن خواندەقانىن كورد چاڭ و دل و پېنگافېن وان رۈون كرىنە،
زمانى وان رەۋان كرىە و ب سەدان و ب ھزاران پەيقېن رەسەن دەولەمەند
كرىنە گەھاندېنە ئاستى گەلېن پېشكەفتى ل فى جىھانى.

دىرۇكا رۇژنامەگەريا كوردى بەرپەرەكى زېرىنە ل دىرۇكا خەباتا سىياسى و
كەلتورى و روشنېرى و چىاكىا نەتەۋەى كورد، چۈنكى پشكا ھەرە مەزنا
رۇژنامە نقىسان و نقىسەرىن كورد ل ھەمى ئاست و دەماندا ھەر ل رېزا پېشيا
خەبات گىرانا نەتەۋەى دا بوون و پشكەكا رۈوناكېرىا نەقەقەتياى يا ديار بوو ژ
بزاڤا رزگارى خوازا نەتەۋەى مە.

ئىكەمىن ھۇمار ژ ئىكەمىن رۇژناما كوردى ب نافي (كوردستان) ل (۲۲) ئ
 نيسانى (۱۸۹۸ز) ل باژيرى قاھيرە ژ لايى (مىقداد مەدحەت بەگ) و پاشى ژى ژ
 لايى (عبدالرحمن بەگ) ئ براىى وى فە كو ژ نەفئىن بەدرخان پاشايى مىرى
 بۇتان بوون دەرچوو. نەفئىن بەدرخان پاشاي، بۇ ھندى بەردموامىي ب خەباتا
 سياسى و پوشنبرى و كەلتورى كورد بەدن، پشتى ژناف چوونا مىرگەھا بۇتان
 و دەر بەدەر بوونا وان، ھەست ب وى چەندى گر كو رۇژنامە باشترين
 و كارىگەرترين چەكە بۇ ھىياريا نەتەوھى و رپيا نىشاندا نەفئىن وانە، بەلى
 كار بەدەستىن عوسمانى ھەردەم ل دويىف دا بوون، بۇ پيدەنەكرن و ژنافرنا
 وان، لەوپا ھەردەمى ل جەھكى ئەو رۇژنامە دھاتە دائىخستن، ل جەھكى دى
 سەرھلداقە.

لەوپا ھۇمارا (۱ - ۵) ل قاھيرە و ھۇمارا (۶ - ۱۹) ل جنىف و ھۇمارا (۲۰ -
 ۲۳) جارمكادى ل قاھيرە و ھۇمارا (۲۴) ل لەندەن و ھۇمارىن (۲۵ - ۲۹) ل
 (فۆلكستون) ل ئەلانىا و ھەردو ھۇمارە (۳۰ - ۳۱) جارمكادى ل جنىف ل
 سويسرا دەرچوون. ئەف دەر بەدەرىيە و راھىلانا بەردموام ب خۇ ب خۇ
 باشترين بەلگەيى بارى سەخت و دوژوارى رۇژنامەگەريا كوردىيە. جەي شانازيى
 يە بۇ دىروكا رۇژنامەگەريا كوردى، كو ل سەرى ژ لايى راستى يى ئىكەمىن
 رۇژناما كوردى نفىسيىيە (ھەر جار دووھزار رۇژنامە بى بەرامبەر دى رەوانەى
 كوردستانى كەين دا بەدەنە خەلكى) و د گوتارمكا دى دا د ھۇمارا ۳۱ دا دىيژيت
 (ھوين دزانن ئەز كورى وى زەلامى مە كو ب شىرى بۇ خۇشى و ژيانا وە
 گەلەك خىرەت كىشا ئەز ژى ئەفرۆ ب قەدەرا زەمانى ب قەلەمى وى خزمەتى
 دى ئەدا كەم).

مەدەھەت بەگ لەسەر گوتارا ئىكەمىن ھۇمارا رۇۋناما كوردستان نەقىسى يە:
(جەئى داخى يە كورد ژ گەلەك نەتەوان زىدەتر خودان ھۆش و بىرن،
جوامىرن، د ئايىنى خۇدا رەوانە و ب ھىزىن، بەلى وەكى نەتەوين دى
خواندەفان و دەولەمەندىنن، نزانن ھەقسۆيىن وان دچوانىن و چ دكەن و
ئاگەھ ژى نىنە، لەورا پىشت ب خودى ئەف رۇۋنامە مە نەقىسى و ب پىشتەفانىا
خودايى مەزن ژفىرى پىقە ھەر پازدە رۇۋا جارەكى دى بەلاڧ كەم (نافى
رۇۋناما مەژى كوردستانە و دقۇ رۇۋنامىدا دى بەحسۇ مفايىن زانست و
زانىنى كەم، ل چ جە مەرۇڧ فىر دىبىت، و ل چ جە شەردىبىت ھەئويستى
وەلاتىن مەزن چ دى بىت چەوا شەرى دكەن، چەوا بازىرگانى دەيتە كرن؟ دى
بەحسۇ ھەمىيان كەم).

نافەرۇك و بەحس و بابەت و گوتارىن كوردستان بەلگەيى ھندىنە، كو
مەدەھەت بەگ و ھەم عبدالرحمن بەگ دو كەسىن ھىزىزاد و دو روشىبىرىن
مەزن و ب ھىيارى ئاگەھدارى سەر دەمى خۇ بوون.

ھەروەسا مىقداد مەدەھەت بەگ (ل رپىا ھۇمارە – پىنچ – كوردستان) وەسا
پىشنىار كرىە بۇ زانا و مىر و ئاغايىن كوردان، كو ب بروسكە داخوازى ژ سولتان
عەبدالھەمىدى دويى بكن، رپكى بدەت كو رۇۋناما كوردستان ب ئاشكرائى
بەنىرتە ئاھا نىشتەمانى، ئەفەژى بىگومان دچىتە دناڧ خەباتا رۇناكبىرىن
كورد يىن وى دەمىدا، شىو و رپبازا ئەوئى خەباتى نىشا ددەت.

رۇۋناما كوردستان گەلەك لايەنن فەشارتى يىن ئەدەب و دىرۇكا گەلى مە
رپوون كرىە و پەردە ل سەر راكرىە.

پشتی کو کودهتایا کۆمهلا (ئیتحاد دوو تهرهقی) یا عوسمانی ل سالّا (۱۹۰۸ز) گهلهك رۆژنامه و گوفارین دی دهرچوون، کو پتریا وان ل سهر زمانحالی وان کۆمهل و ریکخراوین کوردی بوون کو ل وی ماوهی هاتبوونه دامهزراندن، نهفه ژبلی هندئ ههر دهمهکی دمهلات کهفتبا د دهستی کوردان دا لایهنی رۆژنامه و بهلافکرنا وان پشت گو نه هافتییه ههر وهك د سهر دهمی سمکویی شکاک و شیخ مهحموودی حهفید و پیشهوا قازی محمدی دا پرووی دای.

۲- کۆمهل و ریکخراو و پارتین کورد:

ب مهرما هاریکاریکرنی و خو ب هیز کرنی و هشیار کرنا خهلکی کوردستانی، دهمهك بوو روشنبر و سیاسهتقانی کورد هزر ژ دروستکرن و پیکئینانا کۆمهلین سیاسی و جفاکی و نهدمی و روشنبری دکر، و ژ پیخهمهتدا ژی گهلهك ئهرکی مهزن کهفتبوویه سهر ملین وان.

ههر چهنده ژیدمر ئاماژه ب هندئ دکهن، کو ژ کۆمبوونا گوندی نههری یی دمهقرا شهزینان ل سالّا (۱۸۸۰ز) بنیاتی ئیکهم کۆمهلا عهشیرمتین کورد (ئیکهتیا کوردان) ب رپبهریا شیخ عوبهیدولایی نههری دانا کو ئارمانجا وی کومکرنا کوردان بوویه ل سهر بنیاتی پهپوهندییا نهتهومیی بیی گوهدانا جوداهیا خیزانی، بنهمالی، خیل، مهزهه، ئایین، شیوی زمانی و دمهقرا. ب رمانهکا دی ئارمانجا وی هشیارکرنا خهلکی کورد بوو ب گیانی نیشتمانی و نهتهومیی، پاشتر ژی کوردین ئهستهنبولی راستهوخو و نهراستهوخو رۆل ژ دامهزراندنا چهند کۆمهل و ریکخراوین دیین نهینی دا ههبوون چ بتنی وهك

كۆمەلە (عەزىمى قەۋى كورد) يان ب ھەفېشكى دگەل توركان بۇ داۋى ئىنانا
حوكمى سولتان عەبدوالجەمىدى دويى، بەلى گرنگىزىن ئەو كۆمەل و رېكخراو
و پارتىن كورد يىن سىياسى كو خودان بەرنامەيەكى رۈون و ئاشكرا بوون و بۇ
بەستقەئىنانا خەونىن كوردان خەبات كرىيە، بقى شىۋەى دى بەھسى وان كەين:

ئىك: پارت و كۆمەل و رېكخراۋىن كوردى ل باكورى كوردستانى:

ئەو بوون كو ل پشتى كودەتاي كۆمەلە (ئىتجاد و تەرەقى) ب سەر سولتان
عەبدوالجەمىدى دويى يى عوسمانى ل ساللا ۱۹۰۸ز دەرگەفتىن كو ژ ھەميان
گرنگىز ئەفە بوون:

۱- كۆمەلە تەعالى و تەرەقى يا كوردى:-

ئىك ژ كەفتىن كۆمەلەين راميارىن كوردى ل (۲۵)ى ئىلۋنى ل ساللا ۱۹۰۸ز
ل ئەستەنبول، ژ لايى شىخ عبدالقادرى نەھرى (شەمىزىنى) و ئەمىن عالى
بەدرخان و جەنەرال شەرىف پاشايى خانەدان و خەلىل خەيالى و داماد ذو
ئەلكەفل پاشا و ... ەتد ھاتىيە دامەزراندن. چەندەھا ئەفسەر و روشنىرىن
كورد و قوتابىين زانكويان ل ئەستەنبول پەيۋەندى پى كر، لق ل پرانىا
باژىرىن مەزنىن كوردستانى ھەبوون ەك دياربەكر و بەدلىس و موشى و
ئەرزەرۈم و وانى و مووسل.

ئەقى كۆمەلى رۈژنامەك ب نافى (تەعاون و تەرەقى كورد) بەلاڤ كرىيە، كو
زمانحالى كۆمەلى بوو. ئارمانجا كۆمەلى ژى پىكھاتبوو ژ: ڤەكرنا قوتابخانان ب
زمانى كوردى ل كوردستانى و دامەزراندنا كوردان ل دام و دەرگەھىن مىرى، و
دان پىدان ب زمانى كوردى، و پىدان ب دەركرنا بەلاڤوك و رۈژنامە و گوڤارا ب
زمانى كوردى، پويىتە دان ب بارى ئابوورىي كوردستانى.

ئەففى كۆمەلى د راستىدا رۆلەكى سەرەكى ھەبوو د بلندكرنا ھەستى
نەتەوھىي دناف كوردان دا.

۲- كۆمەلا بەلاڭكرنا مەعارىفا كوردى:-

كۆمەلەكا رەشنىرى بوو، ل سالاً ۱۹۰۸ز ل ئەستەنبوللى ھاتىيە دامەزراندن،
شيا قوتابخانەكى بۆ زارۆكىن كورد ڧەكەت، رېڧەبەرى وى قوتبخانى ژى
(عەبدولرحمان بەدرخان) بوو، ئەف كۆمەلە ژ لايى دمولەمەند و مەردىن
كوردافە پشتهفانى لى دھاتە كرن، و ئەندامىن ڧى كۆمەلى ژى پىرانيا وان ژ
رەشنىر و قوتابىين كورد ل قوتابخانە و زانكو و پەيمانگەھىن ئەستەنبوللى
بوون.

ھەژى گوتنى يە (خەلىل خەيالى) ب چالاكترىن ئەندامى ڧى كۆمەلى دھىتە
دانان، كو گەلەك پويته ب ڧىربوونا زارۆكىن كور ددا، نە خویندەوارى ب
مەزنىرىن ئاستەنگ درپيا پيشكەفتنا جڧاكى كوردەوارىي ددانا.

ل نافەراستا سالاً ۱۹۰۹ز چالاكىن ڧى كۆمەلى ژبەر برىار و سىياسەتا توركىن
ئىتجادى ئانكو (ئىتجاد د تەرەقى) ھاتنە راوستاندن، پشتى جەنگى جىھانىي
ئىكى ژى دوبارە ھاتە مەيدانى ودمست ب كار و چالاكى و خەبات كرنى كرمفە.

۳- كۆمەلا ھىقى:-

ئەف كۆمەلە ل (۹)ى كانوونا دويى ل سالاً (۱۹۱۰ز) ل ئەستەنبوللى ژ لايى
قوتابىين كوردىن پەيمانگەھا چاندنى ڧە ھاتە دامەزراندن.

قهەدری جەمیل پاشا

ئەكرەم جەمیل پاشا ب جل و
بەرگین نەتەوی كوردی

دويفدا هیڤدی هیڤدی بەرفرەهه‌بوو، هه‌تا کو هه‌می ته‌خین جوداهییڻ جفاکی کوردەواریی فەگرتین، ژ ئەندامین ویڻ ديار ژى (عومەر بەگ جەمیل پاشا، قەدری جەمیل پاشا، ئەكرەم بەگ جەمیل پاشا، فوئاد تەمۆ بەگ، و مەمدۆح سەلیم) بوون. پاشی ژى ژبەر چالاکیڻ بی راوستان یڻ (خەلیل خەيالی) کو ل وی دەمی (ژمیریای پەیمانگه‌ها چاندنۆ بوو ل ئەسته‌نبولی) ئەف کۆمه‌له‌ بوورپێکخراوه‌کا سیاسى، په‌یوهندى یا وی دگه‌ل کۆمه‌لا (مونتەدایا ویژمیی المنتدی الأدبی) ل دیمه‌شقی موکمه‌بوو. ئەفی کۆمه‌لی گۆفاره‌ک ب نافى (رۆژا کورد) ل ۱۹ ئى خزیرائى ل سالاً (۱۹۱۳ز) ب هه‌ردوو زمانین کوردی وتورکی دەرکەر. پاشی گۆفاره‌کادی ب نافى (هه‌تافا کورد) ل ۱۴ ئى چریا ئیکى د سالاً ۱۹۱۳ز دا دەرکەر.

٤- کۆمهلا تهعالي کوردستان:

ئهف کۆمهله ل (١٩) ئ چريا دويي ل سالا ١٩١٧ز ل ئهستهنبولي هاتيه دامهزراندن، ل بهري ب داوي هاتنا جهنگي جيهانيي ئيكي و ل دهمي ئاگرهستني و ل پшти جهنگي زي، چالاكيي وي د بيافي سياسي دا دهست پيكرن كو پيكهاتبوون ژ داخوازكرنا سهر خويووني و پرزگاركرنا كوردستاني و شادبوونا گهلي كورد ب مافين خو، ئهفهزي د چارچوفي (١٤) خالين سهرۆكي ويايهتي ئيگرتييين ئهمريكي (ودرو ولسن) بوون، كو داخووا مافي چارهنفيسي بو ههمي گهليين ل بن دهستي دهولتا عوسمانی فه كربوو. ئهفي كۆمهلي گوفارهك ب نافي (زين) دهركر، كو زمانحالي في كۆمهلي بوو.

٥- كۆمهلا سهرخويوونا كوردی:

سير برسي كوكس

ئهف كۆمهله زي ل سالا ١٩١٨ز ل ئهستهنبولي ژ لايي شيخ عهبدولقادري نههري (شهمزيني) و كورين بهدرخان پاشاي فه هاته دامهزراندن، پرانيا سهرۆك و ميرين كورد تييدا ئهندام بوون، ژ پيخهमेته سهرخويوون و ئيكبوونا كوردستاني خهبات دكر لق ويانه نهك ههر بتني ل باژيريين كوردستاني بهلكو ژ دهرهئي كوردستاني زي دامهزراندن ئهو ليژنا كو (ئهحمده سورميا بهدرخان) ل قاهره سهر پهرشتياوي دكر، چهندين برۆسكه و ياداشت

بۇ ھەفپەيمانان دەربارەى مافىن كورد و سەرخۆبونا كوردستانى ھنارتى ب ھەمان شىوھ (شىخ عەبدولقادىر نەھرى) ى ژى نامە و ياداشت و برۆسكە ئاراستەى ھەفپەيمانان كرن، كو ھەمان داخووزىن (ئەحمەد سوردىيا بەدرخان) بوون.

ھەرومسا ئىك ژ چالاكىين دى يين فى كۆمەلى ئەو بوون، كو چوار كەس ژ ئەندامين فى كۆمەلى ب سەرۆكاتيا (خەلىل بەدرخان) ل سالاً ۱۹۲۱ز چوونە بەغدا، بۇ لايى (سىر برس كۆكس) مەندوبى سامى يى برىتانى ل عىراقى، داخووزا ھارىكارى و پشتەفانيا (برىتانىا) بۇ دامەزراندنا كوردستانەكا سەر بخۆ دكر. ئەفە ژبلى ئىكبونا ھەولن (ئەمىن عالى بەدرخان) دگەل يونانيان دژى كەمالىيان كو ھندى وئەتەربوو بەيەتر دبوون.

۶- ئەفە و چەندىن كۆمەل و رېكخراوين دى وەك (رېكخراوا نەتەوى كورد) كو ل دەمى داگىركنا ئەستەنبولى ژ لايى ھەفپەيمانان فە ھاتە دامەزراندن، ھەرومسا (كۆمەلا تەشكىلاتا جفاكى كورد) و (كۆمەلا ئىستخلاصا كورد ل دەولەتا عوسمانى)، پاشى (كۆمەلا تەعالى ژنن كوردى) كو ل (۵) ئى كانىنا دويى ل سالاً ۱۹۱۹ز ل ئەستەنبولى ژ لايى (ئەمىنە خانم) خىزاننا جەنەرال شەرىف پاشايى خانەدانە ھاتە دامەزراندن، كو ژ گىرنگىزىن ئارمانجىن وى پىكھاتبوون ژ فېركرنى و ھەكرنا قوتابخانان بۇ ژنان و ھەدیتنا كارى بۇ ژنان و كاركرن مل بملى زەلامانقە د بوارىن جودا جودا و ل دەزگەھىن چوار و جورىن دەولەتى دا.

دوو: پارت و کۆمهڵ و رێکخراوین کوردی ل رۆژه لاتا کوردستانی:

د رۆژه لاتا کوردستانی ژیدا چهند کۆمهڵ و رێکخراوهک هاتنه دامهزراندن

کو ژ ههميان گرنگتر ئهفه بوون:

۱- کۆمه‌لا (جيهانداى) کول سالآ ۱۹۱۲ز ژ لايى
سمکۆ خانى شکاک و عهبدولرزاق بهدرخان
ل باژيرى (خوى) هاته دامهزراندن و ل
(۲۷)ى چريا ئيکى ل سالآ ۱۹۱۳ز ژ ئيکهمين
قوتابخانه ل باژيرى (خوى) ب زمانى
کوردى ژ لايى فى کۆمه‌لى فه هاته فهکرن.

عبدالرزاق بدرخان

۲- هەر ل سالآ ۱۹۱۳ز ل باژيرى ئورميه (کۆمه‌لا ئييستخلاصى کوردستان) ژ
لايى سمکۆ خانى شکاک و سهيد تههاى نههرى هاته دامهزراندن، داخواز ژ
روسيا قهيسهرى کر بو دانوستاندنى دهربارهى ههفکاريا کورد و روسان دژى
دولهتا عوسمانى، بوى مهرجى روسيا پشتهفانيى ژ ئارمانجى نهتهوهى
يىن کورد بکهت. ههژى گوتهى يه شيخ عهبولسلام بارزانى پهيوهنديهکا
موکم دگهل فى کۆمه‌لى ههبوو.

۳- ل سالىن بهرى جهنگى جيهانيى دوينى خهلهکهکا نيشتمان پهروهى يا
کوردى ب نافى (پارتا ئازاديخوازا کوردستانى) ب رېبهريا (دكتور عهزير
زهنى) ل سالآ ۱۹۲۹ز دامهزراند. ئهف پارتا د ههمبهر سياههتا
دکتاتوريانه يا رېزا شادا هاته دامهزراندن ههولا بهلافکرنا هزارا
ئازاديخوازيى دناف کورد و ئهرمهن و ئاشورى و تورکان دا دکر. د سالآ ۱۹۴۱ز
دا ب ئيکجارى ل سهر شانويا رويدانيى سياسى ههبوونا وى نهما.

٤- (١٦) ئى تەباخى ل سالا (١٩٤٢ز) ھىندەك ژ خەلكى مەھابادى ل بن دارىن (ھاجى داود) ل كىنارى (رەخ) چەمىن سابلاخ ل سەر رىيا ئورمىيە ب نەينى كۆمبىوونەك سازدا (مىر ھاج ئەھمەد) كو ئەفسەرەكى كوردى باشورى كوردستانى و

ئەندامەكى نەينى پارتا ھىوا بوو ژى ب مەرما موکومکرنا پەيوندىيا كوردى دىناقبەرا ھەردوو پارچىن كوردستانى دا لى كۆمبىوونى ئامەدەدەبوو. ژ ئەنجامى ھى كۆمبىوونى برىارا دامەزراندنا كۆمەلا ژيانا كوردا (ژى كاف) دا و ژ لایى عبدالرحمن زەبىجى و عەزىز زەندى و ھوسىنى فرو

ھەر قاسمى قادىرى قازى ھەردوو ھۆزانقانىن نەتەھەى يىن كورد (ھىمىن مەھابادى) و (ھەژار موكرىانى) و مەلا عەبدولايى داودى و چەند تىكۆشەرەين دىين كورد ھاتە دامەزراندن، كۆمەلەكا نىشتەمانى و نەتەھەى و دىموكراتى بوو، ب مەرما ئازاد كرنا نەتەھەى كورد و ئىكبوونا كوردستانى و پىكىننا دەولەتا كوردستانى ياسەر بەخۆ، ھەژى گوتنى يە قازى مەھمەد ل دوماھىا سالا ١٩٤٤ز وەك ئەندام ل ناف ھى كۆمەلى دەيتە وەرگرتن، و بەھاتنا قازى مەھمەدى بو ناف رىزىن ویدا جەماوەرى كۆمەلا ژى كاف مەزنىر و بەرفرەھتر بوو، چونكى قازى مەھمەد كەسايەتەكى بەر نىاسى باژىرى مەھاباد و دەقەرا موكرىان بوو، ب ژيانا ھەردو جفاكىن باژىر و گوندان يى پى ئاگەھداربوو (مطلع)، خەلكى عەشیرەتى و شارستانى (باژىران) رىز لى دگرت، ژ بنەمالەكا ئايىنى و جفاكى و روشنبىرى و خەبات گىربوو، ھەروەسا قازى مەھمەد بەرى كو بیتە ئەندام د (ژى كاف) دا ژ لایى سوفیەتان ھە يى بەرنىاس بوو چونكى قازى

محەمەد دگەل وی شاندى كوردی بوو كو ل داویا سالأ ١٩٤١ز سەرەدانا (باكو) كرى. پاشى سەر كیشى وی شاندى كوردی بوو د سەرەدانا دویى یا نوینەرین كورد بو (باكو) ل داویین ئیلونا سالأ ١٩٤٥ز. كۆمەلا (ژى كاف) بوو بناغى پارتا دیموكراتا كوردستانا ئیرانى ل ١٦ئى تەباخى ل سالأ ١٩٤٥ز، و قازى محەمەد بوو سەرۆكى پارتى و چەند كەسەك ژى ب ئەندامى كومیتە یا نافین هاتنە هەلبژاردن. ئەفى كۆمەلى گۆفارەك ب نافى (نیشتمان) دمركر.

سى: پارت و كۆمەل و رېكخراوين كوردی ل باشورى كوردستانى:

١- ل سالأ ١٩٢٢ز ل باژیرى سلیمانیه (كۆمەلا كوردستان) ژ لایى (مستەفا پاشایى یامولكى) هاتە دامەزراندن.
٢- ل سالأ ١٩٣٧ز (پارتا هیوا) ل باژیرى كەرکوکى هاتە دامەزراندن، كو ل دەسپىكى نافى وى (داركەران) بوو، كو نافى رېكخراوەكا نەتەوهى یا ئیتالى بوو، كو داخوژا ئىكەتیا ئیتالى دكر ژ دامەزرینەرین و یین ئىكى ژى: مستەفا عوزیرى، یونس رەئووف، جەلال قادر، موسى عەبدولسەمەد، ئیحسان حاجى ئەحمەد، خەلیل حەمەد و فەتاح جەبار بوون، كو گشت ژوان قوتابیین نافنجى و ئامادىی بوون، پاشى ئەفانا پەیموندی ب كەسایەتیا (رفیق حیلە) كر، كو كەسایەتیهكى شۆرەشگیرى ب ناف و دەنگى كورد بوو، ئەوى دەمى ژى (موفەتشی پەروردی) بوو ل وەزارەتا

(مهعاريف - پهرومرد) لهوړا سال ۱۹۳۹ز
 نافى (داركهړان) گوهورى بوو پارتا (هيو) ل
 سر نافي كومه لا (هيفى)، و رفيق حيلمى
 كره سهروكى بالاي پارتا هيو.

۲- ل پاييزا ۱۹۴۵ز (پارتا شورمش) ژ لايى
 صالح حديدري فه هاته دامه‌زاندن كو
 دبنياتدا نافي (حيزبا شيعى ل كوردستانا

عيرافى) بوو، بهلى ژبه به لافوكين وي ب نافي (شورمش) نافي كره.

۴- ل داويا سال ۱۹۴۵ز (پارتا رزگارى كورد) هاته دامه‌زاندن، ههروسا ل ۱۶ى
 ته‌باخي ل سال ۱۹۴۶ز (پارتا ديموكراتى كورد) ل بازيړى به‌غدا ب نهينى هاته
 دامه‌زاندن ل كونگرئ سيني يى فى پارتى كو ل ۲۶ى كانوونا دويى ل سال ۱۹۵۲ز
 ل بازيړى كهركوكى گریدا نافي وي پارتى بوو (پارتى ديموكراتى كوردستان).

چار: پارت و كومهل و پيڅراوين كوردى ل پوژنافايي كوردستاني:

۱- كوردين سوريا رولهكى سهركى و گرنگ د
 دامه‌زاندنا (پارتا خوښوون) دا هه‌بوو. كو
 ل سال ۱۹۳۷ز ل هافيگه‌ها (به‌حه‌مدون) ل
 لبنانى هاته دامه‌زاندن، نه‌ف پارتو ژ
 نيگرتنا چوار پيڅراو و كومهلين وي
 دهمى يين كورد پيگه‌اتبوو، نه‌وژى كومه‌لا

ته‌عالی کوردستان، رێکخراوا کوردستان، رێکخراوا نه‌ته‌وه‌یی کورد، کۆمه‌لا سه‌ر به‌خۆیا کورد بوون. خۆیبون شیا د ده‌مه‌کێ کێمدا ب ده‌هان لقان ل کوردستانی و ژ دهرقه‌ی کوردستانی ل (ئه‌روپا و ئه‌مریکا) فه‌که‌ت و ده‌مه‌ی پارچین کوردستانی ژیدا خه‌لکی جودا جودا په‌یوه‌ندی پێ کر. پاشی پشتی ژناڤچوونا شو‌رمشا ئاگرێ داخ، ل داویا سال‌ ١٩٣٠ز ئه‌و بوو بارمگایی سه‌رمکی یی پارتی ل کوردستانا سو‌ریا (کوردستانا رۆژئا‌فا) دامه‌زراند، ئارمانجا سه‌رمکی یا خۆیبوون خه‌بان و به‌رخودان بوو ژ پێ‌خه‌مه‌ت به‌ره‌نگاربوونا دوژمنان و ب ده‌ستفه‌ئینانا

ئه‌میر لیوا مسته‌فا پاشا یا مه‌لکی

رزگاری و سه‌ربه‌خۆیی و ئیکبوونا کوردستانی ئه‌فیی پارتی دوو رۆژنامه ب زمانی کوردی (هاوار ١٩٣٢ز) و رونا‌هی ١٩٤٢ز ب سه‌ره‌رشتیا جه‌لاد‌ه‌ت به‌درخان ده‌رکر.

٢- ل ته‌با‌خا ١٩٥٧ز (پارتا دیموکراتی کورد - سو‌ریا) هاته‌ دامه‌زراندن. کو نورالدین زازا ب سه‌روکی پارتی و عوسمان سه‌بری ب سه‌رتی‌ری گشتی یی پارتی هاته‌ دانان. ژ گرنه‌ترین ئارمانج و به‌رنامین رامیاری یین فیی پارتی (رزگاری و ئیکبوونا کوردستانی) و (به‌ره‌نگاربوونا ئیستعماری) و (خه‌بان و به‌رخودان ژ پێ‌خه‌مه‌ت دیموکراتیی د سو‌ریا) دا بوو.

پشکا جهفتی

۱- کوردستان د دهم و ل پستی جهنگی جیهانیی ئیکی دا

کوردستان د ماوی سالیی جهنگی جیهانیی ئیکیدا (۱۹۱۴ - ۱۹۱۸ز):

ماوهکی ل بهری دسپیکرنا جهنگی لایهین ههفرک ب گهرمی کهفتبوونه بو خو و کومکرنا پیزانینان دهرباری کوردستانی، ههر ژ هژمارا هوزان و هژمارا نهندامین وان ههتا دگههشتنه رهوش و تیتالان و جوړین چهکین وان و جهی جوگرافی لهوورا د ئیکهم دسپیکر شهریدا ههر وکی لازاریف دبیزیت: (ئیکهم تهقا جهنگی جیهانیی ئیکی د رۆژههلاتا نیزیکدا ل کوردستانا ئیرانی دسپیکر)، ئهگهری ئهفی ژی فهدگهریتهفه بو هندای کو عوسمانیان و ئهلمان دوی دمفهريدا بتنئ گهف ل ریکا هندستانی نهدر، کو بریتانیا بهرژومنديین خو تیدا فهديتینه، بهلکی گهف ل کیلگین پهترولی یین باشوری کوردستانی و کهندافی ژی دکر.

دسپیکر شهری عوسمانیان ب نافئ (جیهادی) شیان پشکهکا مهزنا کوردان راکیشنه ناف شهری و دمفهريی دهوروبهريی دهریاچا ئورمیه (رهزانیه) داگیر بکه و تیدا کافل و تالان بکه، بهلی سالهک نه فهکیشا عوسمانی ل بهردی باکوری کوردستانی ل شهری (ساری قامیش) د ههمبه رپوساندا روی ب روی شکهستهکا مهزن بوون، نهجامی ئهفی شهری ئهو بوو روسیا پیشقه چوون بو داگیرکرنا دمفهريی فارس و ئهرزهرۆم و ئورمیه و موکریان و رهواندز و پینچوین و خانهقین، عوسمانی د دهمی فهکیشانیدا ب رهش بینی و دلرهقی

كهفتنه گيانى خهلكى سقىلى كوردستانى و هەر ب بهانهيا شهرى زیدەتر
 ۷۰۰,۰۰۰ كەس ل كوردستانى فەگوهاستن بۆ رۆژئافايى ئەنادۆل ب مەرجهكى
 ژى نابى ل ویرى ۵/۵ ئاكنجیين وى زیدەترين و ژبلى زمانى توركى ژى نابيت
 ب چ زمانين دى باخفن، ههژى گوتنى يە هژمارەكا مەزن درى دا ژبەر سړو
 سەرما و بى خوارنى و نهخوشيان مړين. پروسان ژى ل باژرين (وان، مههاباد،
 شنۆ) فەسابخانهكا مەزن خولقاند، ههروهسا ل بهرميى (خانهقين، كرماشان)
 شهرين سەخت و دژوار دناقبهرا عوسمانيان و روسان ب خوڤه ديتن، هەر ئيك
 ژى ژوان هيژان تۆلا شكەستنا خو ل كوردپن وى دمهريى فەدكر و جوتيارين
 دمهريى دكوشتن و زهقيين وان تالان دكرن و ناگر دبهردايى. هەر دقان سالاندا
 پروسان ل رهواندزى فەسابخانهكا مەزن خولقان، كو زیدەتر ژ (۵) پيتچ هزار
 كەسان كوشتن و ژ (۲۰۰۰) هزار خانيان ژى بتنى (۵) خانى ب سەلامەتى مان
 ئەوژى جهى هواندنا ئەفسهريين پروسان بوون، ل دەمى گەهشتنا هيژين روسى
 بۆ دەورووبهريين كرماشان و خانهقين، عەشیرەتا سنجابى (سەنجاوى)
 بهرفانيهكا دليرانه ل هەمبەر لەشكرى روسى كر. بشى رەنگى پشكا
 كوردستانى ب دريژاھيا رۆژين شهرى هەر كافلكارى و تالان كرن و سوتن و
 كوشتن برين بوو، زیدەبارى ئەو برس و گرانى و خەلا كو د دەمى جەنگيدا
 بەلاڤبوى كو ب (گرانيا مەزن – سەفەر بەلك) يا بهرنياسە، كو تيدا زیدەتر ژ
 سەدهزار كەسان هەر بتنى د برسان دا مړين و دناڤ برساتييدا خەلكى گوشتى
 (مروڤ و گيانەومړين) مړى دخوار، عوسمانى و روس و ئینگليز و ئەلمان و
 ئيرانى ب هوڤكارى سەرمكى يى سەرجهم فان كارساتان دەينه هژمارتن، هەر

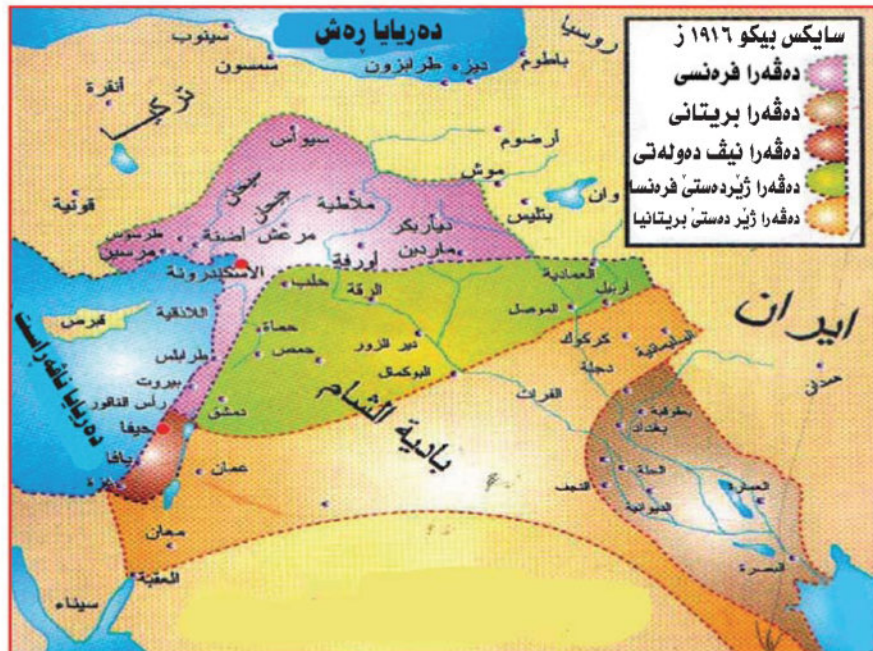
چەندە عوسمانيان و روسان رۆلەكى سەرەكى ھەبوو د ڤى بواریدا. ھەتا جھى ئاكنجيا چەندەھا عەشیرەتان ل كوردستانى گوهۆرى، و چەندەھا عەشیرەت بۆ ژدەرفهئى كوردستانى راگوهاستن ھەر د گەرميا جەنگى جيهانيئى ئىكىدا، ھەفپەيمانان دناڤبەرا خۆدا پلان دانان بۆ دابەشكرنا مۆلكيئن دەولەتا عوسمانى (كوردستان و ئەرمەنستان و رۆژھەلاتا عەربى و ئەنادۆل)، ئەو بوو ل (۱۰)ئى ئادارى ل سالاً ۱۹۱۶ز رېككەفتنامەكا نھيئى ل باژيئى پترسبۆرگ (لينيئىگراد) دناڤبەرا (مارك سايكس) نوینەرى بریتانیا و بسپۆر ل كارو بارى رۆژھەلاتا نافيئى و (جورج بيكو) كونسلى گشتى يى فرەنسا ل بەيروتى و (سازانوڤ) وەزىرى دەرڤهئى رۇسىا قەيسەرى مۆركر، كو د دىرۆكىدا ئەف رېككەفتنامە ب رېككەفتناما (سايكس بيكو) دەيتە نياسين، نافەپۆكا ڤى رېككەفتنامى پېكھاتبوو ژ:

۱- **رۇسىا قەيسەرى:** ئەستەنبول دگەل چەند ميلان دناڤ ھەردو لاييئى دەرتهنگى پۆسفۆر، و پشكەكا مەزنا باكوئى كوردستانى (ب تايبەتى وىلايەتيئى قارس، ئەرزەروم، وان، بەدليس) و دگەل ترابزۆن و ھەمى ئەرمەنستانى بۆ خۆ دانا.

۲- **فرەنسا:** تماميا سوريا و لبنانى و دمڤەرا كيلكيا (ئەدەنە) يا توركى و وىلايەتيئى مووسل و ماردىن و دياربەكر (ئامەد) و ئوزفە وعەنتاب ورپۆژئافايى كوردستانى بەركەفت.

۳- **بریتانیا:** نافەرپاست و ژیریا عیراقی و پۆژههلاتا ئوردنی و هەردو بەندەرین حەیف و عەککا ل فەلەستینی بەرکەفت.

۴- **دەقەرەکا نیف دەولەتی ژێ ل فەلەستینی** (قودس و دەوروبەرین وی) ئیخستە بن سەرپەرشتیا نیف دەولەتی قە.

پشتی هەلبوونا شۆرەشا ئۆکتۆبەرێ ل سالاً ۱۹۱۷ز ب سەرۆکاتیا لینینی و هەرفتنا روسیا قەیسەری، نافەرپۆکا رێککەفتناما سایکس - بیکو هاتە ئاشکراکرن، و روسیا خۆ ژێ قەکیشا.

کیشا ویلايه تا مووسل:

ل (۱۱) ئى ئادارى ل سالا ۱۹۱۷ز هيژين بریتانیا، کو ژ رپکا كهندافى فه دهاتن، شیان ب سهرکردايه تيا جهنهرال (ستانلى مؤد) باژيرى بهغدا داگیر بکهن و

جهنهرال مؤد

پاشى هيژين وان بهرف باكوورى ئانكو كوردستانى (ويلايه تا مووسل) هاتن و باژيرين كهركوک و ههوليرى داگیر کرن و بهرف سهنهري وويلايه تى رپكهفتن كو باژيرى مووسل بوو و بتنى (۱۲) ميل مابوون بگههنه ناف مووسلى، بهلى ناگر بهستا مؤدروس دناقهرا بریتانیا (بنافى) ههفپهيمانان) و عوسمانيان ل (۳۱) چريا ئيكي ل سالا ۱۹۱۸ز) هاته گريدان و لسهر

هندى رپكهفتن كو ههفركيين دناقهرا خو ب ئاستى و دانوستاندى چارهسهر بکهن، ههر هيژهك ژى ل وان جهين گههشتى زيدهتر پيشفه نهچن، د ماددى شهشى يى فى ناگر بهستنى دا هاتيه (ههفپهيمانان بوو ههيه ههر جههكى ستراتيزى داگیر بکهن نهگر بزنان دى كارتىكرنى ل ئاسايش وهيمنيا وان كهت). د ماددى شازدى ژى هاتيه (دقيت پاشماوى ههمى هيژين عوسمانى ل حيجاز و يههمنى و سوريا و ميزوبوتاميا (عيراق و كوردستان) خورا دهستى نيزيكرين سهركردى ههفپهيمانان دوى دقهري دا بکهن) بهلى هيژين بریتانى ب سهرکردايه تيا جهنهرال وليام مارشال بهردهوام بوون د پيشفهچوونا خو دا

(۱) ويلايه تا مووسل د سهر دهمى نهوودا نهفان پاريزگههان فه دگريت:

(ههولير، مووسل، دهوك، سلیمانی) ئانكو تاماميا كوردستانا عيراقى فه دگريت، ژبلى دقهريين كورد ئاكنجيين ب سهر پاريزگهها دياله واسط كو وى دهمى ب سهر ويلايه تا بهغدافه بوون.

و ل (۱۸ئ چریا دویئ ل سالاً ۱۹۱۸ز) چوونه باژیرئ مووسل و پاشی تمامیا ویلایهتا مووسل کهفته بن دسه لاتا بریتانیا، بقی رهنگی سهنه ری ویلایهتی و دموو پشتین وئ بی شهر داگیر کرن، دهولهتا عوسمانی رخنه ل فی هیرشئ و داگیر کرنی گرت و نهرازیبوونا خو دهربری ژبه ر هندی کو دگهل دهقی وئ ناگر بهستنی نا گونجیت، د هه مان دهمدا ئهو دهقهر (ویلایهتا مووسل) ل دویف ریککهفتنما سایکس - بیکو بو فرهنسا دانا بوو لهورا ئهقی چهندی دناقهرا بریتانیا و عوسمانیان و پاشتر ژی دناقهرا عراق و تورکیا کیشهیهک دروست کر کو د دیرۆکیدا کیشا مووسل (ب کیشا ویلایهتا مووسل) یا بهرنیاسه کهمالیان ل تورکیا پستی کو ب سهر هندک ئاستهک و گرفتین ژ دهرقه و نافخو زالبووین، ئهوبوو نوینه رین وان ل پیماننا لۆزان ل ۲۴ئ تیرمهها ۱۹۲۲ز رژدبوون ل سهر هندی کو ویلایهتا مووسل پشکهکا ژ ئاخا تورکیا و چهندهها بههانهیین پووچ و نه دروست ئینان ژ وانا:

ومسا دیار دکر کو کورد و تورک ژ ئیک رگهزن و نافئ چهندهها عهشیرهتین ویلایهتی ب تورک دانه نیاسین، و ومسا رادگههاند کو بهرژموندیین ئابووری و پهیهوندیین جفاکی یین ویلایهتا مووسل پتر دگهل ئهنادولی دگونجن، کو بیگومان ئهفه ههمی بهلگهین پووچ و دبنهجه نه بوون، چونکی لایهنین ههفرک کو نافئ وان هاتی چ رۆژمکی ژ رۆژان ئهو ماف ب سهر فی ویلایهتی نین، بهلکو ئاکنجیین رهن یین فی ویلایهتی کو پشکا ههره مهزن کوردن (ب بوسلمان و مهسیحی و ئیزدی و شهبهک) و عهره ب و تورکمان ههر بتنی ئهوان ماق هندی ههیه چارهنقیسی فی ویلایهتی دیاربکهن، بهلی ههتا گریدانا ویلایهتی ژی ب عراقی فه پرس و راویژ ب خهلکی وئ نهکر، د دهمهکی دا ئاکنجیین ویلایهتی دوو بوچوون ههبوون: یان بیخنه سهر ئهوی دهولهتا

كوردی كو ل باكووری كوردستانی ل دویف پهیماننا سیقهر (۱۰ئ تەباخا ۱۹۲۰ز) بریارا دامەزراندنا وی دابوو، یان ل ویلایەتی دەولەتەکا سەربەخۆ ل بن فەرمان ڕه‌وایا شیخ مەحمودی حەفید لی بهێته دروست کرن، بەلی بریتانیا دژی هەمی وان بوچون و داخوازیان ڕاوەستا و هەولاً هندی دا ویلایەتا مووسل بێخە سەر وی دەولەتا عەرەبی کو ژ هەردو ویلایەتین بەغدا و بەسرا پێکەاتبوو و پاشی ب (عیراقی) هاته نیاسین، بریتانیا دفی چەندی دا چەند مەرمەك هەبوون:

۱- دەستگرتن ب سەر دقەرین نهفتی یین ویلایەتی (ب تایبەت کانین کەرکوک).

۲- بەرژەوندیین خۆ یین ئابووری بدەستفە بینیت کو پێکەاتبوو ژ دەستگرتن ب سەر ئەوی ڕیکا بازرگانیا گرنگ کو ب کەرکوک و خانەقین و قەسر شیرین و کرماشان دا دبۆریت و دەریا نافەراست ب هندستانی فە گریددەت. ۲- بەرژەوندیین خۆ یین سیاسی ب دەستفە بینیت، کو پێکەاتبوو ژ چەند حکومەتین ب دەست چێکر یین خۆ د دقەری دا دروست بکەت، هەتا دەسلالتا وان موکم تربیت و ئەو حکومەت ژ سەرمکی فە ببە بەربەستەک ل بەردەم پێلا کومونیزما سۆفیتی و ژ سەرمکی دی ژ فە مەرمەین بریتانیان ب دەستفە بهین.

هەر لەو ڕا ژ دەسپێکی پشتهفانی ل حکومەتا شیخ مەحمودی کر، هەروەسا ب هەمان شیوەژی حکومەتین عیراق و ئیرانی ئینانە گۆری هەر چەوا بیت کیشا مووسل ئیخستە بەردەم کۆمەلا نەتەوان و ل (۲۹)ی چریا ئیکی ل سالا ۱۹۲۴ز ل دەمی کومبوونا کومەلا نەتەوان سنورەکی دەمی دناقبەرا عیراقی و تورکیا دانا کو ب (هێلا بروکسل) هاته نیاسین.

ل (۳۰) ئىچرىا ئىككى د ھەمان سالدال ئىزنەيەك ژ لايى كۆمەلا نەتەوان، كو ژ سى كەسان پىكھاتبوو بۆ ھندى دارموانەى ويلايەتى بکەن ئەوژى:

۱- كۆنت پۇل تىلىكى (جوگرافى ناسى ب ناف و دەنگ و سەرۆك وەزىرېن بەرى يى مەجەرى).

۲- ئاى. ئىف. فىرسن (وەزىرى رېپىدايى يى سويدى ل بوخارست).

۳- ئەى. پولص (ەقىدى خانەنشىن ل سوپايى بەلچىكى).

ئەفە ل ھەيڤا كانوونا دويى ل ساللا ۱۹۲۵ز گەھشتە مووسل. لىزنى گەشتەك د دمقەرى داکر و رويى ئەردى و پىكھاتا ئاکنجىين وان ژ رويى نەتەومىي و ئايىنى و مەزھەبى ڤە ئىخستە بەرفەكۆلىنى و سەرژمىريەکا ب لەز بۆ ويلايەتى كر، بىر و بووچوونىن خەلكى وان وەرگرتن. دوماهى جار ئەڤانا راپورتەکا گشتى بۆ چارسەرکونا كىشا ويلايەتا مووسلى پىشكىشى كۆمەلا نەتەوان كر، كو كورتىيا وى پىكھاتبوو ژ:

۱- پىدڤى يە ھىلا بروكسل ب ھىلا سنورى دناڤبەرا عىراقى و تورکيا بەيتە دانان.

۲- دڤىت رژىما سەرپەرشتى كرنى (الانتداب) يا برىتانى بۆ ماوى (۲۵) سالان ب سەر عىراقى دا بەيتە ب جەئىنان.

۳- كوردان ب تمامى ماقى خۆ ھەبىت د رېڤەبرنى و کارگىرىي و دادگەھىن تايبەت دا، وزمانى كوردى زمانى ڤەرمى بيت د قوتابخان و دامو دەرگەهان دا. سەبارەت ب عىراقى ئەو بو كو مەلىك ڤەيسەلى و جڤاتا وەزىران دڤيا پەيمانەکا نوى گریدەن دگەل برىتانىا كو جەي پەيماننا ۱۹۲۲ز بگريت و ماوى

سەرپرشتى كرنى (الانتداب) بۇ ماۋى (۲۵) سالان ديار بىكەن و سەر بە خۇيا
عيراقى بپاريزين، بەلى برىتانيا ب چ پەنگان بەرھەفەنبوو دەستكارىي د
پەيمانا ۱۹۲۲ز دا بىكەت و داخواز ژى ژ جقاتا دامەزراندنى و مەلىك فەيسەلى
كر هەتا (۱۱)ى خزيرانى ل سالاً ۱۹۲۴ز دقيت رازى بن ب بەندىن فى پەيمانى كو
برىتانيا بەندىن وى داپشتينه، دو ريك ژى بۇ ھەلبۇاردن:

۱- يان دقيت فى پەيمانى پەسەند بىكەن وەك چەوا برىتانيا داپشتيه.

۲- يان ويلايەتا مووسلى دى ئىختە سەر توركيا.

بقى پەنگى مەلىك فەيسەل و جقاتا دامەزراندنى و جقاتا وەزيران ھەمى
بەرھەفەنبوو بىنە نوکەر و گوھدارى برىتانيا بن ھەر بتنى ژبەر ھندى دا كو
باشورى كوردستانى (ويلايەتا مووسل) ژ دەست نەچىت و كوردان ژى بىخە
بن دەستى خۇ و بىكەنە بەندىن خۇ.

ئەوا ماىي توركيا بوو، ئەوبوو ل (۵)ى خزيرانا ۱۹۲۵ى پەيمانىكا سى قولى
دناقبەرا برىتانيا و عيراقى و توركيا ھاتە گریدان، كو ژ گرنگىرین بەندىن وى
پەيمانى ژى تىدا ھاتيه:

۱- عيراق و توركيا سۆزى ددەن ب فەقەتاندنا پەيوەندىين خۇ دگەل ھەر
سەرۆك و سەرۆك ھۆزمكى كو دناف دەولەتا دى دا دژين.

۲- رى پىنەدان ب دامەزراندنا ھىچ رىكخراوكمى كو دژى ھەردو دەولەتان بىت.

۳- توركيا دى رازى بىت كو دەستى ژ ويلايەتا مووسل بەردەت ھەمبەر پشكەكا

نەفتا ويلايەتى كو ئەوژى ب رىژا ۱۰/ و بۇ ماۋى (۲۵) سالان.

بەللى پاشى توركىيا دەست ژ ڤى پشكا نەفتا خۇژى بەردا ب وەرگرتنا
(۵۰۰)ھزار جونەيھين ئىستىلىنى و رى پيدانا توركىيا كو دەست بەرداى بيت ژ
ڤەمراندنا وان شۆرەش و سەرھەلدانىن كو ل باكورى كوردستانى دژى كەمالىيان
بەر پادكرن.

د داويى دا كۆمەلا نەتەوان ل ۱۶/۱۲/۱۹۲۵ز بىر ياردا ويلايەتا مووسل بيخنە
ب سەر عىراقى ڤە و بى ھندى كو پىرس و راويژى ب ئاكنجىين وى بكەن.

شۆرەش و سەرھەلدانىن كوردستانى و عىراقى ۱۹۱۹ – ۱۹۲۰ز:

دناڤبەرا سالىن (۱۹۱۹ – ۱۹۲۰) زنجىرەكا شۆرەش و سەرھەلدانان ل سنورى
عىراقى (كو ھىشتا وەك دەولەت نە ھاتبوو دامەزراندن) ڤەگرتن، ژ وانا
شۆرەشا شىخ مەحمودى نە مر – كو پاشى دى بەھسى وى كەين – ل ۲۴ى
نيسان ۱۹۱۹ز سەرھەلدانا كوردىن گوييان ل دڤەرا زاخو دەست پىكر، و ل ۱۵ى
تىرمەھا ۱۹۱۹ز دڤەرا ئامىدىي ڤەگرت و ل ۱۰ى تەباخا ۱۹۱۹ز گەھشە دڤەرا
سوران (رەواندز و بالكايەتى) و ئەفجا ھەرير و باتاس، و ل ۱۴ى چريا دويى
۱۹۱۹ز شۆرەشى دڤەرىن ئاكرى و زىبار و (بارزان) ڤەگرتن و ھاكىمى سياسى يى
مووسل ژ لايى بارزانىان ڤە ھاتە كوشتن.

ل ۱۶ى خىرانا ۱۹۲۰ز شۆرەش ل (تەلەڤەر) ژ لايى ھۆزىن كورد و توركمان
و ەرمەين دڤەرى دەست پىكر و پاشتر شىنگال (سنىجار) ژى ڤەگرت.

بارودوخى ھەوليرى ژى گەلەك يى ئالوز بوو، ئاكنجىين باژيرى ب ھەموو
تەخوتويژان چەند جاران كۆمبوون ئەنجام دا بوون، پشتگيرى و پشتەڤانيا خۇ

ژی بو حکومهتا شیخ مەحمودی ل
 سلیمانیی راکههاند بوو، پشتی کو شیخ
 مەحمود دویر ئیخستی، ئاکنجیین باژیری
 حوکمهکی خو جهی پیکئینا و ل سەر
 هندئ رپککهفتن کو ئینگلیزان ژ باژیری
 دهربیخن، ئەو بوو حاکمی سیاسی یی
 ئینگلیزی ل ههولیری (دبلیو. ئار. های) ل
 (۱۲) ئ تهباخا ۱۹۲۰ز د بوسهیهکییدا گهلهک
 ب سهر و مهندههوش ژ مرنی رزگار بوو،
 ئەفی بارودوخی شیلی و تیکچوویی

برایم خانی دهلو

ههولیری، حاکمی سیاسی گشتی یی وی دەمی ل عیراقی (ئارنۆلد ویلسن)
 نهچارکر ب فروکهکا تایبەت بجیتە ههولیری بو ئارامکرنا بارودوخی و ژ
 نیژیکفه بو خەلکی ناخفت، بەلئ ئەفی چەندئ هەمیئ ئاکنجیین ههولیری
 سارنهکرن لهوړا پشتی (ویلسن) فهگهريایه بهغدا جارەکادی شۆرەشی
 سەرهلدافه و ئینگلیز نهچاربوون دو هیژین مەزن ژ هەردو قۆلین کەرکوک و
 مووسل ڕهوانه‌ی ههولیری بکه‌ن. پاشتر ژى (کۆیه) چوو دگهل باژیری
 سەرهلداى یین دی.

ل دمه‌هرا گه‌رمه‌سیر و گه‌رمیان ژى شۆرەش گه‌له‌ک ب سەخت و دژوار
 به‌لافه‌بوو وکورد شیان باژیری (قزرابات – السعديه) و دمور و پشتین وی ئازاد
 بکه‌ن پاشی چریسکا سەرهلدانئ خانەقین و مەندەلی فه‌گرتن و هۆزین کوردی
 هی‌رش کره سەر کۆمپانیا نه‌فتا بریتانی – ئیرانی ل (نه‌فت خانه)، هه‌روه‌سا

ھيلا شەمەندەفرى دىناقبەرا (خانەقەين و بەغدا) و (خانەقەين و كەركوك) تىكىدا
بۇ ھىندى دا ھاركارىيىن سەربازى نەگەھنە بەردەستى ئىنگىلىزان.

گىرنگىزىت شۆرمىيىن گەرمىيان ژى شۆرمشا برايم خانى دەلۇ بوو ل كفىرى،
كو ژ گىرنگىزىن ئەگەرىن وئ:

۱- جەئى باژىرى كفىرى كو دكەفىتە دىناقبەرا باژىرى بەغدا و سلىمانىي دا،
چونكى دىنگ و باسى ھەر پىدانەكى ب لەز و زوى دگەھشتە باژىرى و
كارىگەريا خۇ ل سەر ھەبوو.

۲- دەمى كو شىخ مەھمودى شۆرمشا خۇ ل سلىمانىي بەرپاكى برايم خان
ئىك ژ وان بوو كو چوويە دگەل شۆرمشى و پىشتەفانى لىكىرى، دەمى ژى كو
ئىنگىلىزان دەست ب بەلاقىرنا پرو پاگىندان كرى و دوىر ئىخستى دژى
ئىنگىلىزان راوہستا و شۆرمش دژى وان بەرپاكر.

۳- سەرەدەريا خراپ يا حاكىمى سىياسى ل باژىرى كو نافي وى (سۆلۆمۇن) بوو
ھەمبەر ئاكنجىيىن كفىرى و پىفتارىن وىيىن نە شىرىن دگەلدا.

۴- ھىقىيا برايم خانى ل سەر بخۇيا كوردستانى و رزگار بوون ژ دەسەلاتا
بىانيان و نەھەزان. ئەو بوو شۆرمشگىران ب سەرۇكاىەتيا برايم خانى
دەست بسەر باژىرى دا گرت وكاپتن (سۆلۆمۇن) ژى بەر سزايى گەلى كەفت
و بۇ ماوى چەند ھەيقان كفىرى ب ئازادكرى ما، بەلى ئىنگىلىزان لەشكرمكى
مەزن ژ كەركوكى ۋە ھنارد ھەردو لا ل دەشتا گەرمىيان ب ئىك گەھشتن،
دوماھى جار لەشكرى كوردان شىكەست و دەست ب سەر كفىرى دا گرت.

ھەژى گوتنى يە پىشتى ئازادكرنا كفىرى باژىرى دوز ژ لايى ھۆزىن كورد و
توركمانىن دەفەرى ۋە ھاتە ئازادكرن.

شیخ شەعلان ئەبولجۆن

د فوارتا نافەراست ژى دا ئەگەرئ
راسته و خويى شۆرەشا ١٩٢٠ز ئەو
بوو کو ئینگلیزان (شیخ شەعلان
ئەبولجۆن) سەرۆکی عەشیرەتا
(ئەلزمەوالم) ل گرتیخانا (پومیسە)
زیندان کربوو، ئەو بوو ل ٣٠ئ
خزیرانی ل سالاً ١٩٢٠ز ل گرتیخانی
دەرکەفت و ئیدی ئاگرئ شۆرەشی
هەلکەر و گشت نافەراست و باشورئ

عیراقئ فەگرت، کو گشت تەخوتویژ و مەزن و بچووک پشکداری تیدا کر و
زیدەتر ژ پینچ هەیفان یا بەردەوام بوو، د ئەنجامدا (٢٢٦٩) کەس ژ هیژین
بریتانی هاتنە کوشتن و بەرزەکرن و ئیخسیرکرن، زیانی ماددی ژ یین
ئینگلیزان گەهشتنە زیدەتر ژ (٤٠) ملیۆن پاوندى ئیسترلینی.

دامەزراندنا دەوله‌تا عیراقئ:

پشتی فەان هەمی شۆرەش و سەرهلدانین بەربەلاف کو ل سەرەنسەرئ عیراقئ
فەگرتین و ئەو زیانی گيانی و مادی یین بەر هیژین بریتانی کەفتین
(ئارنۆلد ویلسن) هاتە لادان و (سیر برسی کوکس) کرە مەندوبی سامیی
بریتانی ل عیراقئ، ئینگلیزان سۆزو پەیمان دانە گەلین عیراق و کوردستانی کو
دبەهەرفن سەمتا ئیداری و سیاسی یا خو بگوهورن.

ل چريا ئىككى ۱۹۲۰ز كۆكس گەھىشتە بەغداد و دداخوينا خۇدا گوت كو دى
لبن سيبەر و سەرپرشتيا خۇ حكومەتەكا خويى دروست كەت، دگەل ھىندىدا ژى
كۆكس دەستەكى بلند ھەبوو د گەفلىكرنى دا، ئەو بوو ل ۲۵ چريا دويى ۱۹۲۰ز
حكومەتەكا بەروەختا (دەمكى) يا عىراقى ھاتە دامەزراندن (بتنى ژ ھەردو
ويلايەتەن بىرە و بەغداد) پىشتى كو كۆكس شىاى نەقىبى ئەشراڧىن بەغدا
(عەبدولرحمان نەقىب) رازى بكەت كو بىيەتە سەرۆكى وى حكومەتى (ئانكو
سەرۆك وەزىران)

ل ئادارا ۱۹۲۱ز كو كونگرى قاھىرە ھاتە گرېدان ب سەرپرشتيا (ونستون
چەرچەل) وەزىرى داگىرگەرىن برىتانى و بىەرھىبونا ھەمى مەندوبىن
سامى يىن برىتانى، د وىرىدا بەھسى چوار خالىن سەرمكى ھاتە كرن:
۱- دەستىشانكرنا فەيسەل كورى حوسىنى بۇ پۇستى پاشايەتيا عىراقى.
۲- مانا ھىزىن برىتانىا ل عىراقى و كىمكرنا مەزاختىين (خەرج) برىتانىا بۇ
ھىزىن وى.

۲- ويلايەتا مووسل (باشوورى كوردستانى) برىار ھاتە دان حوكمەكى سەربخۇ
ژى بەيتە پىكىنيان و راستەوخۇ ژ لايى مەندوبى سامى برىتانى فە بەيتە
برىقەبەرن.

۴- كىشا (پرسگرىگا) نەتەوين عىراقى (داخوازيين وان، پىلفىيىن وان) و چاوانىا
چارمەركرنا وان.

ئەو بوو ل رۇژا ۲۳ تەباخا ۱۹۲۱ز ئاھەنگا رسى (فەرمى) بوونا پادشا بووينا
فەيسەل ھاتە سازكرن، پاشى دەسھەلاتا ئىنگلىزى ل ۱۲ تىرمەھا ۱۹۲۲ز
ھەلبىزاردنەكا سەختە بۇ كر، دق ھەلبىزاردنىدا لىوايا سلىمانىي پىشكدارى نەكر

(ب بهانه‌ها شورشا شیخ مه‌حمودی و نه ئارامییا دمه‌ری)، لیوایا که‌رکوک
 ب دژی مه‌لک فه‌یسه‌لی ده‌نگ دا، لیوایا هه‌فلیری و لیوایا مووسل (ل وی ده‌می
 ده‌وک قه‌زایه‌ک بوو سه‌ر ب مووسل فه) ب وی مه‌رجی بریارا خو دان کو
 ده‌نگی بده‌نه مه‌لک فه‌یسه‌لی کو دفتی هه‌می مافی‌ن سیاسی و مه‌ده‌نی و
 ره‌شه‌نبیری‌ن کوردان (یی جوداهیا ئایین و مه‌زه‌به‌ی) بو دابین بکه‌ن و به‌ینه
 پاراستن، دگهل هندیزی‌دا د نه‌جامدا مه‌لک فه‌یسه‌ل ژبه‌ر وی هه‌لبژاردنا
 سه‌خته ده‌رچوو و که‌ر پاشایی عیراقی.

گرنگترین په‌یمانین عیراق - بریتانیا:

مه‌لک فه‌یسه‌ل ملبملی عیراقیان راوستا دوی چه‌ندی‌دا کو دفتی رژیما
 سه‌ره‌رشتی کرنی (الانتداب) به‌یته گوهرین دا کو نه‌و دمه‌سه‌لاتا وی
 وهرگرتی شیومه‌یه‌کی سه‌ره‌خو وهرگریت، له‌ورا باشرین ریک و چاره‌سه‌ری بو
 دیارکونا هه‌قبه‌ندییا دناقه‌ه‌را عیراقی و بریتانیا دا گری‌دانا په‌یمان‌ه‌کی بوو کو
 ماف و سنووری دمه‌سه‌لاتا هه‌ردو لا ده‌ست‌نیشان بکه‌ت، ژبه‌ر هندئ مه‌لک
 فه‌یسه‌لی نه‌و پیشیارا بریتانیا په‌سه‌ندکر، کو په‌یمان‌ه‌کا عیراقی - بریتانی
 به‌یته گری‌دان ب وی مه‌رجی جهی ئینتیدابی بگریت، چونکی په‌یمان په‌ستن
 هندئ دگه‌هینیت کو لسه‌ر به‌رژه‌موندیی هه‌ردو لا سه‌ره‌ده‌ریی دگهل ئیکدا
 بکه‌ن، نه‌ک لسه‌ر بنیاتی ناغا و نوکه‌ری یان زال ده‌ستی و ژیرده‌ستی. ژبه‌ر
 هندئ مه‌لکی و عیراقیان پرۆژی په‌یمان‌ا عیراقی - بریتانی یی سال ۱۹۲۲ز
 ره‌تکر، بریتانیا فیا برگه و خالین ئینتیدابی ب شیوی په‌یمان‌ی داریژیت، هه‌ر
 ومکی د به‌ندین ویدا هاتی:-

- ۱- پەیمان بۆ ماوی (دەمی) (۲۰) سالان ھاتە دانان.
- ۲- عیراق دفیٹ پەرس و لیپرسینی ژ بریتانیا بکەت د کارو بارین ئابووری (دارایی) و دەرڤە و سەربازی دا.
- سال ۱۹۳۰ز پەیمانەکا دی یا عیراقی - بریتانی ھاتە گریدان بۆ گوھۆرین و دەستکاریکەنا پەیماننا ۱۹۲۲ز کو د گەرنگترین بەندین وی پەیمانیدا ھاتیە:
- ۱- بریتانیا دانپیدانی بسەرخۆبوونا عیراقی بکەت د ھالەتەکیدا ئەگەر عیراق بوو ئەندام د کۆمەلا نەتەوان دا.
- ۲- بۆ بریتانیا ھەبە د دەمی جەنگیدا ئاھا عیراقی بکار بینیت.
- ۳- ھەردو بنگەھین ئەسمانی (بەسرا و ھەبانیە) دی لێ دەستی ھیزا ئەسمانی پاشایەتیا بریتانیدا مینن.
- ۴- د کاروبارین دەرڤەدا دی پەرس و لیپرسین دناقبەرا عیراقی و بریتانیا دا ھیتە کرن.
- ۵- ل دەمی عیراق دبیتە ئەندام د کۆمەلا نەتەواندا دی پەیمان ھیتە بجەھینان و ھەر دی یا بەردەوام بیت.
- ۶- ماوی پەیمانێ ژ ۲۵ سالن.
- سال ۱۹۳۲ز د کۆمەلا نەتەواندا بۆ ئەندام، سال ۱۹۳۳ز مەلک فەیسەل مری و مەلک غازى یی کورێ وی جەھى وی گرت ھەتا سال ۱۹۳۹ز د ھوکمیدا ماہ.

پشکا ههشتی

سه‌رهلدان و شۆره‌شین کوردی ل ناڤه‌را نیفا دوی یا سه‌دی نۆزدی هه‌تا داوییا نیفا ئیکێ یاسه‌دی بیستی

۱- ماوی دناڤه‌را سالیڤ ۱۸۵۰ - ۱۹۱۴زدا

۱- شۆره‌شا شیخ عوبه‌یدولایی نه‌هری:-

ژنافرنا دسه‌ه‌لاتا میرگه‌ه‌ین کوردان جوورمکی نه‌ ئارامیی ل کوردستانی بدویف خۆدا ئینا و عوسمانی درژدبوون لسه‌ر سیاسه‌تا ستاندنا دسه‌ه‌لاتی ژ میرین کوردان و سه‌پاندنا دسه‌ه‌لاتا نافه‌ند بسه‌ر واندا. د دمه‌کیدا ئه‌و شیان دسه‌ه‌لاتی ژ کوردان بستینن، به‌لی د سه‌پاندنا دسه‌ه‌لاتا نافه‌ندیدا بسه‌ر واندا د سه‌رکه‌فتی نه‌بوون. چونکی دسه‌ه‌لاتا عوسمانی ئه‌و ڤالیا سیاسی پرنه‌کر ئه‌وا کو ژ ئه‌گه‌ری ژنافرنا میرگه‌ه‌ین کوردی په‌یدا بووی، له‌ورا ژ جاران پتر ئالۆزی و شیلاندن که‌فته دناڤ ژيانا سیاسی و جفاکی یا کورده‌واری و هۆزین کوردا دا، ده‌وله‌تی ژی بو چارسه‌رکنا وی بارودۆخی پیکین هیرش و بسه‌رداگرتنا سه‌ربازی بکارئینا بقی ژی بارودۆخی وان ئالۆزتر لیکر. کاربه‌ده‌ستین عوسمانی و ئیرانی ب سه‌پاندنا دسه‌ه‌لاتا نافه‌ندی لسه‌ر کوردستانی زولم و سته‌مه‌کا پتر بو کوردان ئینا، باج و سه‌رانه‌یین زیده‌تر بسه‌ر خه‌لکیدا هاتنه‌ سه‌پاندن، کاربه‌ده‌ستی بیانی جهی کاربه‌ده‌ستین نافخویی گرت، گه‌نج و خورتین کورد ب زۆری کرنه‌ سه‌رباز، ئه‌ف بارودۆخه‌ بو ناسته‌نگه‌کا مه‌زن د رڤیا گه‌شه‌ بوونا ژيانا نابوووری و جفاکی و سیاسی و فه‌ره‌ه‌نگییا خه‌لکی کوردستانیدا، و نه‌ خاسمه‌ دبن سیبه‌را دسه‌ه‌لاتا

قاجارییاندا. دگهل فانه چهوساندنا مهزههیی ژی زیدمکر. ژبلی هندی جهنگین دناقبهرا (عوسمانی - روسیا) دا ژی بارودوخی سیاسی و ئابووری یی عوسمانیان لاوازتر لیکر، بارین سهر ملپن کوردانژی گرانترلیکر، ژ ئهجامی شکهستنا عوسمانیان د جهنگی (۱۸۷۷ - ۱۸۷۸) ز دگهل روسیادا گهنجینا دهولهتا عوسمانی بتمامی فالأ بوو، لهوړا کاربدهست گهفتهه بلندکرنا رادی باجی و سهرانهیان و رویتکرنا خهلکی، ههتا ل کوردستانی بارودوخی گههسته ئاستهکی هژمارهکا خهلکی ژ برسان دا مرن، لهوړا ریکه چاره لهر سنگی گهلی کورد دوی دهمیدا بتنن رزگاربوون بوو ژ دسههلاتا عوسمانی ب ریکا سهرهلدانن، سهرهلدانا کورین میر بهدرخان (حسین کهنعان پاشا و عوسمان پاشا) ی ل سائین بهری سهرهلدانا شیخ عوبهیدولای بهرسفدانا کوردان بوو بو ئهفی بارودوخی تیکچووئی کوردستانی. ههمی نهوان رویدانین نافخوئی و دمهفری و نیف دهولهتی شیخ عوبهیدولای ئیخسته بهر لیکدانه فه و ههئسهنگاندنا وی بارودوخی و دهرئهجام ژی نهخشه دانان بوو سهرهلدان و رزگارکرنا کوردستانی.

شیخ عوبهیدولای میرمکی خودان دسههلات بوو، ریبازا نهفشههبندی ژی زهمینهکا باشی بوو بو سهرهلدانا وی رولی خو یی کاریگهر ههبوو، شیخی مفا ژ بارودوخی خراب یی دمهفرین کورد ئاکنجی و مرگرت و بیرو باومرین خو لسهر بنیاتی ئایینی - نهتهوهیی دارشت، بقی رهنکی پشتی ستاندنا دسههلاتی ژمیرین کوردان شیخ عوبهیدولای دبیته ئیکهمین ریبهر د دیروکا نوویا کوردیدا کوسهکردایهتییا بزافا رزگاربخوازا گهلی کورد بکهت.

ل داوییا تیرمه‌ها سالاً ۱۸۸۰ز شیخ عه‌به‌یدولاً بمه‌رما ئیکبوون ریکخستنا ریزین کوردان کومبوونه‌ک ل گوندی نه‌هری ل دمفه‌را شه‌مزینان ل ویلایه‌تا هه‌کاری (جوله‌میرگ) گریدا کو نیژیکی (۲۲۰) سه‌رکردین هۆز و عه‌شیرفتان و دهره‌بگ و ریه‌ سپی نامه‌ده بوون، دفی کومبوونی دا چه‌ندی خالین گرنه‌گ هاتنه‌ به‌حسکرن. ژ وانا:

- ۱- پیکئینانا ئیکه‌مین ریکخراوا سیاسی یا کوردی بنافی (ئیکه‌تیا کوردان).
- ۲- شیخ عه‌بدولایی نه‌هری دوی کومبوونی‌دا به‌حسی دامه‌زراندنا کوردستانه‌کا سه‌ر بخۆ و ئیکگرتی دکه‌ت، له‌ورا داخازی ژ هه‌می به‌ره‌ه‌قبوویان دکه‌ت کو دژی هه‌ردو ده‌وله‌تین ئیرانی و عوسمانی خه‌باتی بکه‌ن.
- ۳- کومبوونی بریاردا جارا ئیکی سه‌ره‌لدان ل دمفه‌ری کوردستانی یین ل بن ده‌ستی قاجاریاندا ده‌ست پی بکه‌ت ژ به‌ر فان نه‌گه‌ران:-
- أ- بیه‌یزیا ده‌وله‌تا قاجاری دوی ده‌میدا ب هه‌قه‌به‌رکرن دگه‌ل ده‌وله‌تا عوسمانی، چونکی ل وی ده‌می قاجاری مژویلی شه‌رکرنی بوون لگه‌ل هۆزین تورکمانی یین سنوری باکووری رۆژه‌ه‌لاتا ئیرانی.
- ب- نه‌و پارچا کوردستانی ژ پرویی چاندنی فه‌ ده‌وله‌مه‌ندتر و زاخ و پیت تر بوون ژ کوردستانا بن ده‌ستی عوسمانیان. نه‌فه‌ لگۆر گوتارا شیخی ژیدمه‌کی ده‌وله‌مه‌ند بو سه‌ره‌لدانی دابین که‌ت بو راهیلا نا دوژمنی دویی کو به‌یزتره‌ نه‌وژی ده‌وله‌تا عوسمانیه‌.
- ج- نه‌و سته‌م و زۆرداریا کو کوردین ژیر ده‌سه‌ه‌لاتا قاجاری پرووی ب پرووی دبوونی ب تایبه‌تی پشتی کوشتارا هۆزین ((مه‌نگۆر و بلباس))، له‌ورا هه‌می

خەلکى موکریان ژ ستەم و زۆرداریا (لوتف عەلى میرزا)یى حاکمى
سابلاخى بىزار ببوون.

بەلى ئەوا ھەقبەندى ب کوردستانا بن دەستى عوسمانیانقە ھەبوو، شیخ
عوبەیدولای ژبەر قان ھۆکاران بریاردا سەرھەلدانى ل دھەرین عوسمانى دەست
پىیکەت:-

۱- ژ ئەنجامى شەرى داویى یى عوسمانى - روسى دا (۱۸۷۷ - ۱۸۷۸) ز پشکەکا
کوردستانى ببوو گۆرەپانا شەرى و ب قى ژى دھەرین کوردى بتایبەت ژ
لایى سوپایى عوسمانیقە تووشى تالانکرن و کافلکاریى ببون، گرانيا ژيانا
سەربازان کەفتبوو سەر ملی خەلکى گوندین کوردستانى، دگەل ھندیدا
کاربەدەستین عوسمانى چەند دەات راددى باجى زیدمتر لیدکر و ماوى
ومرگرتنا وى ژى کورت تر لیدکر.

۲- ژ ئەنجامى ھەردو پەیمانین سان ستیقانو و کونگرى بەرلین (۱۸۷۸) ز
دھەرما مەزن یا کوردەوارى کەفتە ژیر دەستى روسایا قەیسەرى ب
تایبەتى ویلايەتا (فارس) و دەوروپەری وى، ئەفیژى خەلکى وى پرووى ب
پرووى دەرەدەرى و برساتى و تەنگافیین مەزن کرن.

۳- د ھەر ئیک ژ پەیماننا سان ستیقانو و کونگرى بەرلینى دا ماددین تایبەت ب
مافین گەلى ئەرمەن د چارچوفى سنوورى عوسمانیدا ھاتبوونە دیارکرن،
بەلى بەحس گەلى کورد و مافین کوردان نە ھاتبوو کرن.

ھەر چەندە پرسگریکا مافى ئەرمەنان بو دەست تیۆمر دانا دناڤ کاروبارین
دەولەتا عوسمانى دا ژ لایى دەولەتین مەزنقە وەک روسیا و بریتانیا و فرەنسا
دەاتە بکار ئینان، بەلى بو کوردان ژى جەى گەف و مەترسیى بوو و بتایبەتى
ئەگەر ھات و ئەو ماف لەسەر حسابا نیشتمانى یا کورد با.

هه می ئەف خالە و ئەوین دیژی کو مه ل دەستپیکا فی پشکیدا بهرچاڤ
 کرین، رزگارکنا کوردستانا بن دەستی دەسه‌لاتا عوسمانیان وەکو پیدفی
 ئیخستە دناڤ به‌نامی سیاسی شیخ عوبەیدولای نەهری دا.
 هیژین شیخ عوبەیدولای بو ئازادکنا کوردستانا بن دەستی قاجاریان بسەر
 سی تەمواند دابەش ببوون:-

تەوهری ئیکی:- رزگارکنا دڤه‌را موکریان هەتا دگه‌هیتە تەفریزی ئەف
 تەوهرە ل ژیر سەرکردایه‌تیا هەمزە ئاغایی مەنگۆر و شیخ عەبدولقادر
 کوری ویدا بوو.

تەوهری دووی:- کو ئەرکی رزگارکنا دڤه‌را ورمی (ئورمیه) بوو، شیخ
 عوبەیدولای بخۆ سەرکردایه‌تیا وی دکر.

تەوهری سیی:- رزگارکنا خویی و سەلاس بوو کو ب خەلیفە محەمەد
 سیدی را هاتە راسپاندن، د تەوهری ئیکی دا کوردان سەرکەفتنه‌کا مەزن
 بدەستڤه‌ ئینا و دڤه‌را موکریان هەتا دەرگه‌هین تەفریزی رزگارکر.

د تەوهری دوییدا باژیری ئورمیه دوور پیچکر و دهوروبه‌رین وی هاتنه
 ئازادکرن، بەلێ باژیر ب خۆ نه‌هاتە رزگارکرن ژبەر ڤان ئەگه‌ران:-

۱- شیخ عوبەیدولای دڤیا بی شهر بجیتە دناڤ وی باژیریدا لەورا چەند
 نامەیه‌ک بو ریه‌ سپی و مافویلین باژیری هەناردن و داخاز ژ وان کر باژیری
 بدستڤه‌ به‌ردەن، دوی ماویدا ئەو شیان (کەله‌ه) و دەرگه‌هین باژیری موکم
 بکەن و هاریکاریا هیژین دەوله‌تی زی ژ تەوهرین (تەفریزی و - سەلاسی)
 گه‌هشتن.

۲- ئیقبال دەوله‌ حاکمی باژیری ئورمیه وەسا بو خەلکی باژیری دیار کربوو
 کو لەشکری کوردان ل دڤه‌را موکریان تالانی و کوشتنه‌کا زۆر دناڤ

خەلكىدا كرىيە و ئەگەر بەيئە (ئورمىيە) دى ھەمان ستەم و زۆردارىيى دووبارە كەنەفە لەورا وى خەلكى پىشتەفانىا ئىقبال دەولەى كر.

۲- ھىزا كوردى ھىزمكا نە رېك و پېك بوو ژ روويى زانستىيىن سەربازى و تەكنىكىيىن جەنگى فە ب ھەقبەركرن دگەل سوپايى قاجارىدا، ھەتا لدەمى دۆرپىچا باژىرى ئورمىيە ھىزىن شىخى دەمى كەرەستە و پىدفييىن جەنگى ژى ھاتىنە برىن، لاواز بوون، ب رامانەكا دى ھىزىن شىخى لسەر بنياتى ھۆزايەتى بوو ھند لسەر بنياتى زانستى سەربازى يىن نوى نە ھاتبوو دامەزراندن.

۴- رۆلى دكتور كۆچەرەن ھناردىيى ئەمرىكى ل ئورمىيى كو ھەقبەندىيىن دۆستانە دگەل شىخى ھەبوون، شىخ عوبەيدوللا دلساركر د بابەتى گرتنا باژىرى ئورمىيەدا.

دەرئەنجام ھىزىن شىخ عوبەيدوللاى ل تەف تەھەمران خۆ فەكىشان و ل كوردستانا بن دەستى قاجارىندا سەرگەفتن بدىستفە نە ئىنا. شكەستنا سەرھلدانا شىخ عوبەيدوللاى فەدگەرەيت بۆ گەلەك ھۆكاران ژ وانا:-

۱- دەولەتا ئىرانى بۆ ژنافىرن و فەھمراندنا سەرھلدانى ھەمى ھىزىن خۆ ئىخستەنە كارى، ئەف ھىزە ژى كو ژ دەفەريىن جودا جودايىن ئىرانى ئىنا بوون خودان مەشقەكا سوپاييا باش و چەك و جەبل خانەيەكا زۆر بوون، زىدەمبارى كومكرنا ھىزىن عەشیرەت وھۆزىن ئازەرى وكوردىن ئازەربەيجانى لسەر ھىزىن شىخ عوبەيدوللاى.

۲- دەولەتىن مەزن وەكو: برىتانىا - روسىا - فرەنسا - نەمسا رۆلى خۆ يى كارىگەر ھەبوو دھارىكارىكرن و پىشتەفانىكرنا دەولەتا ئىرانىدا دژى

سەرھەلدانى ژبلى ھەبونا ئەفسەرېن فرىنسى و نەمسايى د پېژېن سوپايى ئىرانىدا، (ئابوت) كو كونسولنى ئىنگلىزى بوو ل تەفرىزى، پىشتى كو باژىرى ئورمىي ھاتىيە دۆرپىچ كرن، سەرھەدانا شىخ عوبەيدوللا كر، لىدەمى ھەگەريانا خۇ بو تەفرىزى، گەلەك دەنگ وباس ونھىيىن سەرھەلدانى دانە سەركردين لەشكرى ئىرانى. روسياڭى بەرھەفيا خۇ نىشاندا بو ھەفكارىكرنا ئىرانى ژ روويى سوپايىقە ئەگەر پىدقى بوو.

۲- نەگەھشتن و نە ھەگرتنا سەرھەلدانى بو دىقەرېن سەنە - كرماشان - ھەورامان - ئىلام - لورستان و بەختيارى كو پىشكەكا بەرھەرھ و مەزنا كوردستانى بوون.

۴- ھىزېن جەنگىيىن شىخ عوبەيدوللاى لسەر بنىاتەكى عەشیرەتگەرى ھاتبوونە دامەزراندن ھەر لسەر بنىاتى بەرژەوندىيىن عەشیرەتائى پىشكدارى د شۆرەشيدا دكر، لەورا داچنە دگەل دەولەتا ئىرانى.

پىشتى شكاندنا وى ل ئىرانى و دگەل ھندىژيدا كو سنوورېن عوسمانى - ئىرانى ب لەشكرەكى ژۆر نخافتبوو، شىخى و ھژمارەكا ژۆر ژ تاگرېن وى شىيان خۇ بگەھىننە گوندى نەھرى.

شىخى لىبەر بوو ل كوردستانا بن دەستى عوسمانيان دەست ب سەرھەلدانى بىكەت بو ئەفى مەرەمى ژى نامەيەك بو ھژمارەكا سەرۆك ھۆزېن كورد ھنارد. ل وى دەمىژى ئىران د ھەولېن بەردەوامدا بوو دگەل دەولەتا عوسمانى داکو شىخى بگرن و زىندان بگەن. دەمى كو ھەولېن ئىرانى مفايى خۇ نەبوو، فېجارى داخاز ژ دەولەتېن مەزن كر وەكى برىتانيا و روسيا كو گفاشتنى بىخنە سەر دەولەتا عوسمانى بو دەستەسەركرنا شىخ عوبەيدوللاى. ئەو بووجارا

دوماهیئ دهلوتا عوسمانی شیخ رازی کر کو بچیتە ئستەنبولی، بەلئ پشتی بو شیخی پروون بووی کو یئ دەستەسەرە و نه میهفانه، بنهینی فه رهفی و فهگه‌ریافه نه‌هرئ. به‌لئ ئوفیجاری هاته‌گرتن و بدەستەسەری ره‌وانه‌ی حیجازئ کر، لسا‌ ١٨٨٣ز ل با‌زیرئ (تائف) وه‌هرکر و ل مه‌ککه‌هی هاته‌ شه‌شارتن.

دامه‌زاندنا سووارین حەمیدییه :-

پشتی شکه‌ستنا سەرهلدانا شیخ عوبەیدولایی نه‌هری، سولتان عبدولحه‌میدیئ دویئ (١٨٧٦ – ١٩٠٩)ز هه‌ولدا سیاسه‌تا خو نی‌زیککرنا ژ سهرین کوردان بکار بینیت، ئەو بوو دەست ب دامه‌زاندنا فه‌وجین سووارین حەمیدییه کر کو ئیکه‌ ژ دیارترین رویدانین پشتی شکه‌ستنا سەرهلدانا شیخ عوبەیدولای یه‌.

دامه‌زاندنا سووارین حەمیدییه بتنی بمه‌رهما بکارئینانا کوردان نه‌بوو دژی ئەرمه‌نان، به‌لکو هه‌فه‌بەندی ب ئارمانجین ستراتیژیین سولتان عەبدولحه‌میدیفه هه‌بوو، کو ژ هه‌میان گرنگتر پیکه‌اتبوون ژ بنه‌جه‌کرنا دەسه‌لاتا نافه‌ند، بدەستفه ئینانا هه‌فسه‌نگیه‌کا نوی یا سیاسی – جفاکی، مفا وه‌رگرتن ژ وان هی‌زان بدژی ئەرمه‌نان، به‌ره‌فانی‌کرن ژ هی‌رشین روسیا، ری‌گرتن ژ دەسه‌لاتا بریتانیا ل ئەنادولا رۆژه‌لات، هه‌روه‌سا ژنافرنا بزافین رزگارپه‌خو‌زین گه‌لین نه‌ تورک ئارمه‌نجه‌کا دی‌یا سووارین حەمیدییه بوو.

هه‌می ئەو ئارمانج ژێ دگه‌ل سیاسه‌تا بینجینه‌ی یا عوسمانیان دگونجا بو ئیکبوونا ری‌زین موسلمانان. ئەفان هه‌میان وه‌کر کو سولتان عەبدولحه‌مید ل سا‌ ١٨٩١ز بریارا دامه‌زاندنا سووارین حەمیدییه بدەت.

سوارپن حەمىدىيە د كوشتنا ب كۆما گەلى ئەرمەندا رۆلەكى خراب دىتىيە، ئەو كوشتنا ل ساللا ۱۸۹۴ز دەستپىكىرى كو بسەدان ھزار ئەرمەنى تىدا ھاتىنە كوشتن. ئەوا كو ھەقبەندى بکوردانقە ھەى راستە پشكەك ژ دەردبەگ و سەرۆك ھۆز زانايپن ئايپن دناف رېزپن فەوجپن سوارپن حەمىدىيە دا كومبىوون و د كوشتنا ب كۆما ئەرمەناندا پشكدارى كرىوو، بەلى دقپت ئەو راستىپىزى لىبەر چاف بھپتە وەرگرتن كو ئەفە پشكەك بوون ژ دام و دىزگەھپن سوپايى و كارگىرىپن سولتان عەبدولجەمىدى و ب فەرمانا دەولەتى ژى كار و لقىنپن خو دكرن ئەفە ژ لايەكىفە، ژ لايەكى دىقە كپم نەبوونا ھىمارا ئەوان كوردپن كو لسەر ھەمى مەترسىانرا گيانى ھىمارمكا زۇرا خەلكى ئەرمەنيان رىزگاركرن دەمى ل گوندو دناف مالىن خوذا بنھپنى فە ژيانا وان دپاراست. لەورا چ جارا يا راست نپنە كو كورد وەكو نەتەوۋىيەك بکوشتنا ئەرمەنان بھپتە گونەھباركرن، بەلكو ئەوېن كو تاوانا ئەفى كوشتتارى دكەفپتە ستۆپى وان سولتان عەبدولجەمىد و دام و دىزگەھپن دەولەتا عوسمانى نە نەك كورد كو د پراينا دەماندا ھەف خەبات و ھەف چارە نفىسى گەلى ئەرمەن بووۋىە.

۲- سەرھەلدانا شىخ عەبدولسەلامى بارزانى (۱۹۰۷ - ۱۹۱۴ز):-

د ماوى دناقبەرا سالىن ۱۹۰۷ - ۱۹۱۸ز دا شىخ عەبدولسەلامى بارزانى چەند ياداشت و بروسكەيەك دىربارەى مافپن گەلى كورد بو باب ئەلعالى (سولتان) ل ئستەنبۇلى ھناردن، گرنگرتپن داخازپن شىخ عەبدولسەلامى كو تايبەت بوون ب دىفەرپن كورد ئاكنجى فە، پىكھاتبوون ژ:-
 ا- فەكرنا دىزگەھپن رېفەبەرىپن كوردى ل دىفەرپن كورد ئاكنجى.

۳- سەرھلدا نا مەلا سەلىمى بەدلىسى :-

شىخ سەلىم ئىك بوو ژ مەزنە شىخىن دىقەرا (خيزان) يا سەر ب ويلايەتا (بەدلىس) ئىقە. ژبەر خەبات و تىگوشىنا وى ژ پىخەمەت گەلى كورد ژ لايى سولتان عەبدولجەمىدى دويى قە ھاتە دوور ئىخستىن بۆ (مەدىن) ئى. ل مەدىنى و ل وەرزی حەجگرنىدا، وى چاف ب ھژماركا زۆر ژ شىخ و دىندارىن كوردستانى كەفت، ھەر لويىرى وان سويند خار كو كار ژ بۆ دامەزراندنا كوردستانەكا سەر ب خو بکەن.

پشتى قەگەريانا وى بۆ كوردستانى مەلا سەلىمى بيروباوهرين خو گەھاندنە دىقەرین دوور يىن قارس و ئەرزمەروم و ئەرزنجانى ھەرومسا ل دىقەرین وانى و بەدلىسى و ئامەدى (دىاربەكر) ئى ژى. بزافا مەلا سەلىمى چەند دەھات تاگر و لایەنگر و موریدین وى پتر لیدھاتن، بتایبەتى پشتى كو كۆمەلا ئىتحاد و تەرقى سىياسەتا تورك كرنى بكارئىناى و كەفتنە ھەولدانان بۆ ھەلاندن و نە ھیلانا گەلین نە تورك.

دەمى ئىتحادىيان بقی چەندى زانى لسالا (۱۹۱۰) ئى وان ھیزەك رەوانەكرە سەر شىخ سەلىمى و دىكا ناھبەرا (وان - بەدلىس) ئى دا دەستەسەرگر. بەلى پشتى شەركى گران ب ھارىكاريا شىخ شەھابەدىنى شیان ئازاد بکەن. د فى شەرىدا كوردان چەك و تەقەمەنىەكى زۆر دەست كەفت و نيزىكى (۲۲۰) سەربازین (جەندورمە) تورك ژى ئىخسیركرن (۵۰) شەرفانىن (پیشمەرگە) كورد د شەرىدا شەھید بوون.

سالا ۱۹۱۳ز تمام نەببوو، كو تمامىيا ويلايەتا بەدلىسى كەفتبوو بن دەسھەلاتا شىخ سەلىمى قە، بتنى باژىرى بەدلىسى تى نەبىت، كو دەستى توركاندا مابوو. بەلى پشتى شەركى پىنج دەمژمىرى شىخ سەلىم و ھەفالىن وى شیان بچنە

دناڤ باژپړئ بهدلیسی دا و هژمارمکا زور ژ سهربازین تورکی کوشتن، بهلئ لدهمی بوویه پوژ هیزین تورک ژ چهند تهوهرانقه هیرش کره سهر بهدلیسی، و شیخ سهلیم دگهل دهه کهسان ژ ههقالین وی مابوون ههوارا خو بو کونسولخانا روسیا بر ل بهدلیسی و لوپړئ مان. بهلئ دهمی جهنگی جیهانیی ئیکی دمست پیکری تورکان هیرش کره سهر کونسولخانا وان و شیخ سهلیم و ههقالین وی دهسته سهرکرن و لهر دهری کونسولخانی سیدارهدان.

ب- سهرهلدان و شورهشین سالین (۱۹۱۸ - ۱۹۵۰) ز:-

۱- شورهشین شیخ مهحمودی:-

داگیرکنا ب تمامیا ویلايه تا مووسل ژ لایئ ئینگلیزان فه لسال (۱۹۱۸) بهروفاژی بریارین ریککهفتناما سایکس - بیکو یا سال ۱۹۱۶ز بوو دناقبهرا بریتانیا و فرנסادا، چونکی لدویف نهفی ریککهفتنامی ویلايه تا مووسل دمهه رما دهسه لاتا فرنسی بوو نهفه ژ لایکی فه، ژ لایهکی دیشه داگیرکنا باژپړئ مووسل ژ لایئ بریتانیا فه بی شهر و پشتی ئاگر بهستا مؤدروس بوو نهگهری دروستبوونا کیشهیهکی دگهل دهوله تا عوسمانی کو ب (کیشا ویلايه تا مووسل) یا بهرنیاسه.

بریتانیا ب تمامی بهروفاژی ههز و خواستین خه لکی کورد لسال ۱۹۲۵ز ویلايه تا مووسل بدوله تا ژ نوی دامه زانندیا عراقی فهگریدا. بهری کو ئینگلیز بهینه سلیمانیی شیخ مهحمودی ب خو نامه بو هناردن و بهرهه فییا کوردان بو پشته فانی ئیگلزی دهربری بهمرجهکی مافین گهل کورد ل بهرچاف بهینه وهرگرتن.

پشتی ځی (میجر نوئل) ب نوینهراتیا ئینگلیزی هاته سلیمانیی و ل ۱۷
چریا دوی ۱۹۱۸ز شیخ وهکو حوکمداری کوردستانی راگههاند بی کو توخیی
دهسهلاتا شیخ مهحمودی راما نا حوکمرانیی بو بگههینیت کو پشتی هنگی
ئهفه بوونه خالهکا گرنگ د ههفرکییین نافبهرا واندا.

لدهستپیکی شیخ مهحمودی حهفید ل ۲۱ ئیسانا ۱۹۱۹ پشتی کو ئینگلیزان
شیای حکومهتا وی زنافبهن، نهو زی شیا ههمی فهرمانبهرا و سهربازین
ئینگلیزان ژ دهفهرا سلیمانیی دهریخت، لهورا ئینگلیزانژی هیرشهکا مهزن
کره سهر شیخ مهحمودی و پایتهختی وی، نهوبوو چهند شههکین مهزن
دنافبهرا واندا رویدان، ههتا ل خزیرانا ۱۹۱۹ز ل شهری دهرهندی بازیان، کو
تیدا جهنگاوهرین کوردان ب سهروکاتییا شیخ مهحمودی میرخاسیهکا مهزن
نیشاندا لبهرامبهری هیزین داگیرکههرین ئینگلیزان. بهلی نه ههفسهنگیا ترازیا
هیژا سوپایی دنافبهرا ههردوو لادا و کییمیا کهل و پهلین خوارنی و
تهقهمهنا جهنگی و خیانهتا هندک ژ سهروک هوزین کوردان و پاشی
برینداربوونا شیخ مهحمودی زی برهخ (بهرده قارهمان)، نهف ههمی خاله
بوونه نهگهری شکاندنا سوپایی شیخ مهحمودی و لدویفدا ژی ئیخسیرکرنا
شیخی ب خو، پشتی ئیخسیرکرنا شیخ مهحمودی ئینگلیزان بریارا سیدمردانا
وی دا بهلی پشتی هنگی بریار هاته کوهورین بو دهسته سهر کرن و رهوانهکرنا
وی بو هندستانی ههتا سال ۱۹۲۲ز لویری مایه.

د ماوی مانهفهیا شیخ مهحمودی ل هندستانی، بارودوخی عراقی بگشتی
و یی کوردستانی بتایبهتی د ههلهچونیدابوو. د وی ماوهیدا ل (۲۵) چریا ئیکی
۱۹۲۰ز حکومهتا دهمکییا عراقی هاته دامهزاندن. ل ئادارا سال ۱۹۲۱ز ژ ب

سەرپەرشتیا (ونستۆن چەرچل)ی وەزیری داگیرگەهێن بریتانیا کونگری قاهیرە لەسەر چارە نھێسی عێراقی و باشووری کوردستانی ھاتە گریدان. دفی کونگرەیدا ژبلی بریاردانان (فەیسلی کوری حسینی) ب پاشایی عێراقی، چارە نھێسی (ویلايەتا مووسل)ی ژى وەك پشكەك ژ دەولەتا عێراقی نە ھاتبوو بەھسكەرن.

ل وی دەمی کو شیخ مەحموود ل ھندستانی یی دەستەسەر بوو، سلیمانی ھەتا سالاً ۱۹۲۲ز ئیکسەر دبن دەسھەلاتا ئینگلیزی و ئەفسەرین واندا بریڤە دچوو دوی ماویدا (۱۹۱۹ - ۱۹۲۲)ز ژ ئەنجامی گفاشتنا خەلکی کوردستانی بگشتی و باژیری سلیمانیی بتایبەتی، گەف و مەترسییا تورکان ل چەند دەڤەرین کوردستانی، ئنگلیزی ژ بو ئارامکەرن بارودۆخی، ئازادکەرن شیخ مەحموودی ب باشترین چارەسەری زانی.

پشتی کو شیخ مەحموود دناڤ پيشوازیهکا مەزندا ل ۲۰ ئیلونا ۱۹۲۲ز گەھشتییه سلیمانیی، ل ۱۰ چریا ئیکی یا ھەمان سالدا ب فەرمانەکا ھوکمداری کابینا ھکومەتا خو ل سلیمانیی راگەھاند و خو ژى وەکو (مەلکی کوردستانی) دا نیاسین. ئەندامین ھکومەتا شیخی پیکھاتبوون ژ:-

- ۱- سەرۆک وەزیران و سەرکردی سوپای شیخ قادر ھەڤید
- ۲- وەزیری نافخو شیخ مەحموود غەریب
- ۳- وەزیری دارایی کەریمی عەلەگە
- ۴- وەزیری مەعاریف (پەرۆدە) مستەفا پاشا یا مولکی
- ۵- وەزیری ئەشغالی محەمەد ئاغا عەبدولرحمان ئاغا
- ۶- بەرپرسی گشتی گومرکی ئەحمەد بەگ فەتاح بەگ

۷- بهرپرسی گشتی یی ئاسایشی

سهید ئەحمەدی بەرزنجی

۸- موفەتشی گشتی

میر لیوا سدیق پاشایی قادری

۹- وزیرئ بەرهفانیی (بەرگری)

سالح زەکی بەگئ ساحبقران

شیخ مەحموود ب جل و بەرگین مەلیکی

ئەفجا مۆتەسەرف و قائیمقام و
رێفەبەرین ناحیا و پۆستین گرنگین دی
دمستنیشانکرن و ئالایی کوردستانی لسه
هەمی دام و دەرگەه و ئافاھیین حکومەتی
هاتە هلدان، بیگۆمان ئەف کارە بدلی
ئینگلیزی و هەتا حکومەتا عیراقی ژ
نەبوو. شیخ مەحموودی نەدقییا و ب
هندی ژ رازی نەد بوو کو داردەستی
ئینگلیزان و ملکه چ و گوهداری فەرمانین

وان بیت. بەلکو دقییا توخیی دەسەلاتا وی و سنووری وی یی جوگرافی بهیته
دیارکرن و کەس دەستی نە ئیخیته دناف کاروبارین وی دا، ئەفە ژ لایەکیفە، ژ
لایەکی دیفە ل وی دەمی تورکان هیژەک بسەرۆکاتیا عەلی شەفیق (ئۆز دەمیر
پاشا)ی رەوانە ی رەواندزی کربوو، ئەفانە پیکول کرن ل شیخ مەحموودی
نیزیک ببن، شیخ مەحموودی زی دوی دەمیدا چ ژبەر بیهقییوونا وی ژ
ئنگلیزی و چ دبن کارتیکرنا تورکخووان هییدی هییدی ژ تورکان نیزیکتر دبوو.
ئەفە هەمی رێخۆشکەر بوون جارەکا دی هەفبەندیین دنافبەرا شیخ
مەحموودی و ئینگلیزی تیک پچن و لدویقدا ژ دەسپیکرنا شەری دنافبەرا

واندا. ئینگلیزان بۇ ژنابقىرنا حكومهتا شىخ مەحمودى ل ۲۲ شواتا ۱۹۲۳ز ب
 فروكان بدژوارى باژىرى (سليمانىي) توپبارانكر خەلكەكى زورى سقىل هاته
 كوشتن. شىخ مەحمودى ژى لدەستپىكا نادارا هەمان سالدە بەرەف شكەفتا
 (جاسەنە) ل سورداش چووفە.

بەلى پىشتى كو ئىنگلىزى ل خىرانە ۱۹۲۳ز (سليمانىي) چولكرى، ل تىرمەها

هەمان سالدە جارمكا دى
 شىخ مەحمود فەگەرىافە
 باژىرى (سليمانىي).

شەر و هەفركىيا
 دناقبەرا شىخ مەحمودى و
 ئىنگلىزى بداوى نەهات،
 پىشتى كو لدويف برىارا
 كۆمەلا گەلان ژى ويلايەتا
 مووسل ب عىراقى فە هاتىە
 گریدان ئەف برىارا
 پىقەگریدانى بەروفاژى
 خواستا روناكېر و پىرانىا

شىخ مەحمودى نەمر
 خەلكى ويلايەتى و بزافا رزگاربخوازا گەلى كورد بوو. هەتا وى دەمى لگور
 رېككەفتناما ئىنگلىزى و شىخى، شىخ مەحمود ل گوندى پىران و لىسەر
 سنوورى ئىرانى مایە فە بمەرجهكى دەست ژ كاروبارىن سىاسى بەردەت.

۲- شۆرهشا سمکۆیی شاک:-

ئىسماعىل ئاغا (سمکۆيى شاک) پشتى مرنا بابى خۇ بوويه سەرۆكى
عەشیرەتا شاک. ئىکە ژ بەرنیاسترین ئەو سەرکردىن کورد یین کو بەرى

سمکۆيى شاک

جەنگى جیهانیى ئىکى بدژى دەسەلاتا
قاجارى ل ئىرانى شەرکرى، لساين پشتى
جەنگى ژى د خەباتەکا بى راوستاندا
بوويه ژ بۆ بدەستفە ئینانا مافین کوردان ل
رۆژەلاتا کوردستانى، دەسەلاتا سمکۆ ل
دەفەرین رۆژئافایا دەریا یا ورمى (ئورمیه)
(بىنگەهى سەرمکيى عەشیرەتا شاک)
بەرفرەه بوو، هەروەسا لدەمى شیخ
عەبدولسەلامى بارزانى ژى ژ دەستى

عوسمانیان دەرکەفتى، بۆ دەمەکی دناف ئەففى عەشیرەتیدا مایە و دویقدازی
دگەل سمکۆ چووینە دیدارا جیگرى کونسولی روسیا ل قەفقاسى دا کو داخزا
پشتەفانى و هاریکاری بۆ بزافا رزگاریخوازا کوردی ژى بکەن. ژبلى ففى سمکۆ
کچەکا (شیخ محەمەد سدیق)ى ئینابوو، شیخ محەمەد سدیق کورى شیخ
عەبدولایى نەهرى یە و بابى (سەید تەها)ى بوو، کو ئىک بوو ژ
سیاسەتمەدارین وی سەردەمى، ئەففى خزماتیى هەفکاری دنافبەرا بنەمالا
شەمزینان و مالباتا شاک بتایبەتى سەید تەهای و سمکۆ دا موکمتز لیکر.. ل
سالىن جەنگى جیهانیى ئىکى، دەفەرا دەسەلاتا سمکۆ کەفتە بەر هیریشین

عوسمانيان، بەلى دەمى رۇسىيان عوسمانى شكاندىن ھۇمارەكا زۇرا سەربازىن كوردىن ناف سوپايى عوسمانى ب چەكى خۇفە ھەقبەندى ب سمكۆى گر و ھاتنە دناف رېزىن لەشكرى ويدا، ب پەربابوونا شۇرما ئوكتوبەرى لىسالا (۱۹۱۷ز) و قەكىشاننا ھىزىن رۇسىا ژ وى دىقەرى، و دەستىسەرداگرتنا دىقەرىن دىتر دوسھەلاتا سمكۆى بەرفرەھتر بوو. پىشتى بداوېھاتنا چەنكى ژى والىي نازربەيجانى ل تەفرىزى پىلانەك بۇ كوشتنا سمكۆى دارشت، ھەر چەندە سمكۆ ژ پىلانى رزگاربوو بەلى براىەكى وى و چەند كەسەكىن دى ژنافچوون. ئەقى كىرارى پتر سمكۆ توندكر بەرامبەر عەجەمان، چونكى سالەكى بەرى شۇرما دەستورى يا ئىرانى (نظام سلطنة) يى والىي نازربەيجانى ل تەفرىزى بنافى داخازكرنى (جەغھەر ئاغا) يى براىى مەزن يى سمكۆى و دوو ھەفالىن وى كوشتن، پىشتى ھنگى بۇ سمكۆى دىاربوو كو قاجارى دەستان ژ پىلان گىرانى و دوژمناتىي بەرنادەن، كەفتە ھاندانا كوردان بۇ شۇرەشى و سەرھلدانى ژ بۇ سەرخو بوون و نازادىي.

سمكۆى باژىرىن (خانە، شنو، نەغەدە، بۇكان، مەباد، مىاندواو سەرە دەشت) رزگاركرن، ھەروەسا ژبلى رزگاركرنا باژىرىن (خوى، سەلاس، ماكۆ)، باژىرى (ئورمىيە) ژى دۇرپىچكر، پىشتى دۇرپىچكرنا (۲۵) رۆژى ھىزىن كوردان پىشكەكا باژىرى نازادكر، بەلى ئنگلىز و ئەمرىكى د ھەوارا حاكىمى باژىرى ھاتن و وان نەھىلان تەمامەتيا باژىرى بىكەفىتە د دەستى سمكۆى دا.

د فى ماوھىدا سمكۆى ھەولدا پىشتەفانىا دەولەتىن مەزن بۇ خو مسوگەر بىكەت، سەيد تەھا ھناردە بەغداد ژ بۇ بدەستقەئىنانا پىشتەفانىا برىتانىا،

سمکۆ ب خوژی نامهیهك بۆ (ویلسن)ی حاکمی سیاسی بریتانیا ل عیراقی
 ھنارد، بەلی ئهفان ھەولان سەرنەگرت. لەورا ئەفی جاری وی ھەقبەندی
 بکەمالیان کر کو ژ نوی مژوولی چالاکیین خو بوون ل کوردستانی. د فان
 دەماندا پزا شاهی پەهلەوی ھاتە سەر حوکمی و داوی ب دەسھەلاتا بنەمالا
 قاجاری ئینا، پزا شاھ ب پشتهفانیا وەلاتین مەزنین جیھانی شیا د ماوەکی
 کورتدا دەسھەلاتا خو ل سەرانسەر ئیرانی بسەپینیت، ژبلی چەند دەفەرەکی
 کوردستانی نەبن کو ئیک ژ وان دەفەرا دەسھەلاتا سمکۆی بوو. پزا شاهی
 ھیزەکا مەزن ژ تەفریزی ھناردە سەر سمکۆی بەلی بەھفکارییا ھۆزین کورد
 سمکۆ شیا دربەکی کوژەك لیبدەت. بقی ژی دەفەرا دەسھەلاتا سمکۆی بۆ
 دەورو بەرین (سنە) بەرفرەھبوو، سمکۆ شیا بۆ ماوی چوار سالان لەھەمبەری
 ھیرشین پزا شاهی خو راگریت و د پرانیا شەراندازی یی سەرکەفتی بوو، بۆ
 ئازادکرنا باژیری (سنە) سمکۆی ھەقبەندی ب (مەحمود خانێ کانی سانان)ی
 و (مەحمود خانێ دزلی) و (سەردار رەشیدی) کر، ھەمی لا ژ بۆ فی مەرەمی
 ھەقبەلوپست بوون، بەلی ھیرشا ژ نشکەکی فە یا ھیزین ئیرانی بۆ سەر
 دەفەرین عەشیرەتا شکاک، پیا پرگارکرنا سنە و دەفەرین باشووری ل سمکۆی
 گرت، ئەفە و دگەل ھندی کو عەشیرەتین (لورستان)ی ژی بەرھەفییا خو
 نیشاندا بوو بۆ ھاتنا دناف ریزین بزافا سمکۆی، و کوردین بئەستێ عیراقی و
 تورکیا ژ ھەقبەندیین دۆستینییی دگەل سمکۆی دامەزراندبوون. ل ھافینا
 ۱۹۲۲ز شەری مە زنی (شەرکەبازی) دناقبەرا ھیزین سمکۆی و سوپایی ئیرانییدا
 پویدا، ھەر چەندە کوردان بۆ دەمەکی خو راگریت بەلی ل داویی ھیزین سمکۆی
 شکەستن خوار و دەفەرین وان دەست بسەردا ھاتە گرتن. سمکۆی ھەوارا خو بۆ

تورکا بر، ژ ئەنجامی ھېرشا تورکان ژى ھەفژىنا وى ھاتە کوشتن و کورمکى وىژى ھاتە ئىخسیرکرن. لەورا ئەفئىجاری سمکۆ بەرھە باشووری کوردستانی چوو ل سالا ۱۹۲۳ ژ لایى شیخ مەحمودى ھە پيشوازییەکا شاھانە لیھاتە کرن. سمکۆ ل سەر داخازا ئنگلیزان بریاردا ھەگریتە ھە پۆژھەلاتا کوردستانی لگۆر ھندى کو ئنگلیزی داخاز ژ دەسھەلاتدارین ئیرانى کریە ل سمکۆ ببورن، ئەفە ژى پشتی کو سمکۆ ژ ھەفکارییا ئنگلیزی و تورکین کەمالی بی ھیشی بووی، ئەمریکاژى نەدھیا ترازیا ھیزان ل دەفەری تیکبچیت، لەورا ئەفئى جاری سمکۆ دھیا ھوفاکارییا ئیکەتیا سۆفیەتی مسوگەر بکەت بەلى ئەفە ژى بۆ نە ھاتە بجهئینان، چونکی سۆفیەتی ریککەفتناما ھەفکاری و دۆستینی ژ گەل ھەردوو رژیمن رەزا شاھى پەھلەوی و مستەفا کەمال ئەتاتورکی مۆرکربوو. لەورا د ئەنجامدا سمکۆ لەسەر داخازا ئنگلیزی ھەدگریتە ھە پۆژھەلاتا کوردستانی. بەلى دەمى زانی کو نییەتا رەزا شاھى یا پاقر نینە ل سالا ۱۹۲۵ز و دبن کاریگەرییا شۆرشا شیخ سەعیدى پیران کو ل باکورى کوردستانی دژى کەمالیان بەرپابوو، دەست ب شۆرمشی دکەتە ھە بەلى ئەفئىجاریژى پرووی شکەستنى دبیت و دەرەدەری سەر سنوورین (تورکیا - عیراق - ئیران) د دبیت ھەتا سالا ۱۹۳۰ز، ل وى دەمى پەيامەکا لیبۆرینی ژ تەفریزی دگەھیتی، کو وان ل بەرە و بریارە سمکۆ بکەنە حاکمى دەفەرا شنۆ. سمکۆ کەفتە شاشیەکا سیاسی مەزن دەمى باومری ب ھى سۆزا لیبۆرینی کری، چونکی ھەر د ھى سالیدا ب ھەمان شیواژى کوشتنا جەعفەر ئاغایی برایى وى، د پیلانەکا دارشتیدا ھاتە کوشتن. بداوێھاتنا ژيانا وى ژى داوی ب بزافین و یین سیاسی ھات.

۳- شۆرهشا شیخ سەعیدى پیران ۱۹۲۵ز:-

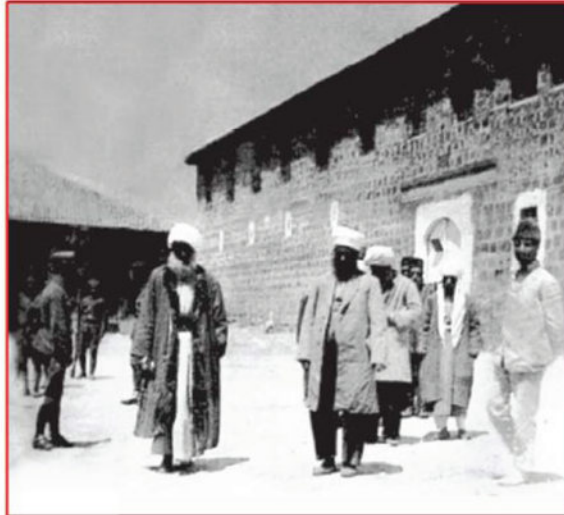
سال ۱۹۲۵ز دماوى مژوولبوونا بریتانیا و فرەنسا و کومەلا گەلان ب کیشا ویلايهتا مووسل و دیارکرن سنوورى کومارا تورکیا یا نوی دگەل رژیما پاشاتییا عیراقی، شۆرمشەکا نەتەوییا مەزن ل باکورى کوردستانی ل هەریما ئامەدى (دیاربەکر) و دەوروپەرین وى ب رېبەراتییا شیخ سەعیدى پیران ژ بو بدەستقە ئینانا مافین گەلى کورد ژ سەرخو بوون و ئازادیی، بەرپابوو، گرنگترین ئەگەرین شۆرمشی ئەفە بوون:-

۱- شۆرمشی مۆرکەکا نەتەویى پیقە دیار بوو، وەك کارفەدانەك لەهەمبەر سیاسەتا پر ستم و زۆرداریا کەمالیان دەرەقە گەلى کورد، بتایبەتی پشتی پەیماننا لۆزان (۱۹۲۳ز)، کو ژ هەمی سۆزین خو لیقە بوون، ئەوین کو داینە کوردان، ژ واناژی دابینکرن مافین گەلى کورد بوو ل تورکیا.

۲- یاسایا نویا دەولەتا تورکیا کەمالی، بتنى دانپیدانى ب هەبوونا نەتەوی تورک دکەت و هەمی نەتەوین دیژی ب تورک دانا بوون هەتا نافى کوردان کربوو تورکین چیاىى. بشى جوۆرى زمانى تورکی کرە زمانى فەرمى یى دەولەتى و زمانى کوردی هاتە قەدەغەکرن، هەمی ئەو یانە و ریکخراو و کۆمەل و گوڤارین کوردی زی یین کو هەین هاتنە قەدەغەکرن.

۳- سیاسەتا راگوهاستن و دەر بەردەرکرن کوردان ل سەر ئاخوا باب و باپیرین وان بو رۆژئافایا ئەنادۆلى و ئاکنجیکرنا تورکان ل جەئ وان، هەروسا گرتن و دوور ئیخستن و کوشتنا سەر کردە و خەباتکارین کورد.

٤- ئەو گفاشتنا ئابووریا کەمالیان ل سەر کوردستانی سەپاندی، دەست بەسەر زەقیی چاندنی ییڭ ب زاخ و قەلەو ییڭ کوردان داگرت و دانە تورکان و بیکار دمان، لەوێ گرانیهەکا مەزن ل کوردستانی پەیدابوو، ب تایبەتی ژێ

شیخ سەعیدی پیران بەری سیداردانی

پشتی ڕەوانەکرنا ئەوێ
هژمارا زۆرا سەربازین
تورک بو کوردستانی دا
کو هەقبەندییڭ بازرگانی
و ئابووری ییڭ ئەفی
پارچا کوردستانی دگەل
پشکین دی جودا بکەن
ژیک بقیەتین، دگەل
هندی ژێ باج و

سەرانیەکا زۆر ل سەر خەلکی کوردستانی سەپاندبوو.

سەرکردیڭ نیشتمانی ییڭ کورد ل سال ١٩٢٤ کۆمبۆونەک ئەنجامدا، دوی کۆمبۆونیڭا وان بریاردا ل ڕۆژا جەژنا نەورۆژی (٢١ ئادارا ١٩٢٥) دەست ب شۆرەشی بکەن، بەلێ دەمی هیژمکا کەمالیان ل هەیفای شواتی ب مەرەما دەستبەسەر داگرتنا کوردستانی گەهشتیه گوندی پیران (بارەگای شیخ سەعیدی و شۆرمشگێران)، د ئەنجامدا شەر دناقبەرا هەردوو لادا دەستپیکر، و کورد شیان وی هیژا تورک بشکینن. بقی ڕەنگی شۆرەش بەری ژفانی خو یی دیارکری هاتە ڕاگەهاندن و د ماوی دوو هەفتیایندا چەندیڭ باژیریڭ مەزن ییڭ باکوژی کوردستانی وەکو (خەڕپۆت، دێرسەم، مۆشی، ڕوها، ئورفە،

مەلاتىيە، بىنگۈل، مەلازگەرد، پالۇ) ھاتنە ئازادكرن، پاشى شۆرمشگىر بەرف
رۈزگاركرنا باژىرى ئامەدى (دىاربەكر) چوون و پىشتى شەركى خويناوى و
كوشتنا ژمارەكى ژ ھەردو لا، باژىر ھاتە ئازادكرن. ئازادكرنا ئامەدى وەل
چقاتا نىشتەمانىيا مەزن يا توركيا كر، كومبۇونەكى ساز بىكەن ژبۇ چاۋاتىيا
ژنافىرنا شۆرمىش، بۇ ئەفى مەرەمى ژى ئەف بىيارە دان:-

۱- حوكمى عورفى ل پىرانييا ويلايەتەن رۇژھەلاتا توركيا (ئانكو باكورى
كوردستانى) ھاتە راگەھاندن.

۲- رەۋانەكرنا (۲۵) ھزار سەربازان بىركا ھىلا شەمەندەفرا سوريا ل باكورى
حەلەبى، ئەۋۋى پىشتى كو فرەنسىيان رېپىداى و ھارىكاريا وان كرى و
سنوورى سوريا بۇ ڧالاكىرى.

۳- ھناردنا (۹) تىپىن پىادە و (۹) لىۋايىن توپخانان و (۳) تىپىن سوۋاران،
بەرى ھىنگىزى ل چىريا ئىكى ۱۹۲۴ (۶) تىپىن پىادە رەۋانەى (ڧارس و
سەمرەت و مىردىن و مىدىيات) كىرۋون.

۴- گازىكرنا تەڧ ئەۋ لاۋىن توركىن كو ژىى وان دىنڧەرا (۲۰ - ۲۸) سالاندا
بوو بۇ خزمەتا سەربازى.

۵- دامەزراندنا دادگەھىن سەر بخۇ ل ئامەدى و ئەنقەرە و جەپىن دىژى كو
ھەمى دەسھەلات دا بوۋى بىگرە ژ دەركرن و جەپىنانا ھەر بىيارەكى و
حوكمەكى دەربارەى خەندەقاندن و سىدارەدانا شۆرمشگىران.

۶- عىسمەت پاشا يى نافدار ب (عىسمەت ئىيىنۇنۇ)، كو دوستەكى نىزىكى مستەڧا
كەمالى بوو، ل جەپى ڧەتھى بەگ كىرۋو سەرۋكى ۋەزىران، ئەۋى ژى
ھىزەكا دىيا مەشق پىكرى. بچەكى نوى يى رۇژئافى ھناردە كوردستانى،

ئەف ھىزە ژ (۸) تىپان پىكھاتبوو، ھژمارا سەربازىن ۋى ژ (۲۵) ھزار سەربازان زىدەتر بوو، دگەل ھەشت فرۆكېن شەرى. پىشتى چەند شەپ و روويبوونىن شۆرەشگىرىن كورد بەرامبەر لەشكرى مەزنى تورك، دەرئەنجام بىنگەھى شۆرەشگىران ل (دارەخان) دەست بەسەردا ھاتە گرتن، و شىخ سەعید و دكتور فوناد و ھەفالىن وان ھاتنە ئىخسیركرن، ھەر د ھەمان سالادا (۱۹۲۵) پىشتى دادگەھەكا وینەھى (رویمەتى) ل باژىرى ئامەدى ھاتنە سیداردەدان.

دگەل ۋى ھەمى ئامادە باشى و پىنگافىن جقاتا نىشتەمانىيا توركىا ھافىتین بو ڤەمەراندا شۆرەشى، ھەروەسا ھەفكارى و پىشتەفانىيا دەولەتین فرەنسا و برىتانىيا و سوفیەتى بو كەمالیان، بەلى چەند ھۆكارمكىن دىژى ھەبوون كو پەيوەندى ب كوردان ب خۆڤە ھەبوو رۆلى خۆيى گرنىگ د سەرنەكەفتنا شۆرەشىدا دیت، ژ وانان ژى:-

۱- شۆرەشى بەرى ژفانى خۆيى دياركرى دەستپىكر، بقی چەندى بەرنامە و پالانا شۆرەشى تىكچوو.

۲- پىرانيا سەركردىن سەربازى يىن كوردان، بەرى بەرپابوونا شۆرەشى ژ لایى كەمالیان ڤە ھاتنە دەستەسەركرن، بقی چەندىژى شۆرەش ژ پىرانيا كادر و شەھەرزايىن خۆ بىبەھر بوو.

۳- پىرانيا ئەوین سەركرايەتيا شۆرەشى دكر، شەھەرزايىيەكا باش نەبوو د ھونەرى شەرى و نەينىن شۆرەشى و نەخشە دانانا رزگاركرنا باژىرىن مەزن دا و چەواتيا برىڤەبرنا وان باژىران.

۴- خیانتەتا چەند سەرۆك عەشیرەتان و ھەقەبەندی کرنا وان ب کەمالیانقە، ئاکنجیئ چەند باژیرمکان ژى نەھاتنە دگەل شۆرەشى و دویرکەفتى مابوون ئەفە ژى ژبەر پروپاگندىن کەمالییان کو بۆ شۆرەشى و سەرکردىن وى دکر، ناف و ئاخفتنىن خراب ددانە پال شۆرمشگىران و ب کەفنه پەرستى و کریگرتى ل قەلم ددان، ھەرودسا بەلافکر بوو کو شۆرمشى ب ھاندان و پالدا نا دوژمنىن ژدەر قە دەستپیکریه. بەلى راستیا ئەفانا ژبلى پروپاگندەيىن تورکىن کەمالى چىي دىتر نەبوو، چونكى ل دەمى دادگەھکرنا سەرکردىن شۆرەشى ھەمى ئەف پروپاگندىن کەمالییان بۆ شۆرەشى و سەرکردىن شۆرەشى ھەلبەستىن (داناین) ب درەو بەرچاڤکر.

۴- شۆرەشا ئاگرى داغ (ئارارات) ۱۹۲۷ - ۱۹۳۱ز:-

سەرکردى شۆرەشا ئاگرى داغ

جەنەرال ئىجسان نورى پاشا و خىزاناي

پشتى ڤەمراندنا شۆرەشا شىخ سەعیدى پیران، کەمالییان دژوارتر ژ جاران دەست دایە ب سیاسەتا راکوھاستنا (مشەختکرنا) کوردان و ب زۆرى تورککرنا وان و ھەلاندنا کوردان. لەورا روشنبر و نیشتمانپەرورین کورد ب ئیک دەنگ دژى ئەفى سیاسەتا زۆردار یا کەمالییان راوہستیان ل سالا ۱۹۲۷ز ل دھقەرا (بیجەمدون) ل لوبنانى کونگرەيەك گریدا و تیدا بریارا دامەزراندنا کۆمەلا (خۆیبون) دا.

خۇيىبون بىرياردا چىيائى ئاگرى داغ ل باكوورى كوردستانى بىكەتە مەلبەندى
هەلكرنا شۆرهشى دژى كەمالىيان و سەرگردايەتيا شۆرهشى ژى ب جەنەرال
ئىحسان نورى پاشا راسپارد كو ئەفسەرمەكى كورد بوو ل سوپايى عوسمانى و
خەلكى باژىرى بەدلىس بوو.

ل ۲۸ چىريا دووى ل ساللا ۱۹۲۷ز سەرخۇبوونا كوردستانى ل چىيائى (ئاگرى
داغ) ھاتە راگەھاندن و وئالايى كوردستانى ھاتە بلندكرن، پىشتى كو پارتىزانين
كورد ب سەرۇكاتيا ئىحسان نورى پاشاى شىيائىن وى دىقەرى ئازادبەكن ژ
سەربازين تورك. پاشاى ھىزين تورك ژ ھەمى لايانقە ھىرش كرە سەر وى
دىقەرا سەختا كوردستانى. بەلى كوردان دربەكى كوژەك لىدا و ب سەدەھان
كوشتى و برىندار و ئىخسىركرن، زىدىبارى ئىخستنا (۱۲) فرۇكىن جەنگى و
دەست ب سەرداكرتتا (۶۰) رەشاش و (۶۰) تۆپ و (۵۰) مەترين لۆزو و (۱۵۰)
چادرو و (۳) ھزار تىقەنگ و (۵۰) بارين خوارنى، و زىدىمتر ژ (۴) ھزار
سەربازان ژى دىناف رىزين سوپايى توركاندا رەقىن. بىقى رەنگى دىقەرمكا
بەرفرەھە ل (وانى و ئاگرى و ئىفیدىرو بايەزىدو و قارس و مۆشى) كەفتە
دەست شۆرەشگىران.

دەمى حكومەتا توركيا تەماشەكرى و دىتى بتنى دو فەيلەقىن (۸، ۷) و
پاشماوى چەند فەيلەقىن دى ل دىقەرى مائىنە، لەورا بىرياردا گازى ژ
دايكبوويىن سالىن (۱۹۰۱-۱۹۰۶)ز بو خزمەتا سەربازى بىكەن، ھەروەسا توركان
راگەھاند كو ئەف ھىزە بو لىدانا قەچاغچى و چەتان و پىگران كو ژ لايى
سنورى ئىرانى قە ب دزى و قەشارتى ھاتىنە دىناف سنورى توركيا دا.

پشتی وی هیږشه‌کا به‌ربه‌لاف یا تورکان ده‌ست پیکر، هندى گوند و زمفییڼ چاندنئ ییڼ که‌فتینه سهر ریږیا وان ناگر به‌ردایئ و سوتن به‌لی بقئ چهندئ ژى نه‌شیان ب سهر شوره‌شگيړان زال بېن. له‌ورا دوماهیک جار که‌مالییان په‌نا بره بهر حکومتا رمزا شاه په‌هله‌وی ل ئیرانئ و ئه‌وی ژى رهمه‌ندیا خو ل سهر ب کارئینانا ئا‌خا ئیرانئ ژ لایئ تورکان فه نیشان دا بو لی‌دان و دۆرپیچکړنا شوره‌شگيړان، بقئ رهنګى پشتی شهرمکئ نه‌هه‌فسه‌نگ، هیږین تورکان ژ هه‌می لایان فه بنگه‌هئ شوره‌شگيړان ل چیايئ (ناگرى داغ) دۆرپیچکر و داگیرکر و خه‌لکه‌کئ زور ژى کوشتن.

۵- سهرهلدانا به‌ر دهرگه‌هئ سهرایئ ل سلیمانیئ:-

ل ۶ئ نیلونا سالاً ۱۹۳۰ز ل بهر دهرگه‌هئ سهرایئ حکومتئ ل سلیمانیئ سهرهلدانه‌کا جه‌ماومرى سهرهلدا که تیدا ئیکه‌م جار خواندمفان و روشنیر و (ماموستا و فه‌رمانبه‌ر و قوتابی) و مل ب ملئ ری‌هسپی و ماقیل و کاسبکار و بازرگان و جوتیار و کریکاران سهرکردایه‌تیا فی سهرهلدانئ ب ده‌ستخوفه‌ گرت و پشکدارى تیدا کر. گرنګترین نه‌گه‌ریڼ وی پیکه‌اتبوون ژ:-

۱- په‌یماننا عیراقئ - بریتانی ل سالاً ۱۹۳۰ز چ به‌نده‌ک دهرباره‌ئ کورد و مافین گه‌لی کورد ل باشورئ کوردستانئ تیدا نه‌بوو.

۲- ئه‌و ده‌مئ سیاسه‌تمه‌دارا و روشه‌نیرین عه‌رب ل عیراقئ ری پیدایئ پارت و ری‌کخراو کومه‌لین سیاسى دابمه‌زرنین، به‌لی کورد ژ وان مافان بی‌به‌هر کربوون.

۳- بى ئومىدبوونا كوردان ژ وى چەندى كو مافىن وان د چارچوقى عىراقىدا،
يان ژ لايى كومه لا گەلان فە بهينه دابىن كرن.

۴- ئارمىزوييا كوردان بۆ سەر بخويى و ب رىقەبرنا كوردستانى ژ لايى كوردان
ب خوقە، بۆ نموونە ل وى سەردانا كو شاندىكى حكومەتا عىراقى بۆ
باژىرىن (كەركوك - ھەولير - سلیمانى) كرى و دگەل رېھسپى و ماقويل و
نويىنەرىن باژىران كومبويىن بۆ وان دەرگەفت كو خەلكى كوردستانى دقەت
سەربەخوبىن و ژ عىراقى جودابىن.

۵- لادانا توفىق وھبى ژ بۆستى پارىزگەھى سلیمانىي كو نىشتان پەرورەك
و تىكۆشەرەكى نافدارى كورد بوو.

رۆژا ۶ ئىلۋنى كو بىر يار بوو ھەلبىزاردىن جقاتا نوينەران بهينه ئەنجام
دان، خۇپىشاندىر ل بەردەم دەرگەھى سەرايى كومبويون (فايق بىكەس) يى
شاعىر و نىشتان پەرورە ل رېزا پىشىي يا وان كەسان بوو كو قوتابى
كومدىكرن و پاشتر ژى تەخ و تويژىن جفاكىن دى ژى ھاتنە دناف رېزىن
خۇپىشاندىران و دەرگەھىن دوكان و بازاران گرتن و ھژمارا خۇپىشاندىران
گەھىشتە (۲ ھەتا ۳) ھزار كەسان حكومەتى بۆ ژنافىرنا سەرھەلدانى ھىزەك
رەوانەى جھى رويدانى كر، ئەف ھىزە كەفتە گولەبارانكرنا وى خەلكى و
ھژمارەك ژ وان كوشتن و ھژمارەكا دىژى برىنداركرن.

ئەفى رۆژى ھەستى گەلەك ژ شاعىرىن كورد يىن وى سەردەمى ھەژاند ب
تايبەتى (پىرمىرد - ھەمدى - بىكەس - گۆران - ئەخۆل) كو چەندىن
ھۆزان ب ھى رۆژى ھەھاندن و ب (رۆژا رەش) نافكر.

ئەففى سەرھەلدانى چەند نىشانىن تايىبەت يىن خۇ ھەبوون كو جوداكر ژ
شۆرەش و سەرھەلدانىن بەرى خۇ ژ وانا:-

۱- ل شىنا شىخ وسەرۆك عەشیرەت و دەرەبەگىن مەزن، ئەففى جارى رۆشەنبىر
و (مامۇستا، فەرمانبەر، قوتابى، رېھسپى، ماقویل، كاسىكار، و بازارگانان)
سەرکردايەتيا سەرھەلدانى دكر.

۲- ل شىنا شەرو پىكدادانا سەربازى، كارى سىياسى يى ئاشتىيانە و شىوازي
دىپلوماسى ب كارئىنايە وەك (خۇنىشاندان، مانگرتى، نقيسين و ياداشت و
داخوازكرنا دانوستاندنان).

۳- دناف وان ياداشتىن بۆ كومهلا گەلان ھاتىنە بلندكرن، ژنىن كورد رۆلەكى
بەرچاف ھەبوو بۆ داخوازكرنا مافىن كوردان. ياداشتا ھەبەسەخانا نەقىب
نموونا وى راستىيە.

۴- ل شىنا دىفەرېن جىيىن سەخت و ئاسى، ئەففى جارى نافەندى باژىران
(قوتابخانە و بازار و دام و دىزگەھىن مىرى) كرنە مەلبەندى چالاكىين
شۆرمىگىرانە و سەرھەلدانى، ھەتا وى دەمى شىخ مەحموود ل گوندى پىران
ل سەر سنورى عىراقى - ئىرانى يى خۇ جەبوو، پىشتى سەرھەلدانا
بەر دەرگەھى سەرايى، ھژمارەك ژ كەس و كارىن قوربانىين سەرھەلدانى
چوونە دىف شىخى و داخواز ژىكر تولا وان فەكەت، ھەروەسا ھژمارەك ژى
ژ خەلكى دناف وانا ئەفسەر و روناكېر ژى ھەبوون پىشتەفانى و بەرھەفيا
خۇ نىشاندا بۆ سەر و ژنوى دەسپىكرنا شۆرەش.

شىخ مەحموودى ئىكسەر دەست ب راکرنا چەكى نەكر، ل دەسپىكى چەند
بروسكە و ياداشتەك ئاراستەيى كاربەدەستىن حكومەتا عىراقى كر. د وان

یادداشتاندا شیخی کوشتارا بهردەرگهه‌ی سهرایی و دهستگیرکرنا روشه‌نیران و ماقویلین کوردان و سهره‌دهری و رڤفتارا خراب یا سهرانین حکومه‌تا عیراقی تیدا روون کربوون.

هه‌روسا تیدا داخواز کربوو پیددقی یه سهرجه‌م دهزگه‌هین مه‌دهنی و سیاسیین عهرصبی ل کوردستانی هه‌ر ژ زاخو هه‌تا خانه‌قین بهینه‌فه‌کیشان ددام و دهزگه‌هین کوردی دوان دهقه‌راندا دا به‌مه‌زیرین ل بن سهرپه‌رشتیا هه‌ر دهوله‌ته‌کا مه‌زن بیت کو کومه‌لان گه‌لان دهست نیشان بکه‌ن.

پشتی به‌رسفا شیخ مه‌حموودی نه‌هاتیه‌دان دهست ب سهر پشکه‌کا مه‌زن د دهقه‌رین سلیمانیی دا گرت، ئەه‌فجا بو‌ نازادکرنا که‌رکوکی به‌ره‌ف گه‌رمیان پی‌شقه‌چوون. ده‌رنه‌نجام ل سال‌ ۱۹۳۱ز ل ئاوباریک شهر دناقه‌هه‌را هی‌زین شیخی و له‌شکری عیراقی روویدا. دفی شه‌ریدا هی‌زین ئاسمانیی بریتانی و هی‌زین پیاده و سوارین حکومه‌تی و هی‌زین (لیقی) پشکداری تیدا کر.

پشتی کو شیخ مه‌حموود تیدا شکه‌ستی جاره‌کادی چوو سهر سنوری ئیرانی، به‌لی ئەه‌فی جاری حکومه‌تا رڤزا شاه‌په‌هلوی ل دویف وی چهن‌دی کو ل سال‌ ۱۹۲۹ز ده‌ل حکومه‌تا پاشه‌یه‌تیا عیراقی ریککه‌فتبوون ل سهر لیدانا بزافا نه‌ته‌وه‌یی یا کوردی، له‌ورا شیخ ب نه‌چاری ل ۱۳ئ گولانی ۱۹۳۱ز خو دا دهست و ب دهسته‌سهری ه‌نارد بو‌ (سه‌ماوه) ل باشوری عیراقی، بقی ژی بزافین سیاسی یین شیخ مه‌حموودی ب داوی هاتن.

۶- شۆره‌شا ده‌رسیم ۱۹۳۷ز:-

د ده‌می بۆریدا پرانیا ده‌می هه‌ریما ده‌رسیم سهر بخویا خو پاراستبوو، هه‌تا ل سهرده‌می عوسمانیان ماوه‌کی ژ لای ده‌وله‌تی فه‌ ب ویلایه‌تا (کوردستانی)

دهاته نافكرن. پشتی جهنگی جیهانیی ئیكى ژى خەلكى ھەريمی بۆ بدەستقەئینانا سەربخویا خو سەرھلدانەك دژی كەمالیيان ب نافى سەرھلدانا (كوچگىرى) بەرپاكر، بەلى ئەف سەرھلدانە ب درندانە بى دەنگ كر و ھژمارەكا زۆر ژى ژ ۆن و زارۆكان و خەلكى دىفەرئ كوشتن و گەلەك گوند سوتن و خەلكەكى زۆر ژى رگواستن و دەرەدەركرن. ئەف سیاسەتا پر ژ ستەم و زۆرداريا كەمالیيان كو دژی كوردان ب كاردئینا ل بیست و سیھین سەدى بیستى، وەك پيشتر مەبەحسكى بۆ ئەگەرئ ھەلبوونا شۆرەشا شیخ سەعیدى پیران و شۆرەشا ئاگرى داغ و پاشتر ژى سەرھلدانا دەرسیم ب رېبەريا سەید

مستەفا كەمال ئەتاتورك

رەزایی دەرسیم. دگەل دەسپىكا ھافینا ۱۹۳۶ز بارودۆخى ھەريما دەرسیم تىكچوو. ژبەر وان ھەمى ھیزین سەربازى و دام و دەزگەھین تەپەسەرکرنى كو تورکيا ل دىفەرئ دامەزراندبوون و پاشتر ژى ئەو دۆرپىچا سەخت و دژوار يا سەرکردى ھیزین تورکيا (نالب دوغان) ل وئ دىفەرئ سەپاندی ل سەر

ئاكنجيین وئ ھەريمی، ئەف ئەگەرە و گەلەكىن دى ژى كو پەيوەندى ب سیاسەتا شوفینيا كەمالیيان فە ھەبوو، بوو ئەگەرئ بیزاریى و كەرب و كینا كوردان ھەمبەر كەمالیيان بوو و نەرازیبوونا خو دەرەبرى ھەتا كار گەھشتە ھندى مستەفا كەمال (ئەتاتورك) ب ئاشكرایی ل كومبوونا جقاتا مەزنا نیشتمانى يا توركى ل سالاً ۱۹۳۶ز تیدا دبئزیت: (گرنگترین پرسا بارى نافخویى مە گروگرفتە دەرسیمیى یە، ژبەر ھندى و بۆ بنرکنا وئ كفانى كۆژەك، بۆ

ھندى بشيىن ب لەزتر بريارى بدهين، پيدفى يە حكومت دەسلاتەكا بەرفرھە و بى سنور پى بدهتى ھەرومسا ئەو گرانى و برساتى و بىكاريا كو ژ ئەنجامى قەيرانا ئابوورى يا جيهانى ل سالىن (۱۹۲۹ - ۱۹۳۲ز) دروستبوى، كوردستان ژى شەگرتبوو. سەيد رەزا بۇ ھندى دا دمفەرى ژ شەرى دووربيخيت چەند جارن نامە بۇ (ئالب دۇغانى) ھناردن، ھەتا جارمكى ژى كورى خۇ ھنارد بۇ دانوستاندى، بەلى ب فىل و خاپاندن گرت و پاشى كوشت. لەورا شۆرمشى ل زفستانا ۱۹۳۷ز دەست پىكر. شۆرەشگىران چەندىن سەرگەفتنىن مەزن ب سەر ھىزىن توركد ب دەستقە ئىنان، لەورا توركيا برياردا ھىزەكا مەزن ياپر مەشق و راھىنان و پشت كرىداى ب چەكى قورس و گران و فرۆكىن جەنگى پەوانەيى دەرسىم بكت، ھەتا سەرۆك وەزىر (عيسمەت ئىنۆنۇ) ب خۇ سەرگردايەتيا سوپايى توركا دكر. د ھىرشەكا مەزن دا پووبەرمكى بەرفرھە ژ دارستان و زەفى و گوندىن دەرسىمى ئاگر بەردايى ب وى بەھانەيى كو جەى خۇ شەشارتەنا شۆرەشگىرانە. ئەفجا چەندىن شەرىن قورس و گران و نەھەفسەنگ دناقبەرا ھەردو لادا پوویدان كو تىدا كوردان ب ئازىەتى بەرمفانى دكر، بەلى ل ھەمبەر لەشكرى مەزن و پر چەك و مەشق پىكرى و فرۆكىن جەنگى يىن توركيا نەشيان خۇپراگرن و ھەتا د شەرمكىدا سەيد رەزا ب خۇ كو دژيى (۷۵) سالىدا بوو ب دژواری برىنداربوو.

زفستانا سالا ۱۹۳۷ز گەلەك يا دژواربوو، خەلكەكى زۆر ژى ئاوارە و دەربەدەر بوون و بى جەى ھەواندىن مابوون، و خوارن و تەقەمەنىن شۆرەشگىران ژى گەلەك ل چىايىن سەخت و ئاسيىن دەرسىم كىم ببون. د وان دەماندا (ئالب دۇغان) نامەيەك بۇ سەيد رەزى ھنارد و بنافى حكومتە توركيا بەرھەفيا

خۆ بۇ دان و ستاندانان دەر بەری، لەورا سەید رەزا بۇ دانوستاندن ئچوو بۇ باژیری (ئەرزنجان) ل داویا باکوری کوردستانی، بەلی ل ویژی ئیکسەر دەستگیرکر و پشتی دادگەهەکا وینەیی رۆیمەتی ئەو ب خۆ و (یازدە) کەس ژ هەفالیڤ وی سیداردەدان.

۷- شۆرەشین بارزان :-

ا- شۆرەشا ئیکێ یا بارزان ب سەرۆکاتیا شیخ ئەحمەدی بارزانی (۱۹۳۱ - ۱۹۳۲)ز:-

پشتی سیداردەانا شیخ عەبدولسەلام بارزانی، شیخ ئەحمەدی برایی وی سەرکردایەتیا بارزانیان ب دەستخۆفە گرت، کو وی دەمی ژیی وی ۱۸ سال بوو. شیخ ئەحمەد ب دژواری پیگری ریبازا شۆرەشگیرانە یا شیخ عەبدولسەلام ی و رەموش و تیتالین باشین دقەرئ بوو. ژ ئەنجامی ب هیژبوونا هەستی نیشتمانپەرورەری یی شیخ ئەحمەدی ل سال ۱۹۱۹ز هیژەک بۆ هاریکاریکرنا شۆرەشا شیخ مەحمودی هەنارد، بەلی ژبەر ریگریا ئنگلیزان دەمی ئەو هیژ گەهشتیه دقەرئ شۆرەشا شیخ مەحمودی هاتبوو قەمراندن.

ئنگليزان برباردا دربهگى دژوار ل دمهرا بارزان ب دهن و خهلى وى ژى
دربهدمربكه و د جهى واندا ئاشووريان خو جه بكه. ل ههشا چريا دويى
ل سالا ۱۹۱۹ز (كولونيل بيل) حاكمى مووسل دگهل (كابتن سكوت) حاكمى
ئاكرى ب سهرهدهكه رابوون بو دمهريى سورچى و زىبار و بارزان و دهست
ب گهفان كر بو سزادانا شىخ ئهمهدى و سهپاندنا سزا و باجىن مهزن ب سهر
سهرؤك عهشيرهتئين دمهريى، دهمى چووينه بارزان شىخ ئهمهدى پيشوازيان
وان نهكر، زىباريان و بارزانيان ژى بويسهيهك بو فان ههردو حاكمين ئنگليزى
دانا و ههردوك كوشتن، پاشتر ژى دهست ب سهر باژيرى (ئاكرى) دا گرت.

د بهارا سالا ۱۹۲۰ز دا ئنگليزان هيزهكا مهزن يا (ليقى) يا ئاشووريان هئارده
سهر بارزان و چهند شهرهكىن خويناو دناقههرا واندا روويدان. بهلى گهلهك
پيغه نهچوو دهمى ههردو لا ههست ب وى نهخشي خراپى ئنگليزى كرى
شهرين خو ب داوى ئينان و پهيوهنديين خو ژى ئاسايى كرن ئنگليزان نهفى
جارى دفا ب ههر بهايهكى بيت شىخ ئهمهدى بو لايى خو راكيشن جارهكى
ب گهفان و جارهكادى خاپاندن ب پارهى. بهلى شىخ ئهمهدى ههلويسىت بو
نه كههورى و يى بهرهههفنه بوو خو بو داگيركهرا بچهمينيت.

شىخ ئهمهدى ههردهم دگهل بهربرسين بریتانى داکوكى ل سهر هندى
دكر كو پاره و سامان و جهين بلند نهفىت، بهلكه دفىت ل سهر وارى باب و
باپيرين خو ب ئازادى بژيت، بهلى ئنگليزان بهردهوام مهترسيا دهسپيكرنا
شورمشى ل دمف ههبوو ل وى دمهريى. لهورا نهفى جارى دمهلاتدارين

حکومهتا عیراقی و ئینگلیزان پهنا بره بهرهاندانا عهشیرهتین دی بو لیدانا بارزانیان، بهلی ئهفی پیلانی ژى سهر نهگرت. لهورا هیژین حکومهتا عیراقی ب خو هیرش کره سهر دقههرا بارزان و ل شهرى (بهرفى بهگ) ل ۹ئ کانوونا ئیکى ل سالا ۱۹۳۱ز بارزانیان کو هژمارا وان ژ (۸۰) کهسان نه دبوری شیان فهوجهکا سهربازی یا حکومهتا عیراقی، کو فروکهکا جهنگی ژى پشتهفانیا وان دکر تیکبشکینن. دفی شهريدا هژمارهکا سهربازان هاتنه کوشتن و هژمارهک ژى ئیخسیر کرن، و پینج شهرهفانی بارزانی ژى شههیدبوون.

ژ ئهجمای ئهفی شکهستنی ئهفی جارئ هیژین حکومهتا عیراقی ب پشتهفانیا چهکى ئاسمانی بریتانی هیرشهکا مهزن کره سهر گوندین بارزان و ب درندانه تۆپ بارانکرن، بهلی دگهل هندى ژیدا بارزانیان ل شهرى (دولا فاژى) نیسانا ۱۹۳۲ز ب سهروکاتیا مستهفا بارزانی داستانها دی تۆمارکر. لهورا دوژمنان داخوازا شهر راوستاندنئ کر بو ماوى دو ههفتیان شهر راووستا. بهلی گهلهک پیقه نه چوو هیژین ئاسمانی بریتانی دهست ب هیرش کرنئ کر، شیخ ئهمهه دی و ههفالین وی دهمى زانی نهشین ل ههمبهر هیرشا چروپرا هیژین ئاسمانی بریتانی براووستن، پهنا بره بهر ئاखा تورکیا. د بهاراسالا ۱۹۳۲ز دا دهستههلاتدارین تورکیا شیخ ئهمهه رادهستى حکومهتا عیراقی کر. شیخ ئهمهه و مستهفا بارزانی و خیزانین دی بو مووسل و ل ویرى بو بهغدا و پاشتر ژى بو ناسریه فهگوهاستن. پشتی فى ژى دقههرا بارزان ب تمامی هیمن و ئارام نه بوو، چونکی نهو لیبۆرینا گشتی کو حکومهتا عیراقی و ئینگلیزی دهرکری بو بارزانیان یا راست نه بوو. لهورا (خهلیل خوشهفی و

ئەحمەد نادر عەبدوڵا کرکەموویی) پەنابەرە بەر چیايي (گوفەند) و خو
رادهستی وان نه کر.

ئەحمەد نادر ل ئیلونا سالاً ۱۹۳۵ز د شەرمکی دگەل هیژین تورکاندا کو
هەفکاریا هیژمکا عیراقی دکر بو دەستگیر کرنا فان شۆرەشگیران هاتنه کوشتن،
هەر دفی شەریدا (عەبدوڵا کرکەموویی) ب برینداری کەفتە دەست هیژین
حکومەتا عیراقی. بەلێ خەلیل خوشەفی و (۳۰) کەس ژ هەفالین وی شیان خو
ژ دۆرپیچا هیژین عیراقی و تورکیا رزگار بکەن و دناف شکەفتەکا دمفەرا
(رێکان) دا مان، بەلێ ژ هەمی لایان فە دۆرپیچدان و پشتی شەرمکی قارەمانە
هەمی هاتنه شەهید کرن ل سالاً ۱۹۳۹ز دەسەلادارین حکومەتا عیراقی پشتی کو
دمفەرا بارزان ئارام بوویی. شیخ ئەحمەد و مەلا مستەفا بارزانی و خیزانیین
بارزانیان بو گرتیخانا (سلیمانیی) فە گوهاستن. ئەفی چەندی ژی دەر فەتەکا
گونجای بو رەخساند هەتا پەيوەندیی ب خەلکی بارزان بکەن پشتی کو
دەسەلاتداران رێک دایی بو چەندیین خیزانان سەرمەدانا وان بکەن. هەر ل
سلیمانیی پەيوەندی دناقبەرا پارتا هیوا و مستەفا بارزانی و چەند کەساتییین
نیشتمان پەرورە یین دی دروستبوون. لەورا ل هافینا سالاً ۱۹۴۳ز مستەفا
بارزانی و دو کەس ژ هەفالین وی ب هاریکاریا پارتا هیوا و چەند کەسانیین
نیشتمان پەرورەیین کورد ل سلیمانیی دەر بازبوون و فەگەریانە بارزان ب رپیا
ئاخا ئیرانی و سەر و ژنوی دژی حکومەتا عیراقی و ئنگلیزان دەست ب
شۆرمشی کر.

ب- شۆرهشا دوی ی بارزان ب سهروکاتیا مستهفا بارزانی (۱۹۴۳ - ۱۹۴۵ز):-

پشتی کو مستهفا بارزانی و دو کەس ژ ههفالین وی شیاین ب هاریکاری پارتا هیوا و ب ههفکاریا شیخ لهتیف کوری شیخ مهحمودی ههفید ل سالا ۱۹۴۲ز ل سلیمانیی دمربازین، ل رپیا رۆژههلاتا کوردستانی فه هه ر وی سالی خو گههاندە دمههرا بارزان و هژمارمکا زۆرا خه لکی پهیهوندی ب بارزانی کر ئهوی ژ ی د دمههکی کورتدا دمست ب سهر دمههرا بارزاند گرت. حکومهتا عیراقی زانی کو ل رپیا ب کارئینانا هیژی نا گههته چ ئارمانجان ئهفجا پهنا بره بهر دانوستاندن، مستهفا بارزانی ژ ی فهگهراندنا شیخ ئهحمەدی و سهرحهم دوور ئیخستین دی کره مهرج بو دانو ستاندن، حکومهتی داخووا بارزانی ب جه ئینا و شهر راوهستا و ریککهفتنامهک دناقبهرا بارزانی و حکومهتا نوری سهعیدی دا هاته مۆرکرن. گرنگترین داخوایین بارزانی د فی ریککهفتنامی دا پیکهاتبوون ژ:-

- ۱- لادان و فهگواستنا وان فهرمانبهریی کو ب سالۆخهت و ربهفتریی خراپ و بهرتیل خوړ تاوانبار بوون.
- ۲- دامهزاندنا ویلايهتا کوردستانی کو پیکهاتبیت ژ لیوایین (که رکوک، ههولیر، سلیمانی، قهزا و کورد ئاکنجیین لیوا مووسل و لیوا دیاله و لیوا کوۆت).
- ۳- ناسینا زمانی کوردی ب زمانی فهرمی.
- ۴- دامهزاندنا وهزیرمکی کورد کو ببیته بهرپرسی ویلايهتا کوردستانی.
- ۵- دامهزاندنا هاریکاری وهزیری کورد ل ناف هه وهزارمهکی د دهولهتیدا.
- ۶- قهرهبوکرنا ئهو زیانی ب خه لکی کهفتین.
- ۷- دروستکرنا قوتابخانان و نهخوشخانان و فهکرنا پۆ و رپباران و ئافادانکرنا دمههری.

پشتی کو سالاً ۱۹۴۴ز وزارتا نوری سهعید دہست ژ کاری فہکیشای،
وزارتمہکا نوی ب سہرۆکایہتیا (ہمدی باچہچی) ہاتہ پیکئینان. وزارتا
نوی راگہہاند کو پابہندیئ ئہوئ ریککہفتنامئ ناکہت یا کو وزارتا نوری
سہعیدی ئہنجام دای، ئہفہ ہہمی ژی شانوگہریہک بوو بریتانیا ریکخستبو و
ئہنجامئ وئ ژی سہر و ژنوی ہہلکرنہ شۆرمشی بوو ل سالاً ۱۹۴۵ز.

ئہفئ جاری ہژمارہکا زۆر ژ رہوشہنبیر و سہرباز و ئہفسہرین کورد رین
سوپایی عیراقئ بجہیللا و چوونہ پشتا شۆرمشی. بارزانی ل زفستانا ۱۹۴۵ز دگہل
ئہفان رہوشنبیر و ئہفسہراندا (لیژنا ئازادی) دامہزراند بو داخازکرنہ مافیئ
گہلئ کورد. ہہروہسا بارزانی ہہقبہندی ب عہشیرہتین کوردی ژی کر ل
دہفہرین جودا جودا یین کوردستانئ. ل دویف دا ژی ہہر دہربارہی مافیئ
گہلئ کوردفہ یاداشتہک ئاراستئ حکومہتا عیراقئ و بالیۆزئ بہریتانی و
بالیۆزخانین دہولہتین دی کر ل بہغدا. حکومہتا عیراقئ گوہ نہدا داخازیین
بارزانی، ل ہافینا ۱۹۴۵ز ل ناف مہخفہرا میړگہ سوورئ حکومہتئ (وہلی
بہگ) کوشت کو بو چارہسہرکرنہ ئاریشین ہافولاتیان بہرف مہخفہرئ چوو
بوو. ئہفہ ژی بو ئہگہرئ بیزاری و تورہیا خہلکئ ئہوئ دہفہرئ چونکی
(وہلی بہگ) رین و پلہیہکا بہرز ہہبوو دناف خہلکی دا ہہر چہندہ بارزانی
ہہولدا ئہوی بارودۆخی ئارام بکہتہفہ بہلئ حکومہتا عیراقئ ل دہلیقہکادی
دگہریا بو سہپاندنا دہستہلّاتا خو ب سہر دہفہرا بارزان و دگہل فئ دیتنئ
ئنگلیز پالدرہکئ سہرکیئ حکومہتا عیراقئ بوو، لہورا جارہکا دی ہیژا
ئاسمانیا بریتانی ئہو دہفہر تۆپ بارانکر دگہل ئہوئ ژی دا ہیژین کوردان د

چەند شەران دا كو ژ ھەميا گرنگتر شەرى (مەيدان مۆرىك) بوو ل بايزا ۱۹۴۵ز
و درېښ كوژەك ل لەشكرى عىراقى دان.

حكومەتا عىراقى شيا ب پارە و سامانى چەند عەشیرەتەكین كورد بۆ لایى
خۆ ڤاكیشتیت و ئەوان بیخەنە سەنگەرى دژی شۆرەشى. بارزانى دەمى ھەست
پیکرى نەشیت ل بەرامبەرى لەشكەرى عىراقى و بالەفرن بریتانیا بەرفانیى

بکەت، لەورا پشیتی دانوستاندا
و ڤاگوھۆڤینی دگەل لیژنا
ئازادی و شیخ ئەحمەد
بارزانى، ئەوى بریاردا پەنایى
ببەنە بەرمەف رۆژھەلاتا
كوردستانى كو دوى دەمى دا
موژیلی رپۆرەسمین دامەزراندنا
كۆمارا كوردستانى بوون ل
مەھابادی. ب فى رەنگى ب
دریژاھیا سالتین شەرى جیھانیى
دوو، باشوورى كوردستانى ل
خەباتەكا سیاسى و چەكداریا
بى ڤاوەستیان دابوو، پشیتی

مەلا مستەفا بارزانى

داوى ھاتنا شەرى ژى ئەفى خەباتى بەردەوامى ھەبوو. باشتەین نموونە ژى
سەرھەلدا (گاوریباغى) بوو ل سال ۱۹۴۶ ل باژیری كەرکوک، كو کریکارین
کومپانیا نەفتا كەرکوک بۆ دەستقەئینانا مافیین خۆ ل دژی حكومەتا عىراقى
و داگیرکەرین بریتانى سەرھەلداى.

۷- کومارا کوردستانی:

ا- بارودۆخی دامه‌زاندنا کوماری:-

ل ۲۵ تەباخا ۱۹۴۱ ئانکو د گەرمەگەرما شەری جیهانیی دویى دا هەفپیمانا پشکا هەرە مەزنا وەلاتی ئیرانی داگیرکر. بریتانیا و ئەمریکا ژ باشووری فە و ئیککەتیا سوفیتیا بەری ژ باکووری فە هاتنە ناف ئاخا ئیرانی، د ئەنجامدا رەزا شاھی پەهلەوی ل سەر کاری وی هاتە لادان ل ۱۶ ئیلونا هەمان سالدا (محەمەد رەزا شاھ) کوری وی یی مەزن ل جهی وی دانا. د سالیی شەری جیهانیی دویى دا ب هاتنا هەفپیمانا بۆ ناف ئاخا ئیرانی ونەمانا دەستەلەلاتا رەزا شاھ، ریک ل بەردەم کاری سیاسی د کوردستانی دا مەرجین پیکینانا ریکخراوەکا نەتەومیی یا کوردی ل مهابادی بنافی کۆمەلا ژیانەوہ یا کورد (ژی کاف) ل ۱۶/ تەباخا/ ۱۹۴۲ ئینا هەبوونی. کو پاشی بوو بناغی پارتی دیموکراتی کوردستان ۱۶/ تەباخا/ ۱۹۴۵ و قازی محەمەد ژى کرە سەرۆکی ئەوی پارتی پۆژا (۲)ی ریبەندانی (۲۲ کانوونا دویى ۱۹۴۶) پيشه‌وا (قازی محەمەد) د ری و رەسەمەکی مەزن دا ل مەیدانا چوار چرا ل مهابادی کومارا کوردستان راگەهاند.

ئەندامین کابینا حکومەتا کوردستان

ئەو رېپورسەم ب سويند خوارنى ب (قورئانى) و (نەخشە) و (ئالايى كوردستانى) ھاتە بجهئىنان، ئالايى كوردستانى ل سەر دام و دەزگەھىن حكومەتى ل باژيرىن ژير دەستەھلاتا كومارى ھاتە بلندكرن و ل ۱۱ شواتا ۱۹۴۶

ژى ل رۇژناما (كوردستان) كو زمان حالى پارتى ديموكراتى كوردستان بوو، نافىن وەزيرىن كابينا حكومەتا كوردستانى بەلافكرن.

ب- دەسكەفتىن كۆمارا كوردستانى:-

ھەر چەندە ژيى كۆمارا كوردستانى كيىتر بوو ژ ۱۱ ھەيشان، بەلى شيا دوى دەمى كورت دا دەستكەفتەكى مەزن بۆگەلى كورد ب دەستقە بينيت.

گرنگترىن ئەو دەستكەفت ژى پىكھاتبوون ۋە-

- ۱- زمانى كوردى كرە زمانى فەرمى ل سەرچەم دام و دەزگەھىن كۆمارى.
- ۲- دامەزراندنا دەزگەھى چاپى و دەرکەفتنا ھژمارەكا زۆر يا بەلافۆك و رۇژنامە و گۆفاران ب زمانى كوردى، ژ وان ژى رۇژناما (كوردستان) كو زمان حالى كۆمارى و پارتى ديموكراتى ژى بوو، ل باژيرى بۆكان گۆفارا (ھەلەلە) و ئىككەتيا لاوين ديموكراتى كوردستان ژى گۆفارا (ھاوارى نىشتەمان) دەركر، زیدەبارى دەركرنا گۆفارا (گروگالى مندلاى كورد) كو ب ئىكەمین گۆفارا كوردى تايبەت ب زارۆكان دەيتە دانان.

- ۳- دامه‌زrandna شانۆيا كوردى كو مفايهكى زۆر گه‌هاندە خەلكى، چونكه ۹۰٪ ژ خەلكى كوردستانى دوى دەمى دا نه‌خوينده‌واربوون و نه‌شيان مفای ژ خواندنا به‌لافۆكان و مەربگرن.
- ۴- پشكداریا ئافره‌تا كورد د كاری سیاسى و ره‌وشنبیری دا. پيشه‌وا قازى پيشه‌نگى ئەوان كه‌سان بۆ د كو هاندانا خيزانا خو دا بۆ ئەفى مەرمى (مينا خان) هه‌فژينا وى د كومبونه‌كا ئافره‌تان دا ل ۱۴ ئادارا ۱۹۴۶ دامه‌زrandna (ئيكه‌تيا ئافره‌تيين ديموكراتا كوردستانى) راگه‌هاند.
- ۵- دامه‌زrandna له‌شكرى كوردستانى كو ب هزاره‌ها كه‌س چوونه‌ ناف پيزين وى له‌شكەرى و هژماره‌ك ژى ژ ئەفسه‌ريين كوردپين باشوورى كوردستانى دگه‌ل مسته‌فا بارزانی و هه‌فالين وى دناف پيزين له‌شكەرى كۆمارى دا بوون.
- ۶- پاراستنا هيمنى و ناسايش و ژيانا هه‌فولاتيان. ل ماوى نيزيكى ۱۱ هه‌يفان دژيى كۆمارى دا بتنى ئيك كه‌س د سنوورى ده‌سته‌هلاتا كۆمارى دا هاته‌ كوشتن. زيده‌بارى هندى كو چه‌كدارى دياردمكا به‌ربه‌لاف بوو هه‌روه‌سا دياردين ريگريى و په‌رتيل و تالانكرنى و دزيى كو به‌راهيى د به‌ربه‌لاف بوون هاتنه‌ ژنافيرن.
- ۷- ده‌ستكه‌فتيپن كۆمارى زۆرن، به‌لى ب ده‌ستقه‌ئيانا ئازاديى و سه‌رخۆبوونى و رزگارىا نه‌ته‌وه‌يى ل پشكا رۆژه‌هلاتا كوردستانى ژ هه‌ميا گرنگتر ده‌يته‌ دانان.

ج- پۆلى بارزانى و هه قالين وى د كۆمارا كورستان دا :-

هژمارا هيژين مستهفا بارزانى كو د ريزين لهشكرى كۆمارى دا بوون نيژكى (٢٠٠٠) هزار پيشمهركان بوون. ئەو ب خوژى ئيك بوو ژ چوار ئەفسهريين پله بهريين كۆمارى كو پلا (ژنهراى) پى هاتبوو دان.

ل سهر داخازا پيشهواى، مستهفا بارزانى پيشمهركين خو ب سهر چوار هيژان دابهشكرن، لهورا ههر هيژەكى ژى ئەفسهريكى كوردى سوپايى عيراقى وهك فهريمانده دمست نيشان كر، ئەوى ب خوژى فهريماندهيا (ئهركانين هيژا بارزانيان) دكر، ئەفسهريين دى ژى بو مفا ومهركرتنى ل كاروبارين راهينانى هاتنه دابهشكرن. هيژا بارزانيان ل هيلا بهراھيا بهريين لسه ريك سەقز – بۆكان بهرامبهه هيژين ئيراني هاتنه دانان. دق بهرهى دا ئيراني هيژەكا زور كوم كر و دقيا بهرهف پيشقه بچيت. بهلى هيژا بارزانيان د شهرى ناف و دهنكى (قاروا) ب سهرۆكاتيا مستهفا بارزانى دربين كوژەك ل هيژين ئيراني دان. بو تۆل فهكرنا شكهستنا شهرى (قاروا)، حكومهتا ئيراني هيژەكا مهزن ب پشتهفانيا هژمارەكا زورا تۆپ و تانك و زريپوش و بالهفران هئارده سهر بارزانيان، ههر چهنده بارزانى رووى ب رووي ئەفى هيژى بوونه فه، بهلى ل

دوماھیی نەشیان ل بەرامبەر ئەوئ ھیزا پەرچەك و مەزن خۆ راگرن و پاشقە
 ھاتن و شەر پراومستیا. پشتی ژناڤ چوونا كۆمارئ و خۆ ب دەستقەبەردانا
 قازی محەمەد و ھەقالین وی، بارزانیان خۆ ب دەستقەنە بەردا و بریارا شەری
 دگەل ھیزین ئیرانی دا. زیدەباری پشەقانی ئەمریکا و بریتانیا بۆ حکومەتا
 ئیرانی، و نەھەقسەنگیا ھیزین ھەر دوولا ژ لایئ ھژمارا سەربازان و چەك و
 تەقەمەنی و راھینانی.....ھتە، ھەر چی بارزانیان ب تایبەتی ل بەرھیی سنۆ
 ھیزین ئیرانیان رووی ب روویی شكەستەكا مەزن كرن. ل ئەنجامئ گفاشتنا
 زۆریا ھیزین ئیرانی ل سەر ھیزین بارزانی، بارزانی و ھەقالین وی بۆ ناڤ
 ناخا باشووری كوردستانی پاشقە ھاتن.

ئەفسەرین سوپایی كۆمارئ

ب فی رەنگی ھیزین حکومەتا ئیرانی بۆ ب دەستقەئینانا ھەمی ئارمانجین
 خۆ سەربازی سەرکەفتی نەبوون.
 ل باشووری كوردستانی ھژمارەك ژ بارزانیان ب سەرۆکاتیا شیخ ئەحمەد

بارزانی و هژمارەك ژ ئەفسەرێن كورد خۆ دا دەستی حكومەتا عێراقی پشت
 گریدان ب وان سۆزێن حكومەتا عێراقی بۆ لیبۆرینی دەرئێخستین كر.
 ھەر چەندە حكومەتا عێراقی سۆزا خۆ بچە نەئینا و ھەر چوار ئەفسەرێن
 كورد كو (خەیروللا عەبدولكەریم، عزەت عەبدولعەزیز، مستەفا خوشناو، محەمەد
 مەحمود قودسی) ل ڕۆژا ١٩ خزیڕانا ١٩٤٧ ب بریارەكا زۆردارانە سێدارەدان.

خەیروللا عەبدولكەریم

عزەت عەبدولعەزیز

محەمەد مەحمود قودس

مستەفا خوشناو

وێنێن ھەر چوار ئەفسەرێن شەھیدێن كوردستانی

ئەوا كۆمەكچى بارزانى و نىزىكى (۵۰۰) كەس ژ ھەفالىن وى ئەو ژى
ژ لايى حكومەتە عىراقى و پىشتەفانيا ھىزا برىتانيا ھىرمشەكا دژوار كرنە سەر
وان و نە چاربوون پەنايى بىنە بەر ئاھا توركىا، د توركىا ژى دا ھىزىن تورك
ھىرش كره سەر وان، بقى جۆرى بارزانى و ھەفالىن وى دگەل ھىزىن سى
دەولەتان (ئىران - عىراق - توركىا) ل بەرۇكىن شەرى د بەرفانى و مانى و
نەمانى دابوون، حكومەتە ئىرانى ھىمارەكا زۆرا ھىزا ئەسمانى و ئەردى بۆ
لیدانا بارزانى و ھەفالىن وى تەرخانكر بەلى نەشیان ب سەر شەرى پارتى زانى
يا بارزانیان زال بیتەكتىكا شەرى پارتى زانى بارزانى و ھەفالىن وى وەسا يا
سەرگەفتى بوو ل دویف دا وىكى وانەپەكى ل زانكۆيا جەنگى يا ئىرانى دا
دەاتە گوتن، د دەرئەنجامدا پىشتى ژ دەھان بويسەیان (كەمین) دەرزابووين
بارزانى و ھەفالىن وى رۆژا ۱۸ خزیرانا ۱۹۴۷ ل ئاھا ئاراس دەرزابوون و پەنا
بەرە بەر ئاھا ئىكەتیا سوفیت و ھەتا بەرپابوونا شۆرەشا ۱۴ تىرمەھا ۱۹۵۸ دقى
وہلاتى مان ئەوى دەمى قەگەریانافە بۆ نىشتمانى.

د- ژناڭچوونا كۆمارا كوردستانى:-

كۆمارا كوردستانى ژ ئەنجامى ھىمارەكا ئەگەرین نافخوئى و ھەرىمى و نىف
دەولەتى ژناڭ چوو كو ژ ھەمیا گرنگتر پىكھاتبوون ژ:-
۱- حكومەتە ئازەربایجانى خۆ ب دەستى لەشكرى ئىرانى قە بەردا بى بەرفانى،
رپك خۆشكر بۆ لەشكرى ئىرانى بساناھىتر ھىرشى بکەتە سەر كۆمارا
كوردستانى و ھىزىن زیدەتر ژى ل سەر كۆم بکەت.
۲- قەكىشاننا ھىزىن سوفییتى ل ۱۰ئى گولانا ۱۹۴۶ ل ئىرانى و كوردستانى دەلیقە
بۆ ھىزىن لەشكرى ئىرانى خۆشكر بۆ ھىرشى كرنى ل سەر دەقەرین
دەستەھلاتا كۆمارا كوردستانى.

۲- دل پاڦڙيا قازى محهمەدى ل بەرامبەر دوژمنين خو. قازى باوهرى ب سۆزين
دېرويين يين (قەوام سەلتەنە) سەرۆك وەزيرين ئيراني گر، ھەرومسا دېن
گفاشتن و سۆزا ئيکەتيا سەفيتى دا باژيرى (سەقز) ئازادنەگر. ئەگەر سەقز
ئازاد کربا رپکا رزگارکرنا باژيرين بانه و سەرەدەشت گەلەك ساناھيت لى
دھات دوى دەمى دا ڙى دا کۆمارى سەنگەکا پتر د پۆڭھەلاتا نافەرەست دا
ھەبیت، ژبلى ھندى دا سنورى سياسى يى کۆمارى بەرفەرەتر و بەرۆکين
شەرى ڙى مەزنتر و بەرفەرەتر لى ھين و مەترسى ڙى دا ل سەر (مەھابادى)
پايتەختى کۆمارى کيمتر بن.

۴- پيکۆلين (قەوام سەلتەنە) ل دروستکرنا مەملانى دناقبەرا حکومەتا
ئازربايجانى و کۆمارا کوردستانى دا، کو ب دا رپژەرى پيلانين مەملانى
دناقبەرا ئەفان ھەردوو دەستەلاتان دا دھيتە دانان.

۵- ژبلى ھندى ل سەر ئاستى ھەريى حکومەتین عيراقى و تورکيا دژايەتياخو
بۆ کۆمارى راگەھاند، ژ لايى نيف دەولەتى قە ڙى ئيکەتيا سوفيتى و
بريتانيا و ئەمريکا. ھەرسى کان لدويىف ليکدانەفەيا بەرژەوندیين خو يين
تايبەت ب دڙى کۆمارى راوہستيان و بتنى ئەو ھەرسى دەولەت رپکەفتى
بوون ل سەر پاراستنا ئيک پارچەيا ئاخا ئيراني و بقى لايى ڙى قە
ھاريکارىەکا باش بۆ دەولەتا ئيراني دکر. ژ ئەنجامى ئەفان و گەلەك
ئەگەرین دڙى ھيزين ئيراني ل ۱۷ کانوونا ئيکى ل سالا ۱۹۴۶ ھيرش کرە
سەر باژيرى (مەھابادى) پايتەختى کۆمارا کوردستانى و داگيرکر. د ئەنجامى
ھيرشا ئيراني دا نيزيکى (۱۵،۰۰۰) کەس ژ خەلکى کورد ھاتنە کوشتن و (۱۵)
سەرکردين کۆمارى ڙى پشت دادگەھکا ويئەيى (پويمەتى) ل ۳۱ ئادارا سالا
۱۹۴۷ ل مەيدانا چوارچرا ل باژيرى مەھاباد دھينە سيډاردەدان و دناف وان دا
پيشەوا قازى محهمەد (سەرۆك کۆمارى کوردستانى) و سەدرى قازى (براينى
پيشەوا قازى و ئەندامى پەرلەمانى ئيراني) و سەيفى قازى (پيسماى
پيشەوا و وەزيرى بەرفانيا کۆمارا کوردستانى) بوون.

پشکا نه هی

۱- سەرهلدان و شۆره‌شین عیراقی و پۆلی کوردان تیدا :

۱- سەرهلدانا سالاً (۱۹۴۸) ل عیراقی و پۆلی کوردان تیدا :-

گه‌لی عیراقی پشتی ب داوی هاتنا شهرئ جیهانیی دووی و دامه‌زراندنا نه‌ته‌وین ئیکگرتی دیت په‌یماننا سالاً ۱۹۳۰ ل نافبه‌را عیراقی و بریتانیا ژ مه‌رده‌می که‌فتیه‌، هه‌قه‌ندی ل نافبه‌را عیراقی و بریتانیا ژی دقیت ل دویف به‌ندین به‌لگه‌ناما نه‌ته‌وین ئیکگرتی ب تایبه‌تی کو هه‌ردوو دموه‌لت وه‌کی ئیکن د ماف و ئهرکان دا، به‌لی ته‌خا کاربه‌ده‌ستین عیراقی مل که‌جییین ئیستعمارا بریتانیا و نه‌خشی ئه‌نگلو - ئه‌مریکی سه‌بارت به‌ره‌فانیا هه‌فیشک ل پۆژه‌ه‌لاتا نافین و تیکه‌ل بوونا وی دگه‌ل شهرئ سار ل نافبه‌را کۆمه‌لا دموه‌لتین مه‌زن په‌سه‌ند کر. بریتانیا ژی فیا خاسله‌تا ره‌وایی په‌یماننا عیراق و بریتانیا نو بکه‌ته‌فه و مافی سوپایی بریتانیا ل عیراقی به‌ره‌ره‌تر لی بکه‌ت مه‌رجه‌کی هه‌می عیراقی نه‌بتنی هه‌ردو بنگه‌هین حه‌بانیه و به‌سرا بکه‌ته‌ فرۆک خانین هیژین خۆ.

نوری سه‌عید ریک بۆ صالح جه‌بر خۆشکر کو ل ۲۹ ئادارا ۱۹۴۷ وه‌زاره‌تی پیکبینیت، دانوستاندین ل نافبه‌را هه‌ردو لایین عیراق و بریتانیا ل به‌غداد و له‌نده‌ن دمست پی کرن و کومبوونین زۆر کرن کو د پشکه‌کی ژواندا (وه‌سی) ب خۆژی یی پشکداربوو، پاشی شانه‌ک ب سه‌روکاتیا سه‌روک و مزیران صالح جه‌بر، وه‌زیری به‌ره‌فانیی نوری سه‌عید و فاضل الجمالی وه‌زیری دهرقه‌ چوونه ئینگله‌ته‌را بۆ مۆکرنا په‌یماننا (پۆرتسموٲ) کو ب نافی به‌نده‌ری (پۆرتسموٲ)

ل باشوورئ ئینگلترا هاتبوو نافکرن گهلهک مهرجبئن نوو بؤ عیراقئ تیدا بوون
وهکی ههفپشکرنا عیراقئ ژ دانا مهزاختیئن هیژین بریتانا و بکارئینانا هیژین
عیراقئ ل دهرقهی وهلاتی بؤ هاریکارکرنا بریتانیا، بریتانیا دهستههلاتا وی یا
جاران سیاسهتا دهرقهی عیراقئ دا بمینیت.

ئهفه بوو نیشتمان پهرومړین کورد ههر ژ دهستیکی مل ب ملی جهماومړئ
سهرهلدایی بهغدا رژتنه سهر جادان، ل بهغداد پارتی دیموکراتی کوردستان و
پارتا شیوعیا عیراقی و پارتا (الشعب) کومیتهکا سی قولی یا تایبتهت ب وان فه
دامهزrand، کو ئهرکی سهرپهرستی و ریکخستنا خهباتا گهلی و دیارکرنا
دروشمین خهباتا ئهوی قوناغی ب ستو خوڤهگرت ژ پووج کرنا ئهوی پهیمانی
و ژنافرنا ومزارهتا صالح جبر. زیدمباری هندهک دروشمین دی تر، کو پشکهک ژ
وان پهیوندی داربوون ب مافیئن نهتهویین گهلی کورد.

ل کهرکوکئ ژئ نیشتمان پهرومران هیرش کره سهر فونسولخانا بریتانیا و
ل سلیمانیی ژئ هیرش کره سهر نافهندا روشنبیریا بریتانی، ههر بؤ پشکداری
کرن دوی سهرهلدانی دا د شواتا وی سالی دا نوینهرین باژیرین ههفلیری و
کویی پیکفه رژتنه سهر جادیئ بهغدا و پاشی دگهل جهماومړئ باژیری بهغدا
سهرهدانا گورستانا کوشتیین (۲۷) کانوونا دویی کر و پشکداری دغهشارتنا
نیشتمان پهرومړئ کورد (حوسین عهلی) دا کر کو د وی سهرهلدانی دا
شههیدبوو.

ههر د وی ههیشی دا شاندی زاخو و رانیه وسلیمانیی گههشتنه بهغدا و خو
نیشادانهکا مهزن ریکخست، ئهفه ههمی ب جلیئ کوردی و دهستکین گولان ب
لافیتیئن جوړاجوړ دروشمی ههر باژیرهکی ژئ هاتبوونه بلند کرن.

ئاكنجيىن باژيىرى سليمانىي، د نامهيهكا تاييهتدا ئەف داخوازيىن خوارى

ئىخسه بهردەم ووزارەتا سالج جەبر:

۱- دانا مافىن ديموكراسى يىن مللەتى.

۲- رى پىدان بو ژيانا پارتايەتيا سەرب خۆ.

۳- رى پىدان بو دامەزراندنا جقاتا كرىكاران.

۴- ئازاكرنا ھەمى گرتيىن سىياسىيىن عىراقى.

۵- لادانا پەيماننا ۱۹۳۰.

(ويىنى شاندى سليمانىي ل سەرھلادانا ۱۹۴۸)

ھەر چەندە پەيماننا (پورتسموٹ) ھاتە ژناف برن، ووزارەتا (سالج جەبر) ژ كار ئىخست، ھژمارەك ژ وەزىر و جيگريىن وەزىران دەست ژ كارى كىشا، و دگەل ئەففى ژى دا سەرھلادانا ۱۹۴۸ چەندەھا دەستكەفتيىن باش بو كوردان تىدا بوون ژ وانا:-

۱- رىك ھاتە دان بو دەرنىخستنا گوڤارەكا سىياسى ب زمانى كوردى ئەو ژى گوڤارا (نزار) بوو، كو (عەلئەدين سەجادى) سەرب نقيسەرى وى بوو.

ژنابقېرنا حكومهتا (بهشار نهلخوري) د ههمان سالد، سهر و ژنوي چالاكيا جهماوهرى كهفته گوري. بزافا نيشتمانى داخاز ژ حكومهتي كر چهند چاكسازيهكان بكهن ومكي:

- ۱- ههلبژدنهكا گشتي و بلهز.
 - ۲- پاقركرنا دمزگههين دهلتهتي.
 - ۳- سنوورداركرنا ملكدارييا نهردى.
 - ۴- ژ چهكرنا ههمى هوژان (عهشيرهت).
 - ۵- داشكاندا بهايي كهل و پهليين بكاربرني.
 - ۶- پيداجوونا دهستوورى و سنوورداركرنا دهستهلاتا پاشاي و لادانا پهيمانا.
- ۱۹۳۰.

بهلي (عهبدولئيلا) وصى نهف داخازين گهلي رمت كرن، چونكي كهف ل بهرژومندياوي و ناغا و دار دهستين وان دكر.

گرد بوونهوميا قوتابيي زانينگهها دهرمانسازي و كيما گهري ل بهغدا بوو چريسكهك و ناگري سهرهلداني هلكر. قوتابيان د خانيين زانينگهان دا خو (ناسي) كر، بو دهربرين لسهر بيزاريا خو بهرامبهر دهستكاري زوردارانه كو ل زانينگههي دهاته پهيرمودكرن كو زيان ب مافي قوتابيان دگهانند.

خونيشادمر ب جاددين بهغدا وهربوون و خونيشادمر بهرهنگاري هيژين حكومهتي بوون و هژمارهكا زور ژ تيگوشهران و گورپين گهلي بريندار و شههيدبوون. ههروسا خونيشاننداندا خويندكارين كورددين زانكوييا بهغدا رولهكي بهرچاف تيذا ههبوو.

پشتي هنگي سهرهلداني ههمى جهماوهرى گهلي عيراقى فهگرت، بارودوخ ژ دهستي حكومهتي دمركهفت، مستهفا نهلعومري دهست ژ كاري بهردا و پاشي سوپا هاته سهر جاددي و پشتهفانيا داخازييين گهلي كر.

باشى سەرۆك ئەرگانى سوپاى نورەدىن مەحمود بەياننامەك بەلاڧ كر كو دى و مزارەتەكا نوى ب سەرۆكاتيا خۇ پىكىنىت و داخازيىن گەلى بجهئىنىت بەلى ئەفە پىلانەك بوو بۇ ژناقىرنا و پووج كرنا ئەوئ سەرهلدانى، چونكى برپارا حوكمى عورفى دا و خويندنا قوتابخانا و زانىنگەهان راوہستاند، سەرگردىن بزاقا نىشتمانى كرنە د زىنداناندا و پارتىن وان دائىخستن.

پشتى لادانا حوكمى عورفى، پارتا شيوعى ب جورمكى باش و چالاك خۇ كوم كر و ل چريا دوو يا ۱۹۵۲ سەرگردىەتيا سەرهلدانهكادى كر كو دو و مزارەت ئىك ل دويڧ ئىك ئىخستن، پەرلەمان ژى ھەلەشاند. ئەف سەرهلدانه ژى ئىك ژ وان ئەگەران بوون كو حكومت نە چاركر برپاريا ھەلبژردنەكا نوى بدەت و پىكى بدەتە پارتىن خودان مۆلەت پشكدارىئ تىدا بكن.

۲- سەرهلدانا ۱۹۵۶:-

سەرهلدانا گەلى عىراقى ل سالأ ۱۹۵۶ ژبەر كۆمەكا روويدانان سەبارەت دەولەتئىن بىانى و عەرەبى ھاتە گۆرئ و بۇ ئەگەرەك ژ وانا (پەيماننا بەغدا) ل سالأ ۱۹۵۵ ل ناقبەرا عىراقى و توركىيا و پاكستان و ئىرانى و ئىنگلتەرا و ئەمىرىكا ب ئارمانجا خزمەت كرنا بەرژدەندىن ئەنگلو - ئەمىرىكى ل دەفەرئ دا و بەرسىنگرتنا بزاقا رزگاريوخوازا نەتەودىيى. ھىقى و ئومىدىن گەلانين ژىر دەست وەكى (بلوچ و كورد) برپىن كو ئەمىرىكا وەك زلھىزەك ھزر ل مافىن وانين رەوا بکەت و پشەقانىا وان بکەت. گەلى عىراقى ب خۇ و پارتىن نەتەودى و نىشتمانى فە دژى سازدانا ئەفئ پىلانئ راومستيا و بەيانناما سىياسى يا پارتان بۇ گوھۆرپنا وئ پەيمانئ دەرکر.

دەمئ كو مسرى ل سالأ ۱۹۵۶ كومپانيا (نوگەندئ سوئس) خۇمالى كرى حكومەتئىن فرەنسا و برىتانىا دگەل ئىسرائىلى ھىرشەكا سئ قولى كرە سەر مسرى. د عىراقى ژى دا مللەتى سەرهلدا بەلى حكومەتا نورى سەعیدى برپارا

حوكمى عورفى دا و دەزگەھىن حكوমেتى گەلەك توند و تيژى و دل ڤەقى
بكارئينا بۆ بى دەنگ كرنا مللەتى، و ھژمارەكا زۆر ژ نيشتمان پەروران
شەھىد و گەلەك ژ وان برينداربوون، خويندن د زانينگەھ و قوتابخاناندا ھاتە
ڤاگرتن و ڤۆژنامە ئىخستەنە دىن چاڤدېريا سوپاى ڤە و سەرکردىن بزافا
نيشتمانى گرتن و بكارئينانا ھيژى ئەو سەرھەلداڤ ژناڤىر.

ئەڤ سەرھەلدانە ژى وەكى سەرھەلدانين بەراھيى ڤەوشەنبىر خواندەڤانين
كورد ڤۆلەكى پيدى تيدا دگيڤرا.

ھەژى گوتنى يە بارزانى و ھەڤالين وى كو ئەوى دەمى ل دوورى وەلاتى
دژيان (ل ئىكەتيا سوفيتيا بەرى) پشتهڤانيا خو بۆ ھاريكاري گەلى مسرى
دياركر. ئەڤەژى بوو جەي ڤيژ و پيژانينى ژ لايى (جەمال عەبدولناسرى) ڤە.

۴- ڤۆلى كوردان د شۆرەشا ۱۴ تيرمەھا ۱۹۵۸ دا:-

ھيژ وياسا ب تەوژمى پاشەيەتيا عيراقى ب ئەندازەكى گەلەك گەلى عيراقى
ئىنابن ئيش و ئازارا ڤە. دەستەڤالاتا ياسايى يا كەڤنە پەرست و دەرمەگان
كارەكى وەسا كرىبوو كو كرىكار و ڤىنجبەر ھزرى ل ڤزگاري خۆ بکەن.
حوكمى دەولەتى (نورى سەعيد) و (وەصى عەبدولئىلا) و (شاھ ڤەيىسەل)
پەردەكا ڤەشا زۆردارىيى ب سەر عيراقى دا ھەلکيشابوو. زيندان ڤرگر بوون ژ
ئازادىخوازيڤ كورد و عەرەب.

بۆ چارەكرنا ئەوان زۆرداريان (پارتى ديموكراتى كوردستان)، (پارتا شيوعى)،
(پارتا ئىسقلال) ل ھەمى لايەكى ڤە كەڤتبوونە خەباتا نەيىنى. بۆ ژناڤىرنا
حكوমেتا (نورى سەعيد)، بەلى ئەوا كو ھەست پى نە دەتە پى كرن ھشياربوونا
سوپاى بوو كو ژ لايى سەرکردى سوپاى (عەبدولكەرىم قاسم) پىكەتاتبوو.

ل بهرئ سپیدمیا ١٤ تیرمه‌ها ١٩٥٨ رژیما شاهانه ل عیراقی هاته هه‌رفاندن و رژیما کۆمارئ ب سهرکردایه‌تیا عه‌بدولکه‌ریم قاسم جهئ وئ گرت، گهلئ کورد مل ب ملئ گهلئ عه‌ره‌ب رۆله‌کی گرنک د شۆره‌شی دا هه‌بوو، چونکی ریکخراوا ئه‌فسه‌رین ئازادی خواز د عیراقیدا کو نه‌خشی هه‌لکرنه‌ئوه‌ی شۆره‌شی دانابوو. هژماره‌ک ژ ئه‌فسه‌رین ئازادیخوازی کورد تیدا پشکداربوون، هه‌روسا هژماره‌ک ژ ئه‌فسه‌رین ئازادیخوازی کورد د به‌رئ سپیده یا وئ شۆره‌شی دا پشکداری د چالاکیین شۆره‌شی دا کرن. ژ هی‌رش کرنئ بو سهر به‌غدا و ده‌ست ب سهر داگرتنا دام و ده‌زگه‌هین ده‌وله‌تی و هه‌ردوو کوچکین شاهانه (الرحاب) و (الزهور) ژ وانا پرنس (مسته‌فا عه‌بدوڵا) و (عه‌بدولفه‌تاح شالی)، کو ئه‌ندامی دادگه‌ها تایبه‌ت بوو، پاشی کورد ب ئیک ئه‌ندام، کو عه‌قید (خالید نه‌قشه‌به‌ندی) بوو پشکداریی د چقاتا سهرکردایه‌تی دا کر. کو ژ سئ ئه‌ندامان پیکه‌اتبوو. هه‌روسا ئه‌وان وه‌زیره‌ک ژ هه‌بوو، کو (بابه‌ عه‌لی حه‌فید زاده) ئه‌وان کره وه‌زیری ئابوووری ل چقاتا وه‌زیران کو ژ (١٠) وه‌زیران پیک هاتبوون.

هه‌روسا ل مادی (سیی) ژ ده‌ستوری ده‌مکی یی کۆمارئ هاتیه: (عه‌ره‌ب و کورد هه‌فپشکن د فی نیشتمانی دا – ئا نکو ل عیراقی) پاشی شۆره‌شی لی‌بوورینا گشتی ده‌رکر، بو هه‌می ئه‌وین کو عیراق ل سهرده‌می شاهاتی بجه‌هیلا‌بوو. ئه‌فه‌ بوو بارزانی و هه‌فالین وی گه‌ه‌شتنه‌ عیراقی پشتی کو (١١) سال ل ئیکه‌تیا سوفیتیا به‌رئ دوویر ژ وه‌لاتی بریه‌ سهر، هه‌روسا شۆره‌شی ریز ل وان چوار ئه‌فسه‌رین کورد گرت، کو رژیما پاشایه‌تی ل ١٩ خزی‌رانا ١٩٤٧ سیداره‌داین، ئه‌وژی ههر چوار شه‌هیدین ریکا رزگاری و سهر به‌خویا کوردستانی (خه‌یرولا) عه‌بدولکه‌ریم و مسته‌فا خو‌شناو و عیززه‌ت عه‌بدوله‌زیز و محه‌مه‌د مه‌حمود (قودسی).

ب- شۆرهشا ئیلونا ۱۹۶۱ ل باشووری کوردستانی:-

هەر چهنده گهلی کورد پشتهفانیهکا مهزن د شۆرشا ۱۴ تیرمههی دا کر، شیا ببیته فاکتهرمکی سهرهکیی ههرفاندنا رژیما شاهاتی و ئینانا رژیما کۆماری، ههتا بارزانی و ههفالین وی پشتی فهگهپایانا وان ژ ئیکهتیا سوفیتی دلسۆزی و پشتهفانیا خو و گهلی کورد جارمکادی دیارکر، بهلی هند نهچوو کهفنه بهرستان و رمگهز پهستان سهری خو بلندکرمفه و کهفتنه دژایهتیا گهلی کورد و گازیا ههلاندا گهلی کورد نهوان بهلاف کر، حکومهتا کهریم عهبدولقاسمی ژی کهفته بجهئینانا سیاسهتهکا دوویر ژ ریبازا شۆرشا ۱۴ تیرمههی، وهک کارنهکرن ب مادیی سی یی دهستوری عیراقی یی دهمکی و ههولدان بو بی بههرکرنا کوردان ژ کههشتنا مافین رهواییان.

دهستپیککی حکومهتی نهفسهر و پلهدارین کورد ژ سوپای دوویرنیخسن و فهرمانبهین کورد ژ جهین گرنگ و دام و دهزکههین حکومهتی لادان، ههروسا پشتا نهوان هۆزان گرت کو دگهل بارزانی دا ههفرک بوون و پر چهک کرن، نهفه ههمی بوونه نهگهری ئالۆزبوونا ههفهبنیدی دنافههرا بارزانی و عهبدولکههریم قاسمی. بارزانی ههولهکا زۆر دا، کو ههفهبنیدی دگهل حکومهتی دا ب گشتی و دگهل عهبدولکههریم قاسم ب تایبهتی، ئاسایی بکهت، بهلی بی مفاوو، چونکی عهبدولکههریم قاسم یی پزد بوو ل سهر سیاسهتا خو، لهوړا دهستپیکا ههیفانا ئادارا ۱۹۶۱ بارزانی بهغدا بجهیلا و فهگهریافه (بارزان).

عهبدولکههریم قاسمی سهنديکایی پیشه و قوتابیان و لاوان و نافرمتان و دهزکههین بهلافکرین کوردی و رۆژنامه دا نیخستن، ژ وانا رۆژنامه (خهبات) کو زمان حالی پارتی دیموکراتی کوردستان بوو، ههروسا پارتی کو پارتیهکا

موهلهت پى دای بوو، چالاکیین وى هاتنه قهدهغهکرن، بارمگههین وى هاتنه دائیخستن.

عیراق ل سهرى ههتا بنى ب ئاگرى هتنى و ب پالدانا وهلاتین دهرقه بارى وى شیلی بوو. حکومت کهفته گرتنا کادر و ئەندامین پارتی، پارتی ژى ب نه چارى قه خهبات و بهرخودانا خو ژ بارى ئاشکرا قهگوهاست بو بارى نهینى و کهفته هشیارکرن جهماورى، دهست ب کرین و کومکنا چهکی کر، حکومتى ژى ئەو هیژ و هوژ و کەس پر چهک کرن، کو د بهرههقبوون دژى شورەشگیران راوهستین، پاشى پارتى ههقبههندی ب هیژین نیشتمانى چ ل ناف عیراقى و چ ژ دهرقه کر بو هندى کشت لایهن ههول بدن کو شهر ل کوردستانى نه ههلبیت. ل (۲۰) تیرمهها ۱۹۶۱ مهکتبا سیاسیا یا پارتى یاداشتهکا دیروکی دا عهبدولکهريم قاسمى و داخاز ژى کر بهرى کار ژ دهست دهرکهفیت گیانهکى برايانه چارهسهریا باردوخى کوردستانى بکهت، بهلى ئەو یاداشت پیته پى نه هاته کرن ل ۶ ئیلونا ۱۹۶۱ ئى ل باژیرین کوردستانى بریارا مانگرتنهکا گشتى هاته دان بههلهکهفتنا رۆژا رشا (۶) ئى ئیلونا (۱۹۳۰) ل سلیمانیى کو ب سهرهلدانا بهر دهرگههى سهرایی ب ناف و دهنگه.

ل رۆژا (۱۱) ئى ئیلونا ۱۹۶۱ ل ههمى دهرهین کوردستانى ل نافبهرا هیژین حکومتى و هوژان و پارتى بوو شهر. پیشمههرگه ژى چوونه ناف چهپهرین ئاخوا کوردستانى، هیژین حکومتى ب تانک و بالهفر و توپ و چهکى نوی هیرش کره سهر چهپهرین پیشمههرگهى بو هندى ریکى فهکهت کو هیژا حکومتى تیرا بجیت چهند دهم ژمیران بقى ئاگر بارانى ب ناپالم و تانک و توپ دگهل هیژا پیشمههرگهى شهرى فهکیشا د ئەنجام دا ژبهه هندى هیژا

پېشمه رگه‌ی و حکومتی و هکي ئیک نه‌بوون ژ لایي چه‌کي فه پېشمه رگه نه‌چار‌وو ژ دغه‌را دمر به‌ندی بازيان و دمر به‌نديخان ئه‌وي رېکي به‌ردن و خو شه‌کيشن هه‌روه‌سا ل دغه‌را هه‌فليري ژ به‌ر نه شه‌هر مزيي و نه‌بوونا هه‌ولگيري ئه‌وان نه‌زاني کو حکومت به‌ره‌ف کي‌فه ده‌يت چ ل ته‌ومري هه‌فليري و چ ژ ته‌ومري که‌رکوکي فه و هند گه‌هشتن خو شه‌کيشن بو پشتي و خو دمر بازبکه‌ن. ل ته‌ومري بارزان ژي هيري کره سهر مه‌لا مسته‌فای ب پشته‌فانيا باله‌فران و دغه‌را بارزان هه‌مي کره ناگر. شه‌ري هه‌مي دغه‌رين کوردستاني فه‌گرت و ليکدان ب دري‌زاهيا سالاً ۱۹۶۲ يا به‌ردموام بوو هه‌ر ده‌ليشه‌ک بوو هه‌لکه‌فتبا دا هيري به‌نه سهر هيري حکومتی ل گوند و قه‌زا و ناحيان و زيان لی ددان.

وينی مه‌لا مسته‌فا بارزانی

چاوانيا ھاتنا بەعس بۇ سەر ھۆكۈمى
و ھەولدان بۇ تەبەسەر كىرنا نەتەوى كورد:

دەستپىكا ھىزا بەعس و دامەزراندنا وى ل ۱۹۴۷ ل سورييا بوو، پشتى كو رھىن خو دا ھىلايىن دەست ب مەزىبوون و بەرفرەھبوونى كرى، ھەريما عىراقى ئىك ژ وان ھەريمانە كو ئەو پارت تىدا ھاتىە گۆرى و ھەقبەندى دگەل سەرگردايەتيا وى پارتى و يا ھەريما سوريى ھەبوو، ل سال ۱۹۵۲ بوو لق و ل داويا سال ۱۹۵۴ كونفراسى ھەريمايەتى يا ئەوى پارتى ھاتە گىران.

شۆرمشا ۱۴ ئى تىرمەھا ۱۹۵۸ زەمىنەكا باش بو بەعس دروستكر ل بەراھيا ھەمى پارتان ب ئاشكرى چالكىين خو ئەنجام بدن.

ل رۆژا ۸ ئى ئادارا ۱۹۵۹ ل مووسل كودەتيا (عەبدولودھاب شەواف) عەقىدى سوپايى (۵) پىك ھات و كوشتارمكا زۆر ژ سوپاى و ئاكنجىين مووسل پرووى دا، بەلى حكومەتا قاسم شيا (شەواف)ى بكوژىت و ھندەك ژ ھەفالىن وى بگريت. ل سال ۱۹۵۹ بەعسيان ل جاددا رەشىد ژ لايى (عەبدولودھاب غىرىرى و صەدام حىيىن)ى تەقە ل عەبدولكەرىم قاسمى كر و ھاتە برىندار كرن.

رۆژا ۸/۲/۱۹۶۳ عەبدولسەلام عارف ب ھاريكاريا بەعسى يان كودەتياەك ئەنجام دا (ئەحمەد ھەسەن بەكر) كرە سەرۆك وەزىران. و ئەوان عەبدولكەرىم قاسم گرت و گوشت لىژنا نافەندا پارتى ديموكراتى كوردستان بروسكا پشتەفانيا خو نقيسى بو (عەبدولسەلامىي) ب وى مەرجى كو ل گەل كوردان رىكا ئاشتىي و دوستايەتیی بكاربينن. رىككەفتن ژ لايى مەلا مستەفا و عەبدولسەلام عارف پىكھات و بەيانەك ھاتە بەلاف كرن كو حكومەتا عىراقى

شیوهکى لامهركزى بۇ مللەتتى كورد ل عىراقى دى پىك ئىنيت ژ چوار ماددا
هاته رىكخستن ژ وانا:

- ۱- نىقا داهاتى نەفتى بدەنە كوردان.
- ۲- لامەكەزىيا كوردان ژ هىلا (چىايى حەمرىن) فە بەيتە دەست نىشان كرن.
- ۳- سەرباز و پۆلىس و كاربەدەستىن كارگىرى كورد بن.
- ۴- زمانى كوردى ب فەرمى بەيتە دانان.

ل بهارا سالا ۱۹۶۳ شاندهكى شۆرەشى ب سەرۆكاتىا مام جەلال ب ئەندامەتيا
صالح يوسقى و حەبىب محەمەد كەرىم و شاخەوان نامق و عەبدولحسین
فەيلى و سەمەد محەمەد و مەسعود محەمەد گەهشتەنە بەغدا ژبلى وى يادداشتا
سەرى ل وى دەمى ئاخفتن لسەر ئىگرتنا عىراق و مسرى و سوريایى دهاته
كرن لەورا د وى ياداشتى دا كو ژ لایى سەرۆكى ئەوى شاندی ئاراستەى
كومبونىن قاھىرە كرى كو بۇ مەرەما نافرې كومببون، ئەف بەندە تىدا
هاتبوون.

- ۱- هەردەمى عىراقى دگەل سوريا و مسرى ئىكەتيا كۆمارى گریدا و وینى
عىراقى ئىخستە سەر بارى (هەرىمايەتى)، كوردان بۇ هەيە داخازا
جودابوونى بکەت و، ب لامەركەزىيەتى رازى نابىت، كوردژى دوى دەمى
دا ب شیوى هەرىما (چوارى) ب سەربەخۇيا خۆ دى هیته ناف ئىكەتيا
عەرەبى و كۆمارا ئىگرتى.

- ۲- كورد هەر هیندە ب لامەركەزىيەتى رازیه كو عىراق يا سەربەخۆ بیت و
هەقبەندیا ئىكەتیی دگەل مسر و سوريا نه گرى ددەت.

رېځکېفتنا مسرئ و سوريایي و عیراقی ژبه‌ر دۆزا کوردی ئهو رېځکېفتنامه
 پاش ئیځست ل ههمی کوردستانی خه‌لک چاقه‌ریی رېځکېفتنا حکومه‌ت و
 پېشمه‌رگه‌ی دکر به‌لی چ ئه‌نجامه‌ک ژ یاداشتا مام جه‌لالی و شاندی دگهل دا
 بجه‌ نه‌هات، حکومه‌تا عیراقی فه‌رمانا گرتنا شاندی یاداشتی دهرکر، د ههمان
 دهم دا به‌یانا هژمارا (۱،۱۲) به‌لافکر کو باکوور ده‌فه‌را ئو په‌راسیونا سه‌ربازیه‌،
 مه‌لا مسته‌فا و هه‌فالین وی پیدفیه‌ د ۲۴ دهم ژمی‌راند چه‌کی به‌افیژن و خو
 راده‌ستی حکومه‌تی بکه‌ن. د ههمان سال دا حکومه‌تا عه‌بدولسه‌لام به‌لاف کر،
 ههر که‌سی مه‌لا مسته‌فای بکوژیت (۱۰۰) هزار دیناران وه‌ک خه‌لات دی پی هیته
 دان. حکومه‌تی ده‌ست ب گرتن و کوشتنی کر و توپ و ناپالمان گوند سوتن
 ههر ل سلیمانیی ۳۰۰ که‌س بی پرسیارا دادگه‌هی کوشتن و ئهو زیندانیین
 مایین ژی ب لیدان و ل ناف ته‌قنی و پیساتیی بو ماوی دوو هه‌یفان
 ئه‌شکه‌نجه‌دان، پرانیا ئاکنجیان به‌ره‌ف شار باژیر و فه‌رداع چوون بو
 رزگاربوون ژ ده‌ستی زمعیم سه‌دیق.

هه‌روسا ل ته‌وه‌ری کویه و هه‌فلیری ژی پېشمه‌رگه‌ی کو هژماران وان ژ ۶۰
 که‌سان نه‌ دیوری قاره‌مانیه‌کا بی وینه‌ ئه‌وان به‌رامبه‌ر هیژمکا مه‌زنا سه‌ربازی
 (الحرس القومی) و هیژین خو فروشان دیارکر، ئه‌فجا حکومه‌تا عیراقی چ
 چاره‌ نه‌ما دگهل حکومه‌تا سوريا رېځکېفت، لیوايه‌کا سه‌ربازی یا سوری ب ههمی
 که‌رستین جه‌نگی ئینا کوردستانی، به‌لی پېشمه‌رگین قاره‌مانین کورد ل ته‌وه‌ری
 زاخو و ئاکری و ئامیدی هی‌رش کره‌ سه‌ر و وه‌کی که‌وان ئیځستنه‌ ناف دافان
 و ده‌ست ب کوشت و گرتنا وان کر. حکومه‌تا عه‌بدولسه‌لامی سه‌ری رپکا لی
 به‌رزموو و ئه‌ف بی‌هیزی و ته‌نگافیا خو ب بی هی‌زیا حکومه‌تا به‌عس دزانی
 هه‌قه‌به‌ندی ل نافبه‌را ئه‌حمه‌د حه‌سه‌ن به‌کر و سه‌روک ئه‌رکانین سوپای تی‌کچوو.

و ئەوان (میشیل عەفلەق) ل سوریا ئینا بۆ چارەسەریا ئەوئ نەخۆشیئ،
کونگرئ گوبیتکا عەربی ل مسرئ ھاتەگریدان و سەرھاتیا کوردان
ئێخستە بەرچاڤ دوی دەمی دا دەرگەھئ دانوستاندان ل ۱۹۶۴/۱۲/۱۴ ل
ناقەبرا حکومەتئ و مەلا مستەفا دەستپێکر و پێککەفتن پەیداوو و بریارا
راوەستیانا شەری راگەھاند.

ل ۱۹۶۶/۴/۱۳ عەبدولسەلام دگەل مۆتەسەرڤ بەسرا ژ دڤەرا (قورنە) چوون
بۆ بەسرا ل ئاسمانی بالەڤرا وان ئاگر بەردبیتئ و دەیتە سوتن، ئەڤە ژى وەسا
دیارە پیلانەکا بەعسیان بیت، چونکی کەڤتە دناڤ واندا ب کوشتارەکا گەلەکا
مەزن بەعسی ژ چەک کرن و دوماھیک ب بزافا وان ئینا.

ل ۱۹۶۶/۴/۱۴ عەبدولرحمان عارف دەستەڤلات وەرگرت ھەتا ۱۹۶۸، شاندئ
دانوستاندان گەھشتە لایئ مەلا مستەڤای پشتی ڤەگەریانا وان بۆ بەغدا ئەوان
گوتئ: مەلا مستەڤا دوی دەمی دا دئ بەرھەڤ بیت بۆ دان و ستاندان کو
حکومەتئ ئەڤان چوار بەندیڤ خوارئ یێڤ پێشەکی پێک بینیت:

- ۱- ڤەکیشاننا لەشکری ژ کوردستانئ.
- ۲- ھەر چ زیندانیکى سیاسى یئ کورد و عەرەب ھەبیت بەینە ئازاد کرن.
- ۳- خوڤ فرۆش بەینە چەک کرن.
- ۴- دەولەتەک ژ دەولەتێڤ عەرەبى بەینە ناڤ ئەڤئ پێککەفتنامئ.

ئەڤجا حکومەت بئ ھیشی بوو کو ب سادى مەلا مستەفا ناھیتە رێزا
پێککەفتنئ. چەند لیوایەکیڤ سەربازى ھناردنە سەر مەلا مستەڤای ل دڤەرا
رەواندز بوو شەرمکئ مەزن ب رۆژ و شەڤ بالەڤرێڤ بومبە ھاڤێڤ ب جۆرەھا
جۆرێڤ چەکی و بئ راوەستیان ئەو دڤەر سووتن بەلئ ھیزا پێشمەرگەى چ
ھزرەک ژ وان ھەمی ھێرشان نە کر ل چیاى ھندریڤ ڤەوجا (۱) لیوا (۴) دگەل

هیزەکا تمام یا چەكدارین عەشیرەتین خۆ فرۆش ب هەمی جوۆره چەكەکی فە ئخسیرکرن. ئەف سەرکەفتنا پێشمەرگەیی بوو ئەگەرئ شیلی بوونەکا زۆر مەزن د نافەندین رامیاری و رایا گشت یا جیهانی دا د هەیفە چریا ئیککی یا ۱۹۶۶ دا عەبدولرحمن عارف چوو بۆ رەواندزی چاف ب مەلا مستەفای کەفت هەندەک سۆزین تژی ژ درەوان ژ عەبدولرحمن عارفی وەرگرتن بەلی ژ وان هەمی سۆز و پەیمانین کو دگەل عەبدولرحمن عارفی پیک هاتبوون چەند زیندانیکە هاتنە ئازادکرن. دگەل فەگراندا چەند فەرمانبەرەکان بۆ سەر کارین وان.

ل رۆژا ۱۹۶۸/۷/۱۷ ئەحمەد حەسەن بەکر کەفنه سەرۆک وەزیرین عیراقی ل سەر دەمی عەبدولسەلام عارفی کودەتاکر، عەبدولرحمن عارفی سەرۆک کۆمار گرت و هەناردە (لەندەن). خۆ ب سەرۆک کۆماری عیراقی ناف کر، ل دویف بریارا چقاتا شۆرمشا خۆ، عبدالرزاق نایف کرە، سەرۆک وەزیران و چقاتا وەزیران پیک ئینا، چوار وەزیرین کورد ئەوان ئیخستنه ناف ئەفی وەزارەتی ژ وانا (ئیحسان شیرزاد) و (عەبدوللا نەقشەبەندی) و (محسن دزە)، بەلی ئەفی وەزارەتی خۆ نە گرت (۳۰) ئ تیرمەها ۱۹۶۸ ل سەر عبدالرزاق نایف کودەتا هاتە کرن، ژ لایئ بەعسیان فە، ئەو بوو چوو مسرئ و سەدام حسین دبیتە خودان دەستەهلاتا رەها یا بی سنوور.

جارەکا دی بەعسیان شەر هەلکرفە دژی کوردان، ژ شکەستنی زیدەتر چ دی ب دەستفە نەهات ب نەچاری ل ۱۱ ئادارا ۱۹۷۰ ئەوان بریار دا ب بەخشین ئوتونومی (حکم الذاتی) بۆ کوردان و ماوی چوار سالان ئەوان دانا بۆ بجەئینانا وی، دوی ماوەی دا بەعسی کەفتە بهیزکرنا خۆ و پیلان گیران بۆ ژنافیرنا سەرکردین کورد. ل ۱۹۷۱/۹/۲۹ یازدە مەلا ژنەجەف و بەغدا فە هاتبوون

كو چافى وان ب مەلا مستەفاى بكەفەيت ل حاجى ئومەران، مەلايەك ژ وان دەزگەھەك ب پشتا خۆفە گرىدابوو دوو ئەفسەرىن بەعس كو مەلايان ژى نە دىياسىن تىرۆركىنا بارزانى پى ھاتبوو سپاردن، دوو ترومىلېن تۆياتازى كو دوو بۆمبىن گەلەك درىژ و ستویر ل بن موکم كرىوون و تەقاندن، خۆشەختانە پىلانا بەعس سەرنەگرت و بارزانى بتى برىنداربوو. ب ئەگەرى لىقەبوونا بەعسیان جارەكادى شەر ھەل بووفە ل نافبەرا كورد و دەولەتا عىراقى كو نىزىك بوو ب سەركەفتنا شۆرمىى ب داوى بیت، دەرئەنجام سەدام دگەل شاھى ئىرانى (رېككەفتناما جەزائىر ل ئادارا/۱۹۷۵) ب سەرپەرشتىا جەزائىر گرىدا. عىراقى دەست ژ ھندەك جھ و ئاھا عىراقى ل (شط العرب) بۆ ئىرانى بەردا، ئىرانى ژى ل دویف ئەوئ رېككەفتنامى و بۆ بەرژەومندىا خۆ ھەمى جۆرە ھارىكارىەك ل شۆرمىى بېرى و گوته سەركردایەتیا شۆرمىى يان وەرنە ئىرانى وەك پەنابەر رەوینىن يان ئەو دى سنوورى دائىخن و دناف عىراقى دا ئەو چ بکەن ھەقبەندى ب ئىرانى فە نینە. بقی پىلانا نیف دەولەتى شۆرمشا ئیلونى شکەستن ئینا.

ج- سیاسەتا قىرکىنا (نەھیلانا) کوردان ل سەر دەمى پژیما بەعس:-

بارودۆخى شکەستنا شۆرمشا ئیلونى زەمینىەکا باش بۆ پژیما بەعس خۆش کر ھەتا رەفتارىن فاشیانە یین خۆ ب شیوہکى درندانە ل کوردستانى ئەنجام بدەت. ب رېکا دەھان ھزار ژ زەلامىن پژیمى و پارە و دراڤى زۆر و ب نەخشەکى ھویر و کویر کەفتە ھەولدانى بۆ نە ھیلانا مللەتى کورد بقی شیوى خوارى:

ئېك - ب عەرب كرن (تەعەرب):

ئەوژى ب چەند رېكەكان بوو:

- ۱- دەر بەدەر كرن و دەر ئىخستنا و دەر ئاتىيان ل جەين وان ب تايبەتە ل دەر بەين سنوورين كوردستانى دگەل عىرافا عەربى دا و ئاكنجى كرنا عەربان ل جەين وان، وەكى دەر بەين خانەقەين و كەر كوك و شەنگال و گەلەك جەين دى.
- ۲- گوھورينا ناسناما نەتە واپەتە: ل بن گفاشتن و گەف و دەر بەدەر كرنى زۆرى ل خەلكى دكر خۆ ب عەرب بنقىسين و پىناسا كوردى ژى بستىت وەكى ئىزدىان و شەبەك و گەلەك ژ بنە مائىن خانەقەين و گەرميان.
- ۳- لادانا خواندنا كوردى ژ قوتابخانان و پالانا خەلكى ھەتا زارۆين خۆ بىنە خواندنا عەربى.
- ۴- دائىخستن و لادانا دەر گەھىن زانستى و رەوشنبرى و ژى برنا كەسايەتيا سەربەخۆيا ھندەكەين دى وەكى زانكۆيا سەلمانىي، كۆرى زانبارىي كورد، ئىكەتيا نقىسەرىن كورد.
- ۵- رېكخراوين پىشەيىن كورد گرېدان ب رېكخراوين عەربى ھە، وەكى ئىكەتيا مامۇستايان و قوتابيان و ئافرەتان و كرىكاران و ھتد
- ۶- پالانا ژن و ژن خوازيي دناقبەرا كورد و عەربان دا، و تەر خانكرنا پارەكى باش بو ئەففى مەرەمى، كو بىگومان ئەنجامى وى ب عەرب كرنى ب دەستقە دھات، چونكى عەرب رەگەزى مەزن و سەر كەفتى و يى ب دەستقەلات بوو، كوردزى رەگەزى بچووكى بى دەستقەلات بوو.

دوو - ب به عس کرن (التبعيث):

ئارمانجا به عسيان د بهرنامي خو دا، يا پرووهن و ئاشكهرايه ئه وزي خهباته
بو دهستقهئينا ئوميدىن نهتهوي عهره ب ژ ئيگهتي و سهر بهستي و
سوشياليستي دا كو دروشمي نافه ندنا حزبا به عسه، ههر و سا ئه و نهته و ميي
دى يين كي يين دگهل عهره بان دا دژين بقت و نهفت د رگهزا دا عهرين يان
پيدفيه ببنه عهره ب. بو ئهفي مهرمي زي رژيما به عس گهلهك ريك فهديتن
ههتا ئارمانجين خو بجهينيت:

- ۱- خهلكي نهفام وساده و خو فروش ب پاره ي و پيدانا يادداشتان، يان ب
گهفان دكرنه به عسي و لدويف بهرنامي، فهلسه فا و ريبازا به عسيان فيردكرن.
- ۲- ودرگيرانا هه مي ئه و نقيسيني نقيسه ري ن شوقنيي عهره ب و به عس
ئه وان چاپكرن بي بهرام بهر و ئه رزان دناف خهلكي دا به لاف دكرن.
- ۳- د پيافي پهروورده و فيركردني دا هه مي بهرنامي خواندني گوهورى و
ب هزر و بووچووني خو به عسيان پركرن و نقيسينا د ديروكي سهر و زنوي
راگه هاند. نافى كوردستاني د ههر جههكي دا ژيبر و هه مي دهستكهفتي و
سهروريي وان ب عهره بان به خشي.

سى- ويران كرنا باژير وباژيرك و گوندان:

سياسه تا (ئهردي سووتي) د كوردستاني دا ژ لاي فاشيان فه بجهينان
نيزيكي (۵۰۰۰) گوندان كاغل كرنا باخ و زهفي و دارستان وان سووتن و
ژيديرين نافي هسك كرنا و دگهل ئهردي راست كرنا و پتر ژ (۲۰) مليون مين ل
كوردستاني چاندن.

چوار - راگوهاستن واركرن مشه ختكرن (ترحيل و تهجير و تفسير):

۱- ب هزارهها مووچه خور ژ ماموستا و فهريمانبهر و نهفسهر و پوليستان نهوين بيھنا كوردايهتيي ژي دهات فهگوهاستن بو دمفهرين عهرېب ئاكنجي و دهرېبدمركرن و ئيخستنه بن چافديريا دام و دمزگهھين بهعسيان و دجهين وان دا عهرېب و بهعسي دانان.

۲- ب سهدان هزاران ژ ئاكنجيي گوندان ژ جهين وان راكرن و ل سهر كارين وان ل سهر ئاھا وهلاتي وان فهگوهاستن بهرېف ژيريا وهلاتي و ل كومهلگهھيي ب زوري هاتنه جيكيكرن.

۳- پتر ژ نيھ مليون كوردين فهيلي ل سهر جهي باب و باپرين وان فهگوهاستن بو سهر سنوورين ئيراني ب بهانا كو سهر ب ئيرانيقهنه (التعبيه الايرانيه) و رھگهزناما عيرافي ژي ستاند و دمست دانا ل سهر مال و مولكين وان، نهفهژي د ديروكي دا ب (تھسفير كرنا كوردين فهيلي) يا بهرنياسه.

پينج - كومهلگهھي ب زوري:

د وان جهاندا كو دسياندايه ب ساناهي چافديري لي بهيته كرن و دمستي خو دانيتھ سهر رژيمي چھند كومهلگهھي ب زوري دروستكرن ئاكنجيي كوردان گوندان تيڊا كوم كرن، و نافلي (باژيري هھفچھرځ) ل سهر نهفان كومهلگهھي مللي دانان. بهلي د راستيدا ژ وان سهربازگهھي كو هيتلھري دروست كړبوون گهلهك خرابتربوون خهلكي نهفان كومهلگهھان بي نيش و كار مابوون، رژيمي ب مھرما كو وان برسي بھن و شھرمزار بھن، هھتا نهو پھنايي بو بهعسيان بھن و بو كويري بھيت نهوان فهگوھيزن.

مەترىيا ئەفان كۈمەلگەھان ژ ئەفلى لايى ۋە بوو:

- ا- سەربازى: ھىچ كەسەكى دەرفەتا دەركەفتن يان رەقەينى نە بوو.
- ب- راميارى (سىياسى): دېندان ب زۆرى كەفتنە ب دويىف كوردان و دكرنە بەعسى ب تايبەتى زارۆك.
- ج- جفاكى: كورد ھەر دەم ب تايبەتى ئاكنجىيىن گوندان فيرنە ببون ژ جھين وەسا بژين ھەر زووى كييشين جفاكى يين ترسناك دناف واندە بەلاقبوون.
- د- ساخلەمى: ئەفان كۈمەلگەھان نە ئاف ھەبوو نە ئافە رۆ زىدەبارى نەبوونا نەخوشخانان و پزىشك و دەرمان و ۋاكسىن دانا زارۆكان ژ بەر ھندى نەخوشىيىن ترسناك وەكى ئاگر و پيشى دناف واندە بەلاف دبوو.

شەش - ئەنفالكرنا كوردان يان قېكرنا ب كوم يا مرقى (جىنوسايد):

ئەنفال ژى ئىكە ژوان سىياسەتەن نا مرقانە يين رېژىما بەعسە بەرامبەرى كوردان ب مەرەما بن بېكرنا مىللەتە كورد. بۇ ناسىنا ئەنفال پىناسا رېكخراوا (ميدل ئىست وۆچ) * دى ئىنين كو دىبىژىت: (ئەنفال) ئەو ئاف بوو كو ب زنجىرەكا ھىرشىن چر و پېن سەربازى ھاتىە دانان، كو سەرجهم ھەشت ھىرش بوون و ((شەش دەقەرېن جوگرافىيىن جودا دا ب رېقە چوو، ل ئافبەرا داويا ھەيۋا شواتى و دەستپىكا ھەيۋا ئىلۇنا سالأ ۱۹۸۸ز دا ۋەرماندا گشتى پروساوى د دەستى نفىسىنگەھا باكوورى يا رېكخراوا ھىزبا بەعس دا بوو، كو بنگەھى وى ل باژىرى كەركوك بوو ل ئادارا ۱۹۸۷ و ب دويىف دا ژ لايى عەلى ھەسەن مەجىد ۋە سەرۆكاتىا وى د ھاتەكرن)) ھەزى گوتنى يە ئاكنجىيىن ئەوان گوندىن ژ روويدانىن ۱۹۸۸ رېزگار بووين وەكى ھەمى خەلكى كوردستانى

* رېكخراوەكا مافى مرقى يا ئەمرىكى يە و لىكە ژ رېكخراوا چافدىريا مافى مرقى يا ئەمرىكى كو بارەگەھى وى ل باژىرى نيويۆركە.

ب شیۆمکی رۆتینی (عهلی حهسهن مهجید) ب (عهلی ئەنفال) یا (عهلی کیمای) ب ناف دکهن. بهلی دکتور (ئازاد محهمەد ئەمین نهقشه‌به‌ندی) پرۆفیسۆره ل زانکۆیا سه‌لاحه‌ددین دبێژیت (ب بووچوونا مه‌ هه‌لمه‌تین ئەنفالی بتنی پیک ناهین ژ هێرشین سه‌ربازی یین رژیما عیراقی بۆ سه‌ر گوندین کوردستانی و هی‌زا به‌ره‌فانیا کوردی، به‌لکو ئەنفال په‌یره‌وکرنا سیاسه‌ته‌کا چه‌ند لایه‌نه‌یه‌ کو ب کافل کرنا هزاران و گوندین کوردان ده‌ستپێکر کو ئاکنجیین وان پستی هێرشین سه‌ربازی ب هێرشا کیمایۆ ژێ فه، کوم کرن و بۆ که‌مپان هاتنه‌ فه‌گوه‌استن. پاشان ژ که‌مپان پرۆسا پۆلینکرنا (ژیک جودا کرنا) گرتیان ده‌ست پێکر و بۆ جه‌ین جودا جودا هاتنه‌ فه‌گوه‌استن. ژن و زارۆکیین وان د که‌مپین تایبه‌تدا ده‌سته سه‌رکرن، پیرین وان به‌ره‌ف که‌مپ و زیندانین باشووری عیراقی ه‌ناردن ئەوین ژیی وان دناقه‌ه‌را (۱۵ - ۵۰) سالی دا بوو مرنی ه‌ناردن. گرۆپی (کوشتنا ب کومه‌ل - فرق الاعدام) ل نی‌زیکی ئەوان گۆران کو به‌ری هنگی ئامه‌ده‌ کری بوون ب شیۆمکی ئیکجار نه‌ینی هاتبوونه‌ دانان بۆ کوشتنا زۆرتین ه‌ژمار ژ توخمی نیر هاتنه‌ فه‌شارتن ل وان گورپین ب کومه‌ل ب شیۆمه‌کی ج تشت سه‌باره‌ت چاره‌ نه‌قیسی وان نه‌ هی‌ته‌ زانین.

نه‌گه‌رین نه‌نجامدانا هه‌لمه‌تین نه‌نفالان:

۱- گرنگیا جیوپۆلتیکا (جوگرافیا سیاسی) هه‌ریما کوردستانی کو گرنگیه‌کا جیو پۆلتیکی یا تایبه‌ت یا هه‌ی، ب راده‌کی وه‌لیکریه‌ ببیته‌ مه‌یدانا شه‌ر و هه‌فرکیا رژیما ژ لایه‌کی، ژ لایه‌کی دی فه‌ ئەف گرنگیه‌ بۆیه‌ ئەگه‌ری هه‌ول‌دانا ژنافرنا نه‌ته‌وی کورد.

۲- تیكدانا ههفسهنگيا ل نافبهرا گهنجین کورد و گهنجین نافهپاست و باشووری عیراقی. دیاره شهرین چهکدارانه ئەگهرمکی کاریگهره بۆ کیم کرنا هژمارا ئاکنجیین، ب تایبهتی هیزا بهرههه ئینانا ئابووری و مروقی د ههر وهلات و ههریمهکی دا، ههلبهت ئەف هیزه ژێ تهخا گهنجان ههدهگریت و ب ههردوو رگهزین نیڕ و می هه، ئاشکرایهژی ئەوین ل شهران پشکداریی دکهن و دهینه کوشتن رگهزی نیڕن.

۳- ههفهتیانا پشکهکی ژ جوکرافیا عیراقی ژ لایین هیزین پيشمههرگی کوردستانی هه، بۆ نموونه پرانیا دهفهزین چیایین کوردستانی کو دهفهرمکا سهخت و ناسی یه بۆ بهرهنگاری و شهری د بهرژموندیا پيشمههرگی دابوو. ئەف دهفهره ب زوری ل بن کونترۆلا هیزا پيشمههرگی بوون و هیزا سوپایی عیراقی ژ ویڕی دهرنیخستبوون، لهوړا حکومهتا عیراقی مافهکی یاسایی شهرعی د دا خو بۆ گرتنا وان دهفههران.

۴- نهتهوی کورد ژ لایین رژیمین عیراقی هه وهک ئاستهنگهک ورپگرهک ل بهر سینگی ئیکهتیا نهتهوهیا عهرهبی دهاته دیتن، ب هزر و بۆ چوونا بریاردهزین سیاسی و سهربازی ئەو کیشا کوردی ل عیراقی مهترسیه ل سهر ئاسایشا نهتهوهیا عیراقی و عهرهبان، لهوړا هندی ئەوان پیچیبیت ب ههر جوړمکی ههولا ههلاندن و ژنافرنا ئەفی مهترسیی دهن، ههلمهتین ئەنفالی ئیکه ژ وان ههولان کو تیدا سیاسهتا ههلاندن و ویړان کرنی گههسته کوپیتکی.

۵- بارودۆخی سهربازی و سیاسی یی وی سهر دهمی یی کوردان و عیراقی هاریکار بوو. ((پۆست هیلتهرمان)) کو ئەندامی ریکخراوا (چافدیڤیا مافی مروقی) یا ئەمریکی یه وەسا هزر دکهت: ئەگهر چفاکی نیف دهولهتی

ھاریکاریا سیاسی و سەربازی و دارایی بۆ حکومەتا عیراقی نە کربا، ھەلمەتین ئەنفالی بقی شیوەی ب پێشەنە چوون.

۶- سایکۆلوجییا سەركردایەتیا حکومەتا عیراقی و فەرھەنگا سیاسی یا سەرانین رژیما عیراقی ژبەر گەلەك ئەگەرین چقاکی و سیاسی و سەربازی ھەر ل دەستپیککی عەقلىيەتەکا شەر خوازانه بۆ ئەوان دروست بوو ئەفی ژى وەکر کو ھەر ل دەستپیککا دیرۆکا فەرمان رەوايا وان یا خویناوی بیت.

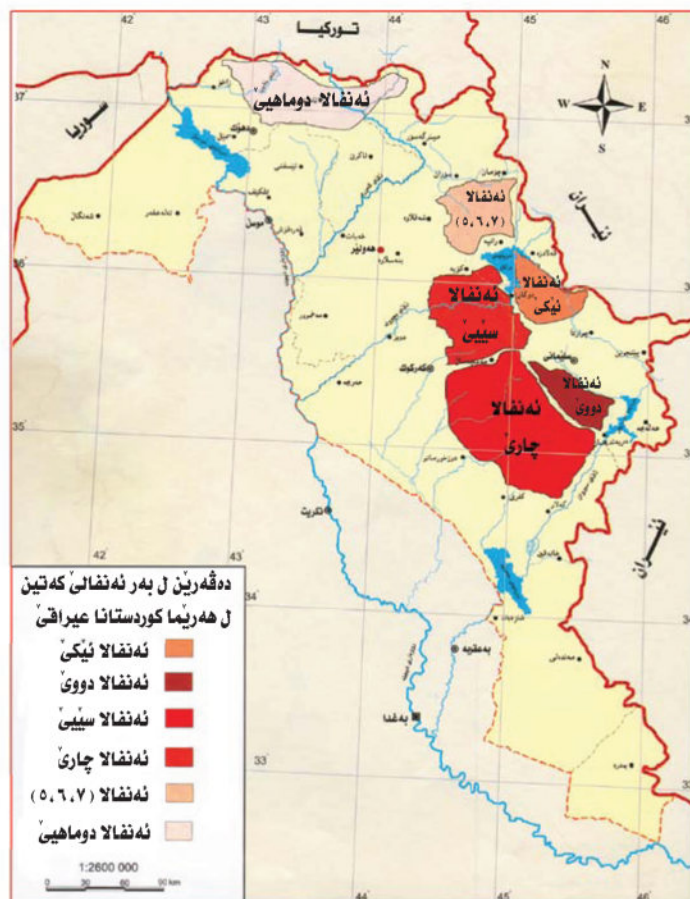
جوگرافيا قۇناغىن ھەلمەتین ئەنفالی:

ئەنجامدانا ھەلمەتین ئەنفالی ژ لایى رژیما بەعس قە بەراھیی بەرنامە بۆ ھاتبوو دارشتن، بەرى وی دەمی ژى سەردانا دەفەرین وان کربوو ژ پێخەمەت کوم کرنا زانیاریان سەبارەت دەفەران و رپی خوشکرن و دانانا نەخشەى بۆ ئەنفالی. ھەلمەتین ئەنفالی ژى ب ھەشت قۇناغىن جودا جودا دا ھاتە ئەنجام دان بقی شیوەیی خواری:

قۇناغا ئیکى یان ئەنفالا ئیکى: (ئەنفالا دۆلا جافایەتی): پشتی کو حکومەتا عیراقی ل ۱۷ئى چریا ئیکى یا سالاً ۱۹۸۷ ئامارا ئاکنجیین عیراقی ئەنجامداى پشتی چوار ھەیفان ئیکەم قۇناغا ئەنفالی د کوردستانى دا ل شەفا ۲۲ئى شواتا ۱۹۸۸ ل دۆلا جافایەتی دەستپیکر کو ئەف دەفەرە فەگرتبوون: (دوکان، بنگرد، چوارتە، قەلاجولان، سەرچنار، سورداش، زییی بچووک، ئەزمەر، سوسى، ماوەت، سەرگەلو، بەرگەلو) و ل ۱۸/۲/۱۹۸۸ ب داوی ھات.

قوناغا دوویی یان نه نفا لا دوویی: نه نفا لا ده قهرا قه رده داغ ل ۲۲ ئی ئادارا ۱۹۸۸ ههتا کو ای نیسانا ۱۹۸۸: نه نفا لا دوویی نه ف ده قه ره قه گرتن (چیا یی گله زمرده، بازیا ن، قه رداغ، دهر بهندی خان، زه رایه ن، عه ر بهت).

قوناغا سییی نه نفا لا سییی: نه نفا لا گه رمیا ن کو ل ۷ ئی نیسانا ۱۹۸۸ ههتا ۲۰ ئی نیسانا ۱۹۸۸ بوو*.

نه خشی ده قه رین نه نفا ل کریین هه ریمه کوردستانه

* نه خشی سهر دار محمه د عه بدوله حمن (نه تله سی هه ریمی کوردستانه عیراق) ۲۰۰۹.

ئەف قۇناغە ژ ھەمى قۇناغىن دى ب کارساتر و ب زیانتر بوو ژ لایى ماددى و مروڤى ڤە، چونكى (۷۰ - ۸۰) ھزار مروڤىن كورد تیدا بى سەروشوين كرن. ئەف دمڤەرە ڤەگرتن (دوز خورماتو، كڤرى، كەلار، دمربەندى خان، زنجیرا چىايىن ڤەرەداغ، تەكیه، چەمچەمال و ڤەرەهەنجیر، قادر كەردەم، سەنگاو، تیلەكۆ، پىباز، ئاغجەلەر).

قۇناغا چوارى يان ئەنفالا چوارى: ئەنفالا ئافزىلا زىي. بچوويك ل ۲ - ۸ى گولانا ۱۹۸۸ى، دمڤەرمكا بەرفرەھ ژ باكورى ئەو رىكا گشتى ڤەگرت كو باژىرى كەركوك ب باژىرى سلیمانىي دگەهینیت و ھەروەسا باشوورى رىكا نافبەرا كۆیە - دمرياجا دوكان ژى ڤەگرت، كو پىكھاتى بوو ژ دمڤەرىن (شوان، شیخ بزىنى، دشتا كۆیە، گوپ تەپە، ەسكەر، دىگەلە، ئالتون كوڤرى).

ئەنفالا پىنجى و شەشى و ڤەقتى: ۱۵ى گولانى ھەتا ۲۶ تەباخا ۱۹۸۸ كۆ دۆلا ناف چىايىن شەڤلاو و ڤەواندوزى ڤەگرت كو تیدا ڤژىمى ب كىمىا بارنكرنا گوندىن (باليسان و بالوكاوه و خەتى) ھىرش دەستپىكر و پتر ژ ۲۵ گوندىن ناحيىن خەلىفان و خوشناومتى و ڤەواندوزى ھاتنە ویران كرن، و دمڤەرىن (چۆمان، چىايى ڤەندیل، ڤانىە، چوارقورنە، ھىزۆ ب و چىايى باواجى) ڤە ڤەگرتن.

دوماھى ئەنفال: ئەنفالا بادینان ۲۵ى تەباخى ھەتا ۶ى ئیلونا ۱۹۸۸ى: كو ب ھىرشەكا كىمىاوى ل دمڤەرا (زىوہ شكان) نىزىك سنوورى عىراق و توركىا دەست پىكر و ئەڤى ئەنفالى ژى ئەف دمڤەرە ڤەگرتن: (دھۆك، زاخۆ، كانى ماسى، زىوہ، دىرەلۆك، ئەترووش و زاویتە).

ئەنجامىن ھەئە تىن ئەنڧالى و كارىگەريا وى:

۱- كوشتنا چەند ھزار كەسەكان ئەفجا چ ب رىكا تۆپ باران كرنى بيت يان ب چەكى كىمىاوى بيت، تۆپ بارانكرن ب بالەفر و ھىلكوپتەران. يان ب سىدارەدانى بيت ژ بىر و گەنج و ئافرەت و زارۆكان ب تايبەتى رەگەزى نىر كو پرانیا وان ئەو بوون.

۲- كىمىا بارنكرنا گوند و دىڧەرەن وەكى گوپ تەپە و بەرگەئۆ و سەرگەئۆ و سىو سىنان و قادر كەرەم....ھتد ب چەكى كىمىاوى ژ جوړىن خەردەل و سارىن و دەمارگاز.

۳- وىران كرن و تىكدانا چەند ھزار گوندان ل دىڧەرىن ئەنڧال كرى. كو بەلگەنامىن حكومەتا بەعسى دا ھاتىە كو ((ھاتىنە سووتن)) ((ھاتىنە تىكدان)) ((ھاتىنە راستكرن)) و ((ھاتىنە باقژكرن)) و ب كىمى ڧەزى دەھان باژىركىن مەزن و مەلبەندىن كارگىرى و (ڧەزا و ناحىە) ھەمان تىشت ب سەر ھاتىە.

۴- ژبەر ب كارئىنانا ((سىاسەتا ئەردى ھاتىە سووتن)) دىڧەرىن ئەنڧال كرى ژ گشت بنەمايىن ژيانى بى بەھركرن و زىڧى و بەز و باخ ھاتنە سووتن و ژىدەرىن ئافى ھىك كرن، و ئەو دىڧەر كرنە دىڧەرىن ڧەدەغەكرى ھەر كەسەك ل وان دىڧەرەن ھاتبا گرتن يا دىتن بى سەرو شوين دكرن يان رەمى دكرن (كوشتن).

۵- تالان كرنا سامانى دىڧەرىن ئەنڧال كرى وەكى كەل و پەلەن ناڧ مالى ترومبىل و تەرش و كەوال وھتد ژ لايى ئەنڧالچيان ڧە كو ژ وانا جاشىن كوردىن خو ڧرۆش ژى تىدا بوون.

٦- بى سەرو شوين بوونا دەھان ھزاران ژ بىر و گەنج و زارۆك و ژنان پىشتى كو ل كەمپىن وەكى ((توپزاوا و نوگرە سەلمان و ...ھتد)) ھاتىنە راپيچان و لدويڤ رەگەز و ژيى ھاتىنە جودا كرن ھەتا ھاتىنە دابەشكرن، راپۆرتەكا دەزگەھيىن ئەمنى دا ھاتىە كو ھژمارەك ژ كچيىن ئەنڤال كرى كو ژيى وان ژ (١٩ - ٢٩) سالى دا بوون دانە وەلاتى مسرى.

٧- ئەويىن ژ ئەنڤالى رزگار بووين، ژبەر بى سەرو شوين بوونا گەلەك ژ كەس و كارين وان تووشى بارى جفاكى و خيىزانى و دەروونى و ئابوورىى نە باش بوون يان گرفتار بوون ب تووش بوونا نەخوشيىن گران ژبەر توپ بارانكرنا وان ب چەكى كيمياوى.

٨- ئاوارە بوونا خەلكى دقەريىن ئەنڤال كرى، بۆ نموونە ئەنڤالا دۆلا جافايەتى گەلەك ژ خەلكى وى بەرمف وەلاتى ئيرانى ئاوارە بوون كو كەلەك ژ وان دريكيى دا گيانى خۆ ژ دەست دان ژبەر سەرما و سڤ و سەقەمى و توپ باران ب (راجيمان) و بالەڤرين بەعسيان.

ھەر چەندە رژیما بەعس نافى ھەلمەتيىن ئەنڤالى ل سالا ١٩٨٨ ب كارئينا، بەلى ھەر دگەل ھاتنا رژیما بەعس بۆ سەر حوكمى ب كريات دەست ب ئەنڤال كرن كوردان كربوو، ھەر بۆ نموونە ل نيسانا ١٩٨٠ پتر ژ نيڤ مليون كوردین ڤەيلى تەسڤير كرن كو ھەتا ھۆ چارە نقيسى (٤) ھزار لاوين كوردین ڤەيلى بى سەر و شوينين، ھەروەسا ل ٣١ تيرمەھا ١٩٨٣ (٨) ھزار بارزانى ئەنڤال كرن، و ل سالا ١٩٨٨ (١٨٢) ھزار كوردین دى ئەنڤال كرن، ئەڤە ژبلى ئەوى كو ل بەرى و پىشتى سەرھلدا ١٩٩١ سەدان كورد ھاتنە كوشتن و بى سەر شوين كرن ھەژى گوتنى پىشتى گونەھبار و ئەنجامدەرين پروسا ئەنڤالى ل سالا ٢٠٠٧ حوكمى سیداردەنانى بۆ ئەوان دەرکەفت.

د- سەرهلداننا شۆرەشا چەكدارانە يا رزگاريخوازا كوردی:

هیشتا حبرئ بەرپەرئ شەرمزاریا رێککەفتناما جەزائیر هەشک نەبوی
مێللەتئ سەم لئ کریئ کوردستانی سەرهلدا و ئالایئ شۆرەشی ب مەردانە
هەلکەر و ب ڕوویئ ئەوئ بەعسا کو ب ئاشکرا گازی دکر کو بزافا چەكدارانە يا
کوردی هەتا هەتای داوی پئ هات ئەگەر دار خورمال سەرسەرین وان شینبیت
جارەکادی نەشین حەفت کەسان بەینرنە چیا.

ئەو شەستین هاتینە بەحس کرن داوی ب خەباتا رزگاری خوازا کوردی
نە ئینا، ئەفە بوو پارتی دیموکراتی کوردستان ب فەرمانا مەلا مستەفا بارزانی
ل ٢٦ ئ گولانا ١٩٧٦ جارەکا دی درێژی ب شۆرەشی و خەباتئ دژی رژیما بەعس
دایە.

هەروەسا ١٩٧٥/٦/١ ئیکەتیا نیشتمانیا کوردستانی ژئ ب رێبەر یا (جەلال
تالەبانی) هاتە دامەزراندن دا کو سەر و ژنوی درێژی ب خەباتا کوردایەتی
بەدەتە فە، ئەفە بوو پستی سەلەکی شۆرەشا نوێ یا گەلی مە دەست پئ کرەفە.
(پاسۆک) ژئ ئیکە ژ پارتین سیاسین کوردستانی کو ل سالاً ١٩٧٦ بەرمف چیا
چوون و دژی رژیما شەر کر.

پاشی ژئ پارتا سوشیالیستا ئیکگرتیا کوردستانی ل سالاً ١٩٨٠ هاتە
دامەزراندن ئەوئ ژئ گەرم و گۆرپەکا زیدەتر ب شۆرەش و خەباتا کوردی دا
دژی بەعسیان.

هەر هەمیان بۆ رژیما بەعس سەلماند کو کورد مێللەتەکی زیندیه خودان
وەلات و ژیان و دیرۆک و شارستانی خۆیه، سەم و ئەشکەنجە ل سەر دەستی

دوژمنان دیتیه و خویشیا رۆژانیڤ وان تهحل بوویه، داستانین وهسا تومارکرن
کو رۆژیم د خهوا خوژی دا نه دیت و مکی شهرین شارستین و (ههرسۆن –
دالانی) و دابان و باليسان، (قهیوان – ماوت)، ئهزمهر، داستانا رزگاری و سما
قوئی و خوا کۆرك و (حهك و زینانه ل گهرمیان) نموونا وئ میړ خاسی و
مهردایهتیا گهلی مهیه.

بکارئینانا چهکی کۆم کوژ (کیمیا بارانا کوردستانی):

رۆژیم دا ئهوی ب سهلینیت کو کریارین وئ ل سهر نههیلانا میللهتی کورد
راست و تمامن، چ کوم کربوو ژ تهکنهلوژیا جهنگی بریاردا ب کاربینیت، دیاره
هند ژ یاپشت گهرم بوو کو کەس نینه وئ پاشقه بهت د چهند جهان دا
گونهها خویا رهش ئه انجام دا گونهها کیمیا بارانی. چهکی کو کوژ، ئهو
کارمساتین (هیروشیما و ناکازاکی) ژى ههر هنده درنده بوون، کیمیا بارانا دۆلا
باليسان، بادینان، سهرگهلو، بهرگهلو، کوپتهپه، سیو سینان و چهندهها
دهقه رین دی ل داوی ژى شههیدکرنا باژیری ههلهبچه ل ۱۹۸۸/۳/۱۶ کو پتر ژ
(۵) هزار ژن و زارۆك و زهلام تیدا شههید بوون.

جەنگى (شەرى) عىراقى و ئىرانى* :

ئەگەر ئىن جەنگى :-

۱- مەملەنە عەرمىيە و فارسى ل سەر دەستەھلاتى و چەسپاننا نەتەوايەتيا خۇ
د دىقەرى دا.

۲- شەرى مەزھەبى.

۳- پىشت گوھ ھافتنە رېككەفتناما جەزائىر كو ھەر ئىك ژ وان ئەوى دى پى
گونەھبار دكر.

۴- خۇ پر چەك كرن ژ لايى رۇيما عىراقى فە ب چەكى گران و كوم كوژ ب
تايبەتى چەكى كىمىاوى.

۵- گەلەك بخودانان و گيانى شوقىنى ژ لايى سەرانىن عىراقى ب تايبەتى
سەرۆكى رۇيما.

ل ۲۲ ئىلۇنا ۱۹۸۰ ھىزىن سوپايى عىراقى ب درىژاھيا سنوورى ھىرشا خۇ
يابەرھەرھ كرە سەر ئىرانى و ل ۱۹۸۸/۸/۸ شەر ھاتە راوستاندن ب كوشتنا
سەدان ھزاران ژ كورين گەلى عىراقى.

ويىران بوونادەھان باژىر و پروژان، ژ دەست دانا سامانى عىراقى و ھەمى بو
خوارنا جەنگى ژ بخودانانى و شوقىنيەتى.

* مەرەم ژ بەھسكەرنە جەنگى عىراقى و ئىرانى و جەنگى كەنداقى بىتنى بو ھەندى يە ھەتا بزانين
كو رۇيما بەھس رېبازەكا خويناوى و درندەھ ب كارئىناوو و ئەف دوو جەنگە چەوا سەبارەت
دۇزا كورد رەنگ قەدايە نە كو بەھسى وان ب دوور و درىژى.

جهنگى كەنداقى:

رژىما عىراقى پىشتى بداويھاتنا جەنگى ئىرانى، بۇ دەرکەفت كو ياكەفتىھ دېن قەرەكى زۆرۈھ، لەۋرا كەفتە گرتنا بەھانا و ھىجەھتان ژ دەولەتېن كەنداقى ب تايبەتى كويىتى، رژىمى ب ۋى چەك و تەقەمەنىي ھەيى كو ژ جەنگى ئىرانى بىرپكا دەولەتېن زلھىز بەدەست كەفتبۇو لەۋرا كەفتە گەفكرنى ل دەولەتېن ھەقسۇى. د ئەنجامدا گەفېن ۋى سەر گرت ل ۱۹۹۰/۸/۲ ھىرش كرە سەر كويىتى و راگەھاند كو كويىت پارچەكى ژ عىراقى و ب پارىزگەھا نوازى ل قەلەم دا بەروفاۋى شەرى عىراق و ئىرانى، دەولەتېن جىھانى ب تايبەتى دەولەتېن زلھىز ھەمىيان پىكفە دگەل نەتەۋىن ئىكگرىتى بىرارا تامامىا بى قەيد و مەرج شەكىشاننا ھىزىن عىراقى ژ كويىتى دەركر.

و ئەگەر ب ئاشتى خۇ قەنەكىشا ئەو دى ب زۆرى بىت ئانكو ب گورزى جەنگى دى خۇ شەكىشيت و بىرارا (۶۶۰) بۇ ئەقى مەرمى دەرکەفت وىلايەتېن ئىكگرىتېن ئەمىرىكا و فرەنسا و برىتانىا و دەولەتېن عەرەب وىكو مسر و سورىا و سەۋدىيە و گەلەكىن دى كو ھۇمارا وان (۲۰) دەولەت بوون ھىزا ھەفپەيمانان دروست كر ب ھەمى سەرباز و چەكى پىشكەفتى خۇ گەھاندە كەنداقى و سەۋدىيە.

نويىنەرىن دەولەتان و مەرۇف دۇست ھىدى ھىدى خۇ د گەھاندە بەغدا بۇ رازى كرنا عىراقى بۇ خۇ شەكىشانى ژ كويىتى بەلى سەر رەقىا سەرۈكى رژىمى ژ (گەلەك بۇ خۇ دانانى) ژ ۋى پتر بوو. كو دگوت بىابانا سەۋدىي و كويىت ل بن ھىزىن ھەفپەيمانان دى كەتە دۆزەخ و نىقەكا ئىسرائىلى دى سۆزىت ب چەكى (كىمىاۋىي جووت لا) دى سەرو بىكەت. ئەفجا سەرۈكى ئەمىرىكى (جۇرج بۇش) يى ئىكى ل ۱۹۹۱/۱/۱۷ جەنگى كەنداقى راگەھاند ب نافى (بابەلىسكا بىابانى) و ھىزىن ھەفپەيمانان ھىرش كرە سەر ھىزىن عىراقى و د ماۋى (۱۰۰) دەمژمىران دا تەرابەراكرن.

ئەنجامىن ۋى:

- ۱- كوشتنا پتر ژ (۱۰۰) هزار سەربازان.
- ۲- ئىخسەر كرنا (۷۰) هزار سەربازان.
- ۳- شكاندنا هيزا سەربازيا عىراقى ب رېزا پتر ژ ۵۰٪.
- ۴- ژ كار ئىخستنا هيزا ئاسمانيا عىراقى.
- ۵- ژ كار ئىخستن وتىكدانا پرانيا كارگهه وهويين راگههاندنى و پر پرؤژين سەربازى.
- ۶- روتبونو عىراقى ب تمامى ژ روويى ئابوورى قه و قهرين سەر عىراقى گههشتنه (۱۵) مليون دؤلاران.
- ۷- مل كهچيا (خوچهماندن) تمايا عىراقى بو ههمى بريارين نەتەوين ئىكگرتى.

سەرهلدانا مەزنا ئادارا ۱۹۹۱ى:

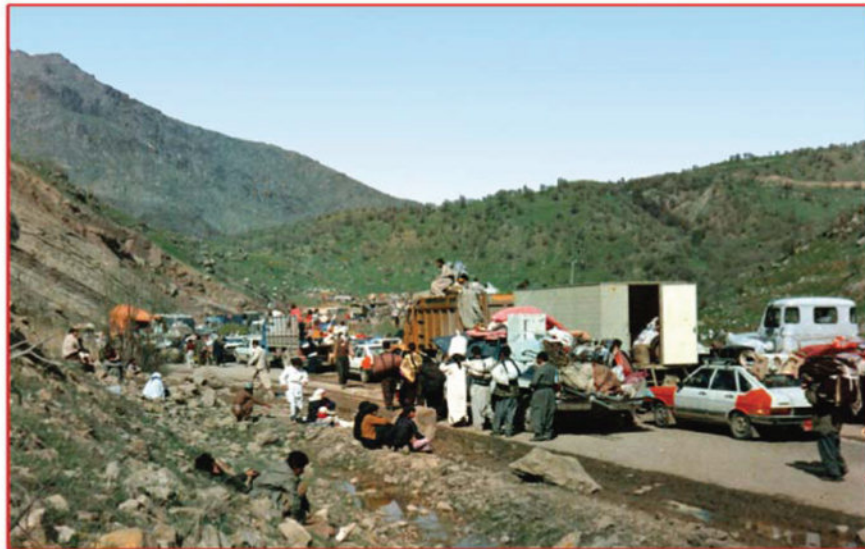
دقيت مىللەت ماقى خو وەربگريت و تولا زؤلم و زؤرداريى هەر قەكەتەقە و
هەرھوساژى بوو، لەورا بەردى كوردستان ب ئەنجامدانا دارشتنا پلانهكا باش ب
پشتەفانيا هەمى جەماوهرى كوردستانى، ل رۆژين ئىكى يين هەيكا ئادارا ۱۹۹۱
رېبەريا سەرهلدانا مەزن كر ب گەرم و گۆرەكا وەسا كو زەلامين رۆيمى و
خوين رېژين وان وەكى پووشى ل بەر رەشە با يا سەرهلدانى لى هات.
دەزگەهين رۆيمى د بارەگايين حزبى و ئەمنى و ئىستخبارات و موخابرات و
جەيش و لشەبى و سوپاى كەفتنه بەر درپين رەق و تولا كورين مىللەتى و
شوفينيان سزايى خويى رەوا وەرگرت، ئەوى دەليفا خو ديتى رەقى و چوو ناف
رېژين رۆيمى قە. ئەوى ژبەر نەكەين كو ئەف سەرهلدانا مەزن سەر پى و ژ
خو قە نە روويدايە راستە سەرانسەرى مللەتى ب زەلام و ژن و زارۆكان قە
پشكدارى تيدا كر، بەلى هەر وەكى مە ئاماژە پى كرى، نەخشى سەرهلدانى
هاتبوون كيشان ب تايبەتى ل سالا ۱۹۹۱ كو بريار دابوو خەباتا چەكدارانه دناف
باژيران دا دەست پى بكەت هەمى پيشمەرگههينى خو بەخش و رېنیشادەربوون
هەر ئەو ژى د هەوارا وان هاتن.

سەرهللانا ئادارا ۱۹۹۱ی چ بدهستقه ئینا؟

- ۱- پرگارکرنا سهرانسهری (هه‌موو) کوردستانی ژ زاخو هه‌تا خانه‌قین.
- ۲- هه‌می پارت و ته‌خین کوردستانی پشکداری د سهرهللانی‌دا کر.
- ۳- پژییم سقک وشهر مزار بوو، نه‌و پیگه و هه‌یبه‌تا بمه‌ترسیا دناڤ خه‌لکیدا هه‌ی، نه‌ما.
- ۴- چه‌ککرنا زی‌ده‌تر ژ دوو فه‌یله‌قان پتر ژ (۱۰۰) هزار سهربازان خو بدهستقه‌به‌ردا و ده‌ستبه‌سر هه‌می چه‌کی وان یی سقک و گران ژیدا هاته‌گرتن.
- ۵- ده‌ستبه‌سر داگرتنا هه‌می نه‌ینیین ئه‌من و ئیستخباراتی.
- ۶- که‌ل و پهل و که‌رستین حزبی و سهربازی و که‌رستین سهر ب باره‌گایین حزبی و سوپایان فه‌، کو بهایی ب سهدان ملیۆن دیناران بوو، که‌فته‌ د ده‌ستی خه‌لکیدا.

كوچا (مشه ختېوونا) مه زن يا خه لكى كوردستانى ل بهارا (۱۹۹۱): -

ئەوا كود دھاتە چافەپرېكرن و گەلى عىراقى بتايىبەتى و گەلى كورد هيقى بۇ
دخاست ئەوبوو كو دكتاتۆرى هەتا هەتا هاتە بنېركرن و حوكمى ديموكراتى و
ماقى سەربەستىي و ئازادىي جەي شەفتارىيا بەعسى بگريت و هەمى جىهانى
پشتەفانى ئەفى پرۆسى بيت بتايىبەتى دولەتەن هەفەيمان بەلى بىي ج
پيشهاتەك و ژبەر هەر ئەگەرمكى بيت رەنگە هەتا نھا نەهاتىبەتە ئاشكرارن،
رژىما بەعس كەفتە هيرش برنا سەر خەلكى و تەرو هسك پىكفە سووتن.

بەلى گەلى كوردستانى ھندىا لدمف بزەحمەتبوو كو جارەكادى بكەفنه دبن
دەستى رەشى بەعسيان فە، سەرتاسەر پتر ژ سى مليۆن كەسان مال و حالين
خو بجهييلان و بەريخودا چيا و سەر سنوورين تورکيا و ئيرانى ب دەهان هزار
پير و زارۆك ژنافچوون و بوونه قوربانى فاشزمى، و ژبەر كو لسەر دەمى

ئەفرۆ ھۆيىن فەگۈھاستن و راگەھاندنى ھند پېشكەفتى بوون دەمژمىر بۆ دەمژمىرى ئەو کارمسات فەگۈھاست و دگەھاندە جەي ھەمى لايىن جىھانى و تەلقىزىۋنى ھەمى کارمستان نىشان ددا و دھاتە دىتن و دىنگى نە رازىبوونى و پىشتەفانىكرنى بشيۋمىھكى مەزن و بەرفرەھ لدويف دىنگى كوردان و د ھەوارا وان ھاتن، ئەفە ب خۆزى مەزنترىن دەستكەفتى خۆ راگىريا مللەتتى كورد بوو.

مشەختىبوونى ئەفە ئەنجامە ژى دىرگەفتى:-

- ۱- رژدبوون لسەر ئىكەتيا رېزىن مللەتتى كورد.
- ۲- رەتكرنا دكتاتورىيەتى.
- ۳- نەتەوېن ئىكگرتى (U.N) برىارا ھندى دا كو نابىت رژىما بەغدا ھىرشا چەكدارى بکەتە سەر گەلى كوردو ل ۱۹۹۱/۴/۵ (برىارا ۶۸۸) ژ لايى جقاتا ناسايشا سەر ب نەتەوېن ئىكگرتى فە ھاتە دان، كو دىفەرەكا ئارام ل سەر روويى ھىلا ۳۶ ژ بۆ كوردان بەيىتە دانان.
- ۴- دانانا ھىزا ھەفەپەيمانان ل بنگەھى (ئەنجەرلىك) ل توركىا ژ بۆ پاراستنا خەلكى كوردستانى (ھىزا چەكوچى بەرھەف).
- ۵- ھناردنا ھىزەكا چەكدار بۆ ناف كوردستانى بۆ پاراستنا خەلكى لدەمى فەگەپيانا وان.
- ۶- ئىدى گەلى كورد ژ ھندى ناترسىت كو يى بتنى يە، بەلكو دۆزا كورد نە پتنى ژ لايى مروفایەتيفە دھاتە تەماشەكرن، بەلكو مللەتەكە پىدفييە مافى خۆ يى سىياسى وىرېگرىت.

هەلبژاردن پەرلەمانی و دامەزراندنا حکومەتا هەریما کوردستانی: -

پشتی فەکیشانا دام و دەزگەهین ئیداری ژ کوردستانی ژ لای پڕۆیمی فە ب مەرما خولقاندنا بی سەری و بەرەلایی دناڤ پڕۆین گەلی کورددا بەلی ل داوییا زنجیرەکا سەرەلدانان بتایبەتی سەرەلدانا سیی کو ب (پزگارکنا کفری) دەیتە نافکرن.

ئەو سەرەلدانا کو پێشمەرگین قەهرمانین کوردستانی مەزنتین داستان بو بەرەبابین کوردان تۆملرکری ل ۱۹۹۱/۱۰/۸، ڤالەییەکا کارگیری ل کوردستانی پەیدابوو، لەو ڤا سەرکردایەتییا بەرە کوردستانی بەز و بەز هەولا کارکرنیدا بو هەلبژاردنا پەرلەمانی و ئەف هەلبژاردنە ژ ل ۱۹۹۲/۵/۱۹ ھاتنە ئەنجامدان بو جارا ئیکی د دیرۆکییدا پەرلەمانی کوردستانی ھاتە دامەزراندن و پاشی حکومەتا هەریما کوردستانی ل ۱۹۹۲/۷/۴ ئ ھاتە پیکھاتن.

و بو راستییا دیرۆکی کریارا هەلبژاردنا پەرلەمانی کوردستانی ب دیدڤانییا نوینەرین دەولەتان و پۆژنامەنڤیسان، کەرنە ڤالەکی قەشەنگ و ئەزموونەکا رەونەقدار بوو د شەفتارییا جیھانا سیی و سەرانسەری پۆژەلاتیدا ژ پوویی چەسپاندنا دیموکرتیەتی ب ھیزبوونی پڕۆین گەلی و (فیدرالیەتژی) بوویە درۆشمی ھەمی لایەکی. ئەوا ژ ھەزی بەحسکرنی یە، مامۆستایین کوردستانی پۆلەکی گرنگ ھەبوو مل بملی تەخ وتویژین دین کومین خەلکی کوردستانی بو پووچکنا پیلانا دوژمنی ژ فەکیشانا دام و دەزگەهین کارگیری ل کوردستانی.

پشکا دھئی

بزاڻا ئىستعيمارى يا نوويا ئورۇپى ل نىشتمانى عەرەبى
ل سەدى نوزدى و بەرھنگارىيا عەرەبى ل سەدى (۱۹) ى و
دەستىپىكا سەدى (۲۰) ى

۱- ھاتنا دەسھەلاتا برىتانىا بۇ ئاف كەندافى و عىراقى:-

دىرۇكا ھاتنا دەسھەلاتا برىتانىا بۇ كەندافى بۇ سەدى ھەفدى ى زايىنى
قەدگەریتن، سالاً ۱۶۰۰ز برىتانىا كومپانىا ھىندىيا - رۇژھەلات ل لەندەن
دامەزراند بۇ ھندى بىتە ئامرازەك ژ بۇ بەلافكرن و بنە جھكرنا سىياسەت و
بەرژومەندىيىن برىتانىا ل نزمایيىن زمیایى ھندى و دھەرین دەورو بەرین وى.
برىتانىا ل كەندافى (بەندەر عەباس) كرە بنگەھەكى سەرەكىي چالاكىيىن
خويىن سىياسى و بازركانى بۇ ماوى پتر ژ (۱۵۰) سالان.

دەمى گرنگىيا ئەفى بەندەرى ل كىمىي دای ژ ئەنجامى وى ئازمەدىا دھەر
قەگەرتى ل نافەراستا سەدى (۱۸) ى ژبەر ھندى برىتانىا بنگەھى خۇ
قەگەھاستە بەسرە، و ل سالاً ۱۷۶۲ز بارەگايى خۇ برە (بوشەھر)، ئەوى دەمىژى
ژبەر كو بەرژومەندىيىن برىتانىا ل ھىندستانى، ژبەر شۆرماشا فرەنسا و ھىرشا
ناپليۇنى بۇ مسرى و گەفلىكرنا رپيا ھاتوو چوونا برىتانىا د رۇژھەلاتىدا،
كەفتنە د مەترسىيىدا، ژبەر ھندى بها و گرنگىيا ستراتىژىيا كەندافى بۇ
برىتانىا دەرگەفت ژ بۇ پاراستنا دەسھەلاتا خۇ ل ھىندستانى لقيرە برىتانىا
كەفتە د ھەولداناندا دەست ب سەر داگرتنا كەندافى و دويقدازى بۇ ھاتنا ناف
عىراقى، چونكى عىراق كەفتبوو سەر رپىكا ھىندستانى.

گرنگترین بهرزه و هندیین بریتانیا ل عیراقی پیگهاتبوون ژ:-

۱- بهرژہ و ہندیٰ نوابووری :-

بەرژموندییڻ بریتانیا ژ روویئ ئابووری فە فەدگەرن بۆ سالاً ۱۶۲۵ز، دوی
سالیڤا ئیکەم کەشتیا بریتانی گەهەشتە بەندەری بەسەر. ل سالاً ۱۷۳۳ ژ
بریتانیان بمەرەما سەرپەرشتیکرنا بەرژموندییڻ خۆ بنگەهەکی هەمدەمی
(بەردەوام) ل وی باژیری فەکر. سەرهلدانا شۆرەشا پیشەسازی بوو ئەگەرئ
زۆربوونا رێژا هەناردییڻ بریتانیا بۆ دەرفە، ئەفەژی پیدفی ب بازاری هەبوو بۆ
فرۆشتنا کەل و پەلین پیشەسازی، ژبلی فیژی فەکرنا نوکەندیئ سوێس ل سالاً
(۱۸۶۹ز) بوو ئەگەرئ کورتکرنا ریکە هاتن و چوونا دناقبەرا رۆژەهلات و
رۆژئافادا و کیم بوونا تیچوونا فەگواستنا ئافی.

ژبلی هندئى ګو عيراقى ډخړ و ډان (ډانوډکاک) و خورمه و پيست و هرى
 بۇ بریتانیا دهناردن، بازارهك ژى بوو بۇ فروشتنا بهرهمين بریتانیا، رپكهكا
 هاتن و چوونيزى بوو كهل و پهليين بریتانیا تيډا دهر باز دبوون بۇ ئيرائى.
 ههرومسا ل عيراقى لقين چهند پانقهكين بریتانى هاتنه دامهزاندن ژ بۇ
 بساناھيكرنا كارى بازرگاني و بهرهمئينانا سهرمايى بریتانى.

فهدیتنا نهفتی چالاکیین دوهولتین ئهورۆپی بتایبهتی بریتانیا و ئەلمانیا د عیراقیدا پتر لیکرن ژ پیخهههت وهرگرتنا مافی دورئییخستنا نهفتی ل دوهولهتا عوسمانی – پشتی مملانیههکا مهزن بریتانیا و ئەلمانیا و هولندا ریککههفتن لسههه دامهههزاندها کومپانیا نهههتا تورکی، کو مافی دورئییخستنا نهههتی ل دوهولهتا عوسمانی پی هاته دان، بهلێ دهههپییکرنا جههنگی جیهانیی ئیکێ پرۆسا دههههینانا نهههتی یاش ئیخههت.

٢- بهرژه‌وه‌ندیپن رامیاری و سه‌ریازی:-

بریتانیا پوخته‌کی مه‌زن ددا پاراستنا ریځین هاتن و چوونا بازرگانی، بتایبه‌تی ریځا هندستان، بو فی مه‌ره‌میژی د ماوی سه‌دین هه‌فدی و هه‌ژدیدا رووی ب رووی پورتوگالیان، هوله‌ندیان و فرهنسیان راوستاینه، لقیره بهرژه‌وه‌ندیپن سیاسی و سه‌ربازیپن یریتانیا ل عیراقی ده‌ستپیکرن.

لده‌ستپیکری بریتانیا هه‌ولا هندیدا روباری فورات بو هاتن و چوونا دناقه‌ه‌را ده‌ریا نافه‌راست و که‌ندافی بکاربینیت، و نه‌و بوو ل سالاً ١٨٦١ز هیئری لینج ماقی ریځه‌ستنا گه‌شتی یان د روباریپن عیراقیدا ژ حکومه‌تا عوسمانی وهرگرت، و خیزانا لینج (کومپانیا که‌شتیفانییا بازرگانی یا (دیجله و فورات) دامه‌زراند. نه‌فان کومپانیان روله‌کی گرنه‌گ هه‌بوو د چه‌سپاندنا بهرژه‌وه‌ندیپن بریتانیا د عیراقیدا.

هه‌روسا بریتانیا پوخته دایه دامه‌زراندنا ریځین نویپن کو د عراقیدا ده‌ربازدبن چونکی ده‌ست بسهر داگرتنا نوکه‌ندی سوپس ژ لایی فرهنسیانقه، سه‌رمایه دارپن ئنگلیزان پالدان کو هزرکرنی د فه‌دیتنا ریځه‌کا نوی دا بکه‌ن دا کو هه‌فرکییا نوکه‌ندی سوپس پی بکه‌ن. بو فی مه‌ره‌می بریتانیان کومیته‌ک بو فه‌کولینن د پروژی راکیشانا هیله‌کا ئاسنی دا دناقه‌ه‌را ده‌ریا نافه‌راست و که‌ندافی دا دامه‌زراند. به‌لی ژبه‌ر تیچوونا زو‌ریا پاره‌ی بو فی پروژه‌ی حکومه‌تا بریتانیا نه‌و پروژه په‌سه‌ند نه‌کر. بریتانی بدژی پروژی هیلا ئاسنی (به‌رلین - به‌غدا - به‌سره) زی راوستیا کو ئه‌لمانیا دھییا نه‌نجام بده‌ت.

ھەروەسا بریتانیا گرنگییەکا مەزن ب دروستکرنا ھیلا بروسکەى دایە، داکو
 بریتانیا ب رپیا عیراقى و کەندافى و ئیرانى ب ھندستانى فە گریدەت.
 دەسھەلاتا بریتانیا ھیدی ھیدی ل عیراقى زیدەتر لیدھات، ھەتا وەلیھات
 دەست دناف ھەمی کار وبارین نافخوین عیراقیدا وەرددا.
 ھاتنا بریتانیا بۆ ناف عیراقى تووشى گەلەك ئاستەنگان بوویە، وەك رووی
 ب رووی بوونا والیى عیراقى سلیمان پاشا بچووك (۱۸۰۸ - ۱۸۱۰ز) دگەل
 نوینەرى ئاکنجیى بریتانیا ل عیراقى (کلودیوس جیسی پىچ)، چونكى وى
 نەدقییا دەست ل ناف کار و بارین عیراقى وەربەت.
 بەلى دەولەتا عوسمانى د پرانییا دەماندا دقییا بەرھنگارییا چوونا ناف
 بریتانیا ببیت بەلى ئەف پرسگریکە ھند ب گرنگی وەرنە گرتبوو، ژ ئەگەرین
 سەرنەکەفتنا ئەفان ھەولان لاوازییا حکومەتا عوسمانى و بى شیانییا وى بوو د
 بەرسنگرتنا بەرژەوندیین بریتانیادا ب ھیزا سوپای.
 د کەندافى دا ژى بریتانیا تووشى بەرھنگاربوونا ھۆزین عەرمبى بوو وەك
 (القواسم) ل عومانى و عەرمبىن مەسقەت و بەحرەین و قەتەر و کویتى.
 مەترسییا بریتانیان ژ بەرفرەھبوونا بەرھنگارییا عەرمبى ژ لایەكى فە و
 ھەروەسا مەترسییا ژ مەملانەیا دەولەتین ئەوڕۆپى ژ لایەكى دىقە بریتانیا
 پالدا کۆمەکا ریککەفتنامین بى بەرامبەر دگەل مسر و شیخین مەسقەتى و
 بەحرەینى و کویتى و قەتەرى گریدەت، بەمەرەما مانەفەیا دەسھەلاتا وى د
 شیخگەھاندا (جەئى شیخان) و راگرتنا سەرخۆبوونا فەرمانرەوایان و گریدانا

سیاسەتا دەرڤەیا وان، بەلێ ئەف رێککەفتنامە نە بوونە پێکر لێبەردەم راپوونا چەندین سەرهلدانان بدژی بریتانیان.

ب- هاتنا بریتانیان بۆ ئاف مسرێ و بەرسینگرتنا گەلێ مسرێ:-

کیمکرنا دەسەلاتا (محەمەد عەلی) نەخشین بریتانیا بۆ داگیرکرنا مسرێ داوی پێ نەئینا، چونکی بریتانیا بهویری ئاگەهداری گرنگیا مسرێ بوو، وەك بنگەهەك بۆ ڤه‌گواستن و بازرگانیی، ب تایبەتی پشتی ڤه‌کرنا نۆكەندی سوئسی ل سالا ۱۸۶۹ز.

ڤەرمانروایی مسرێ خدیوی ئیسماعیل (۱۸۶۳ - ۱۸۷۹) رۆلەکی مەزن هەبوو د راکیشانا بریتانیا دا بۆ دەست تیۆمردانا ئاف کار وبارین وەلاتی وی. خدیوی کاربرایەکی گەلەکی دەست بەردای بوو، پارەکی مەزن ژ بانقین ئنگلیزی و ڤرنسا ڤەر کریوو، ئەڤی چەندی دەرڤەت بۆ ئنگلیزان و ڤرنسییان رەخساند دا کو ب بهانهیا پاراستنا بەرژموندیی خۆ یین ئابووری دەستا بیخە د ئاف کار وبارین نافخوی یین مسریدا.

حکومەتا مسرێ ل دەستپێکی نیڤا پشکین کومپانیا نۆكەندی سوئسی هەبوو، بەلێ خدیوی نەچاربوو کو پشکین مسرێ ژ نۆكەندی بڤرۆشیت بۆ دانا ڤەرین خۆ، بریتانیا ئەف دەرڤەتە ب دەلیڤه زانی دا کو دەست بسەر ئابووری مسریدا بگريت و بیخە دبن دەستی سەرمايه‌دارین خۆڤه، پلانه‌كا به‌ز دانا ژ بۆ کرینا پشکین مسرێ و پلان ژى بنه‌جەبوو.

پشتى كو بریتانیا ب هه‌فیشكى دگهل فرهنسا نه‌خشى پیدفى دانای بو
 داگیرکرنه وه‌لاتى. ل چریا دویى ۱۸۷۶ وان لیژنه‌یهك بو چاقدیریا کارو بارین
 دارایی یین مسرى پیکئینا پشتى خدیوى ئیسماعیلی بى شیانیا خو ژ دانا
 قهران رگه‌هاندی. بقى رهنكى هندى ویقه تربوو دسه‌ه‌لاتا بیانیا د مسرىدا
 زی‌دمتر دبوو.

ل دهمى بریتانیا هه‌ستکری، کو دهمى دوور ئیخستنا خدیوى ئیسماعیل
 هاتیه نه‌چارکرن دست ژ دسه‌ه‌لاتى به‌ردمت بو (خدیوى ته‌وفیق)ى کورى
 وى، کو نه‌فه پتر یى ملکه‌چى (یى بن دست) داخازیین بیانیا بوو.
 ژ نه‌نجامى دستیارانا نه‌وورۆپى و خرابوونا بارى ئابوورى و نه‌رازبوونا
 ملله‌تى و باجا گران، سه‌ربازیین نه‌ته‌وویین مسرى په‌نا بره به‌ر دامه‌زراندنا
 ریکخراوه‌کا سوپایی یا نه‌ئینى کو دیارترین دامه‌زرینه‌رین وى (ئه‌حمه‌د عورابى
 و عه‌لى فه‌همى) بوون نه‌ف ریکخراوه بزافه‌کا چه‌کدارى ب سه‌روکاتیا
 (ئه‌حمه‌د عورابى) دژى بریتانیا به‌رپارکر.

ئه‌حمه‌د عورابى

ئه‌حمه‌د عورابى ل ۹ ئیلونا ۱۸۸۱ز داخاز ژ
 خدیوى ته‌وفیقى کر کو وه‌زاره‌تا (نوبار پاشاى)
 ب هه‌لوه‌شینیت و وه‌زاره‌ته‌کا نوی
 دامه‌زرینیت، هه‌روسا داخازا زی‌دمکرنه هژمارا
 سوپای و دیارکرنه دسه‌ه‌لاتا خدیوى و
 نه‌هیلانا دستیارانا بیانى کر بو مسرى.
 خدیوى ته‌وفیقى داخازیین عورابى بجه‌ئینان،

وھزارەتەکا نو ی بھەرۆکاتیا (شەریف پاشا) ی و لدویشداژی وھزارەتەکا دیبا
نیشتمانی ب سەرۆکاتیا (مەحمود سامی بارودی) ل دەستپیکا سالاً ۱۸۸۲
دامەزراند، د فێ وھزارەتیدا ئەحمەد عورابی کرە وەزیری جەنگ و دەریای.
بریتانیا راگەھاند کو نیشتمانی پەرورەین مسرێ ل پێشیا ھەمویان ئەحمەد
عورابی ی گەھان ل بەرژموندیین بریتانیا دگەن و ژيانا بیانیان ل مسرێ د
ئێخستە د مەترسییدا، بەرھەفیا خۆژی نیشاندا بۆ ھاریکاریکرا خدیوی
تەوھیقی بۆ ژناڤەرا شۆرەشا عورابی.

ھەروەسا ب ھەفیشکی دگەل ڤرەنسییان یاداشتەک دای حکومەتا مسرێ و
تیدا داخازا دەست ژ کارکێشان وھزارەتی و دوور ئێخستنا ئەحمەد عورابی
کربوو بۆ دەرفە ی وەلاتی، بەلێ وھزارەتا مسرێ ئەف داخازییە پەتەر.

دەمی بیانییان گوھلیبووی کو پاپۆرین جەنگیین بریتانیا یین ھاتینە ناف
ئافا ئەسکەندەریی ل وی باژیری کومبوون، و ل خزیرانا ۱۸۸۲ ب ھاندنا
کونسولی بریتانیا کەفتە ناژاوەگیرائی ل ئەسکەندرییە، د ئەنجامدا
پیکدادانان دناڤەرا بیانیان و ھەڤوہلاتیین مسرێ روویدا و چەند بیانییەک
ھاتنە کوشتن. کونسولخانین بیانیان ئەف رویدانە کرە بەھانەک بۆ
شەرمزارکرا حکومەتا مسرێ و داخازا پاراستنا ژيانا بیانیان کر. خدیوی
تەوھیقی ئەف بارودۆخە ب دەلیڤە زانی و ژ پایتەختی چوو ئەسکەندەریی دا
کو ژ کەشتیگەلا بریتانیا نیژیک ببیت.

دەولەتین ئەورۆپی یین مەزن بۆ گەنگەشەکرنا وی بارودۆخی کونگرەک ل
ئستەنبولی گریدا. نوینەری بریتانیا بۆ چارەسەرکرا بارودۆخی و ڤەگەراندنا
ئارامی و ئاساییشی داخازا دەستپیکستنا دناڤ کاروبارین مسریدا و پیدڤیا

بكارئینانا هیژی کر. ل تیرمه ها ۱۸۸۲ز هیژمکا مەزنا بریتانیا هیژش کره سەر
ئەسکەندرییه و دەست ب سەر داگرت و لدویقدا ئەف هیژە بەرهف قاهره
رێکەفت و د ئیلونا هەمان سالدا شیان ل شەری (تەل ئەلکەبیر) هیژین مسری
تیکبشکین، د ئەنجامدا ئەحمەد عورابی خو بدمستفە بەردا و دگەل هەفالین
وی دانه دادگەهی و لدەستپیکێ فەرمانا سیداردەنێ بو دا، بەلێ لدویقدا
فەرمان هاتە گوھۆرین بو دوورئێخستنا ب ئیکجاری ژ مسری.

هەر چەندە بزافا رزگاربخوازا مسری بو دەمەکی تووشی شکەستن و
بیهیژی بوو ژبەر شکاندنا شۆرەشا عورابی، بەلێ چالاکیا نیشتمانی بنهینی یا
بەردەوام بوو، (مستەفا کامل) ژ دیارترین رێبەرین رزگاریا مسری بوو. هندی
ویقەتربوو بزافا نیشتمانی ل مسری پتر پیشفە د چوو و ل سال ۱۹۰۷ز
بسرۆکاتیایا مسەفا کامل (پارتیا نیشتمانی- حزب الوطن) هاتە دامەزراندن،
ژ گرنگترین ئارمانجین فی پارتیی داخازکرنا دەرچوونا داگیرکەرەن ژ وەلاتی و
بەرەنگاریکرنا داگیرکەرین بریتانی بوو. پستی مرنا مستەفا کاملی ل سال ۱۹۰۸
(محەمەد فەزید) بوو سەرۆکی فی پارتی.

کودەتایا عوسمانی یا سال ۱۹۰۸ز دەنگفەدانەکا مەزن هەبوو ل سەر ئاراستی
روویدانین مسری، چونکی نیشتمانیپەرورین وی هاندان چالاکیین خو ل سەر
رێبازەکا نووی بریقفەبین و چەندین خوێشاندان سازکرن، پارتیا نیشتمانی
داخازا فەکیشاننا هیژین بریتانیا و دانانا دەستورەکی دکر بو مسری، بەلێ
بریتانیا ب دژواری رووی برووی بووی، ئەفی ژێ وەل نیشتمانیپەرورەن کر
کو پەنایی بەنە بەر شیوازی خەباتا نهینی و د ئەنجامدا کۆمەلەیهکا نهینی
بنافی (کومەلا وەردانی) دامەزراند کو ب ئیکەم کۆمەلا خوێهخشانهیا نهینی

دەيتە دانان ل مسرى بۇ بەرھنگارىكرنا داگىركەران و نۆكەرېن وان. برىتانيا ب بەھانەيا ھەلبووئا جەنگى جىھانىي ئىكى ل ۱۸ كانوونا ئىكى ۱۹۱۴ز بھەرمى ماڭ پاراستنا لسەر مسرى راگەھاند.

شۆرەشا سالا ۱۹۱۹ ل مسرى:-

پشتى ب داويھاتنا جەنگى جىھانىي ئىكى، شاندەكى مسرى بسەرۆكاتيا (سەعدە زەغلۇل) چوو دەف (رىجنالڧ وىنگىت) مەندۇبى سامى يى برىتانيا ل مسرى بۇ داخازكرنا سەرخۇبوونا مسرى و چەند داخازىيەكىيىن دى وەك:- ھەلگرتنا حوكمى عورق، ژنافىرنا چافدىرىي لسەر چاپەمەنيا و رۇژنامان. بەلى مەندۇبى سامى سەعدە زەغلۇل و ھەفالىن وى ب نوينەرېن گەلى مسرى نەنياسين. لەورا ئەوى شاندى لسەرانسەرى مسرى وەكالەتنامەك مۆركر كو پشتەفانيا شاندى سەعدە زەغلۇلى دكەن و ئەوان ب (ومكىل)ى خۇ دادنن ژ بۇ داخازكرنا سەرخۇبوونا مسرى و سودانى، ژ فى چەندى (بزاڧا تەوكىلات) سەرھلدا.

برىتانيا ژ پېشۋەچوونا وى بزاڧى دلگران بوو، لەورا سەعدە زەغلۇل و ھەفال و ھۆگرېن وى ب دەستە سەرى رەوانەى گزىرتا (مالتە) كرن. لڧىرى شۆرەش و سەرھلدانان ل قوتابخانە و پەيمانگەھان دەستپىكرن، پاشى كرىكارېن ھىلا ئاسنى ھاتنە دگەلوان، شۆرەشى ل ھەمى لايىن مسرى بەلاڧبوو. برىتانيا ژى ژ بۇ بىدەنگكرنا وى ھەمى رى و شىواز بكارئىنان، بەلى نەشيان شۆرەشى بىدەنگ بكەن، لەورا ب نەچارى سەعدە زەغلۇل و ھەفالىن وى ئازادكرن.

بوون، ل فاشوده (پایتهختی هۆزین شلک ل باشووری سودانی) ئەف پرووی ب پرووی بوونه ژێ د دیروکی دا ب (کیشا فاشوده) یا بهرنیاسه.

ئەف کیشهیه ل دویف ریککهفتناما نیسانا سالاً ۱۸۹۹ ل نافهرا بریتانیا و فرەنسا ل سەر بنیاتی هەفسهنگیا هیژین وان نه بتنی ل ئەفریقیا بهلکو د هەمی جیهانی دا داوی پیهات و ل دویف ریککهفتنا فی ژێ سودان بوو دمفهرمکا دمستهلاتا بهریتانی.

پشتی ئەفی ریککهفتنامی هیژین بهریتانیا هیژ کره سەر مههیدیان و د ئەنجام دا سوپایی بریتانیا شیا د چەند شەرمکاندا ب سەر مههیدیان زال ببیت، د وان شەران دا خەلیفی مههدی (عەبدولاً تهعایشی) دگەل پشکهکی ژ فەرماندین وی هاتنه کوشتن، ب فی ژێ دمستهلاتا مههیدیان ب داوی هات و سودان هاته داگیرکرن.

ل کانوونا دویی ۱۸۹۹ بریتانیا ل دویف ریککهفتنامەکی ل قاهیره ل نافهرا بریتانیا و مسری، فەرمان رەوايا دوو قۆلی (بریتانی—مسری) دانا بو ریکههبرنا سودانی ب دوو قۆلی بهلی دراستیدا دمستهلات هەر د دستێ بهریتانیا دا بوو.

د- داگیرکنا لیبیا ژ لایی ئیتالیاقه ۱۹۱۱ز:-

ل داوین سەدی نوزده ئیتالیا هەفبهندیین خو یین ئابووری و رهوشنبیری دگەل لیبیا ب ریکا فهکرنا چەندین بانک و پیدانا قەرپان و وهبهرهینانا سهرمایه ب هیژ و موکم کرن، ئیتالیا ل بهنغازی نفیسنگهها پۆسته و گههاندنی ل تهربلوس وبهرمه قونسل خانین خو فهکرنا و چەند خواندنگهههک ژێ د باژیران دا فهکرنا و چەندین هەناردین تاییهت ژێ هەنارتنه لیبیا. ئەفه

هه می رێ خوش کەر بوون بۆ داگیر کرنا لیبیا ژ لای ئیتالیافه.

نه گهرين هيرشا ئيتاليا بۆ سەر لیبیا پیکهاتی بوون ژ:-

۱- ئیتالیا مهردما وێ ئهو بوو خو ژ گرفتین ئابووری رزگار بکەت و ل بن کیشا زۆربوونا ئاکنجیان فه دنالی.

۲- فه گهرپان بۆ ئهو سهروهری و پله و جهی بلند کو دکهفن دا هه بوو.

۳- بۆ هندی دا ئیتالیا بگههسته ئاستی دهلتهتین مهزنین ئهوروپا.

پشتی ریککهفتنما وێ دگهل فرهنسا، ئیتالیا گهفهک ئاراسته ی دهلتهتا عوسمانی کر کو دقیت خو ژ لیبیا فهکیشیت، بهلی عوسمانیان گهفا وان رپتکر. د ئهنجام دا ئیتالیا هیرشین خو بۆ سەر لیبیا دهست پیکرن و گهلهک جه داگیر کرن.

گهلی لیبیا بهرهنکاری ئهفان هیرشان بوون و دگهلهک شهران دا دگهل هیرین ئیتالیا روو ب رووی بوون، کو ژ همیا گرنگتر شهری (بوملیانه) ل چریا دویی یا ۱۹۱۱ز و شهری (بیر تهرا بلس) بوو ل کانوونا ئیکی د هه مان سال دا. پاشی عوسمانیان و ئیتالیان شهر راوهستاند و ئهوان ریککهفتننامهک ل (ئوشی) ل (لوزان) یا سوسیری ل (۱۹۱۲) مۆرکر ل دویف ئهفی ریککهفتنامی عوسمانیان دان پیدان ب دگیر کرنا لیبیا ژ لای ئیتالیافه کر بهرامبهر مانا دهستههلاتا ئایینی یا سولتانی عوسمانی ل لیبیا.

گهلی لیبیا بقی داگیر کرنی رازی نه بوون ل دقههرین تهرا بلس و بهرقه د بهرخودانا خو دا بهردهوام بوون. ههر چهنده ئهفی بهرخودانی زیانین زۆر ب هیرین ئیتالیا گههاند، بهلی ل دهر کرنا داگیر کاران وداوی ئینانا دهستههلاتا وان ل لیبیا سه رکهفتی نه بوون. د سالی پشتی جهنگی جیهانی ئیکی ژی دا (عومه ر موختار) ئهرکی ریبهریا بزافا نیشتمانی دژی ئیتالیان ب ستوو خو فیه گرت.

(عومەر موختار) شيا شۆرمشگېران رېځ بېخيت و چېكدار بكت و گهلی
ليبيا ل دۆرېن ئېك تشت كوم بكت و ئهوژی رزگاريه، خیل و هیژین ليبيا
رېك خستن و (جبل الاخضر) كره بنگههی سهربازیی خو و دهرتهنگین چیا
ژی دا دمزگههك دامهزراند بو راهینانی و مووچه دانه ئهو كهسین دهینه
ناف رېژین شۆرمشی.

هر چهنده هیژین شۆرمشی كه م دهرامهت و لاواز بوون بهلی داگیركهړین
ئیتالی ژ بهرفانیا گهلی ليبيا كهفتنه د مهترسیی دا، شۆرمشگېرا شارهزایی
وهلاتی خو بوون، هشیاریا وان بلندتر و ههلمهت تر بوون، بهلی ژ ئیتالیافه
هیژمكا مهزن بو ليبيا هنارد ب مهرما فهديتنا بنگههی شۆرمشگېران و
هیژشی بكنه سهر. بالهفرین وان ژي بو ئهفی مهرمهی ئیخستنه کاری.
داگیركهړان گهلهك دل رهقانه كهفتنه دناف مللهتی و گهلهك شیوه بكارئینان
ژ وانا:-

۱- دادگهها بالدار: دادگههكا سهربازی یاگهړوك و سهر پی بوو ب فهرمانا
سهرکردایهتیا ئیتالیا سهردهری دگر، شۆرمشگېر و گومان پی کری دبرنه
ئهوئ دادگههی، د ماوی چهند خو لهكاندا دهاتنه كوشتن هندك جاران ژي
ژ بالهفرین بلند دهافتنه خواری.

۲- ب مهرما دابرینا جهماووری ژ شۆرمشی و سستكرنا پشكداربوونا وان د
شۆرمشا (عمر المختار) دا كهفتنه دابرینا گوندان وچول كرنا وان و كومكرنا
وان ل چهند كومهلگههین ب خورتی چيكری دا كو ب سهربازیی داگیركهړان
دۆرپیچ كربوون.

زیدمباری ئهفان ههمی شیوازان عمر المختار شیا ل شهرین (زاویه، الرحیبة،
العقیده المظمورة) هیژا داگیركهړان بشكینیت و تووشی سهر شووریی بكت، و
د ئهنجام دا پلا عومهر مختاری وهك تيكوشهرهك ل ناف عهرهبان ب گشتی و ژ
لایی گهلی ليبيا ب تایبهتی مهزن و موكم د بوو.

ژ ئەنجامى سەرکەفتىن (عومەر موختارى) پالەوان ئىتاليان ژەنەرال (غرازيانى) ئى خوين رېژ ھناردە لىبىيا ب مەرەما فەمراندنا شۆرەشى و ژنافرنا وى، بۆ ئەففى مەرەمى ژى ئەف نەخشى ل خوارى كېشا:

۱- (جبل الاخضر) كو بنگەھى شۆرەشى يە، بەھتە دۆرپېچ كرن و ژ دىفەرېن دەوروبەرېن وى بېرن، د ئەنجام دا ھېرشى بېنە سەر و داگېر بکەن.

۲- رى نەھىتە دان ب شۆرەشگېران كو ھەقبەندى ب جېھانا دەرڤە لىبىيا بکەن، و كەل و پەلېن خوارنى و تەقەمەنى لى بەھتە بېرن.

۳- مېرگا جىغبوب بەھتە داگېر كرن ھىلەكا بەرقانى تېدا بەھتە دانان و كەھرەب بکەن ب وى مەرەمى ھەقبەندى ل نافبەرا مسرى و بەرڤە بېرچىت.

ئىتاليان ب ھارىكارىا ئىنگىلىزى و پرازيوونا شاھ فوناد شىان مېرگا (جىغبوب) داگېر بکەن و كەھرەب بکەن بەلى شۆرەش ھەر يا بەردەوام بوو. لەورا داگېر كەرى ئىتالى ب نەچارى كەفتە دانوستاندنا دگەل عومەر موختارى، بەلى سەرنەگرت و كوشتارى دەست پېكرڤە و مەرەما ئىتاليا ئەو بوو ب ھەر بەھىەكى ھەى عومەر موختارى ژنافبەت و نەخشە بۆ ھندى كېشا، ئەو بوو د شەرەكى نە ھەقسەنگ دا شىان عومەر موختارى ئىخسىر بکەن د ژىي (۷۰) سالىدا ل سالأ ۱۹۳۱ و پاشى ھاتە سىدارەدان.

دادگە ھكرنا عومەر موختارى

۵- ئىستعمارىي فرەنسىيە مەغلەبىي ۋە بەرھەنگارىيە گەلىيە مەغلەبىي:

۱- جەزائىر:-

فرەنسىيە ئۆزىنىڭ ئەنگەرەمەكەن ل ساللا ۱۸۳۰ جەزائىر داگىر كىر ۋا ئا:-

جەئىي جۇگرافىيە ۋە سىرۇشتى ۋە سىراتىيىي جەزائىر، سانامىي بۇ بۇ گەشتى
گەلىيە فرەنسىيە كۇ بىنگەھىي باش دەست بىكەفىي بۇ دەست سەرداگىر تىن ب سە
دەرىيە ئافەرىست دا، ھەروەسا ۋەلاتەكىي بەرھەمە، سامانىي ۋىي زۆرە ب
ھەمىي جۇران فە، زىددەبارى ئەوان ئەگەرىي كە ھەقىقەندى ب بارىي ئافخۇيىي
فرەنسىيە ھەي. پىشتى ئەۋىي كە ئىمىراتورىيەتەكە مەزىن ۋە بەرھەمە ۋ دەست
چوۋى ل دەمىي شەرىي شۆرەشا فرەنسىيە ۋ ناپلىۋىنى دەست ۋ ھەندەك ۋەلاتىيىن بىن
دەستىيى ۋىي بۇ بىرىتانىيە فىي ل دوىف سەركەفتەكە دەرفە بىگەرىي ھەتا
سەرنجىي گەلىيە فرەنسىيە دوۋر بىيخىي ۋ گىرقت ۋ كىشىيى ئافخۇ ۋ دەمىي رۇيدانا
باۋە شىيىي (المروحة) رۇۋىدەي كىرە بھانەك بۇ داگىر كىرنا جەزائىر، كورتىيە ۋىي
ۋى ئەۋبۇۋ كۇ فرەنسىيە ھەندەك پارەي ۋ جەزائىر يە قەردار بۇۋ كۇ نىرخى ئەۋ
گەنمىي ۋىي كىرىۋۇ. چەند سالەكان ئىيخستە پىشت گۇھ ۋ شەردەدەف رۇۋىدە ل
ئافىمەرا (دەي حسىن) فەرمەن رەۋىي جەزائىر ۋ بالىۋىي فرەنسىيە (دافال) ۋ
دەي دەمىي دا (دەي حسىن) ۋ كەرب ۋ كىنا ئەۋ باۋەشىنا دەستىيە دا ل بلىۋىي
فرەنسىيە دا ئەفە بۇۋ بھانەك بۇ داگىر كىرنا جەزائىر ۋ ھىزەك ھەندە سە
جەزائىر ب سەركەردايەتيا مارشال بۇرمۇن دە ساللا ۱۸۳۰ دا دەفەرىيىن كىنارىيىن
جەزائىر داگىر كىرنا. بەلىي گەلىيە جەزائىر مەل بۇ داگىر كىرنا كەچ نەكر (سەرىي)

خۇ بۇ وان نەچەماند) كەفتە بەرھنگاريا فرەنسيان و بزافا بەرخۇدانا عەرمى
ل جەزائىرى بۇ سى قوناغان دىربازبوو:

- ۱- سەردەمى زوو: ئەو سەردەم دىكەفىتە سالىن (۱۸۲۰ - ۱۸۲۲) داگىر كەران
هەول دا ل دىقەرەين ناخخۇ چەند سەرۇك ھۆزمكىن جەزائىرى قەبىنىت
باورىي ب دەستەھلاتا وان بىكەن بەلى تووشى بەرھنگارىيەكا توند بوون.
- ۲- سەردەمى دوىي: دىركەفتنا كەسايەتيا (عەبدولقادر جەزائىرى) كو
سەركردايەتيا بزافا بەرخۇدانى دىكەر ھەتا سالا ۱۸۴۷. عەبدولقادر جەزائىرى
باژىرى (مەسكەر) كەرە پايتەختى خۇ و ھۆز ل دۆرىن خۇ كوم كرن و
ئەوان عەبدولقادر جەزائىرى كەرە سەركردى خۇ كو ھىشتا ژىي ۲۴ سال
بوو.

عەبدولقادرى سوپايەك دامەزراند و شيا نىزىكى دوو پىشكا ژ سى پىشكىن
جەزائىرى رىزگار بىكەت. ھىندەك جاران ژى پەنا دىرە بەر رىككەفتىن دىمى
دىگەل فرەنسيان بۇ ھىندى مفاى ژ دىمى وىبگىرىت و ھىزىن خۇ رىككىيخىت،
چەكى ژ دىرقە بىنىت و بىدەتە لاينگەرەين خۇ، دىنگى گەلى جەزائىرى ژى
بىگەھىنىتە دىرقە. پىشتى ھىنگى فرەنسيان پىشتى چەند شەركەن نەشيان ب
سەر جەزائىريان زالى بن لەورا سالا ۱۸۲۷ز ب نەچارى پەيماننا (تافتا) ئەوان
دىگەل عەبدولقادرى دى مۆركر، ل دوىف ئەفى پەيماننى باژىرىن (جەزائىر و
دەھران و باژىرىن دىن كىنارى دانە فرەنسيان) بەلى ھەرىمىن دى ل بن
دەستەھلاتا عەبدولقادرى مان كو ژسى پىشكان دوو پىشكى ناخا جەزائىرى بوون.

بهلى پشتى كو ل فرەنسا
حكومەتەكا نوى ھاتىيە سەر كارى،
ئەففى حكومەتى داخازا داگىر كرنا
سەرتا سەرى جەزائىرى كر. لەورا
سوپا ھناردە جەزائىر و پشتى
شەركى گران شيا باژىرى
(مەسكەر) بگريت پشتى كو مىر
عەبدولقادرى چول كرىو پشتى
ھنگى فرەنسىيان شۆرەشا وى
قەمراند، عەبدولقادر نەچار بوو

عەبدولقادر جەزائىرى

خۇ قەكىشىت بۇ ناف ئاھا (مەغربى). بەلى كاربەدەستىن مەغربى ئەففى
جارى دوو دل بوون ژ وەرگرتنا وى چونكى لدويف ئاشتىناما (تەنچە) ل چرىا
دوىي يا ۱۸۴۴ دگەل فرەنسا رېككەفتىبوون كو ب چ جۆركى ھارىكارىيەكى
پېشكىشى شۆرەشگىرىن جەزائىرى نە كەن و دەرکەفتنا مىر عەبدولقادر
جەزائىرى ژ ياسايى تىدا بوو دگەل نەھىلانا سوپايى مەراكش ژ سەر سنوورى،
ب فى جۆرى عەبدولقادر جەزائىرى ل سال ۱۸۴۷ز پشتى كو ھىزەكا مەزن برىە
سەر، نەچاربوو چەكى دانىت و ئەفجا ب ئىخسىرى ھاتە دوور ئىخستى بۇ
(دىمەشق) ل و سال ۱۸۸۳ ل وىرى وەرەر.

۳- سەردەمى پشتى عەبدولقادر جەزائىرى: زىددەبارى ئەففى ژى بەرخودانا
گەلى جەزائىر ھەر يا بەردەوام بوو، ئەو بوو سال ۱۸۷۱ز ل ھەرىما

(قسنطية) سەرهلدانەك ب سەرگردایەتیا (محەمەد كورئ ئەحمەدی
مقرانی) سەرهلدا، بەلئ هەر زوو ھاتە ڤەمراندن، پشتی ئەوئ ژى
سەرهلدانا ھۆزین بیابانان بەردەوام بوو.

داگیرکنا جەزائیرئ ژ لایئ فرەنسافە ھەتا سالأ ۱۹۶۲ ڤەکیشا، د ڤئ سائئ دا
و ژ ئەنجامئ شۆرەشا (۱۹۵۴ – ۱۹۶۲) ز فرەنسا نەچار بوو دان پیدائئ ب سەر ب
خوئا جەزائیرئ بکەت، پشتی کو وی وەلاتئ نیژیک ئیک ملیۆن شەھید داین.

۲- تونس:-

دەستپیکا بەرژمەندیئ فرەنسیان د تونسئ دا ڤەدگەریتە ڤە بۆ سەدی
شازدئ ھەتا سالأ ۱۸۶۱ ز فرەنسیان چەند دەستکەڤتەکئ ئابووری دەستکەڤت
ومکى بەرفرەھکنا بەندەری تونس و ڤاکیشانا ھیلئ ئاسنى و ھیلئ بروسکە
و تەلگرافى د وەلاتئ دا، پاشى چەند کومپانیەکئ فرەنسى کەڤتە کرینا
ھندەك ئەردئ تونسئ، ژ وانا پارچە ئەردەك کو دگوتئ (النفیضة) ل نافبەرا
باژیرئ تونسئ و سووسە ڤووبەری وئ (۱۰۰) ھزار ھکتار بوو دەمئ (بای محەمەد
سادق) ژى ڤیای بەرسینگئ چوونا نافخوئا ئابووریا فرەنسى بکەت (ڤوستان) ی
داخاز ژ حکومەتا خو کر کو ھەلوێستەکئ توند ھەبیت بەرامبەری (بای) و
نەچار بکەت ئاسانکاریئ دارایی یئ نوى بدەتە فرەنسیان.

پشتی داگیرکنا جەزائیر فرەنسیان ھەولدا تونسئ بگرن، مشەخت بوونا
ھندەك ژ ھۆزین عەرەبیئ تونسئ بۆ سەر جەزائیرئ کرە بەانەیکە ب نافئ
ھندئ ھاریکاریا شۆرەشگێرئ جەزائیرئ دکەن و ل سالأ ۱۸۸۱ ھیزین

داگیرکه ریڼ فرمسی سنووری تونسی بهزاند و داگیرکر و پهیمانا (بۆردۆ) ب سەردا سەپاند، کو ل بهراهیی ئەف پهیمانه بهرههف کربوو و (۵) دەم ژمیږ دانه (محەمەد سادقی) هەتا پەسەند بکەت ئەوژی پستی (۲) دەمژمیږان ئەو پهیمان پەسند کر.

دەقی پهیمانی ئەوبوو کو ئەو داگیرکرن یا دەمی یه و هیڙیڼ فرمسا بتنی ل سەر سنووریڼ کناریڼ دەریا دی مینین و هەر دەمی کارگیږیا تونس شیا ئاسایش و یاسایی بیاریڙیت ئەفە دی وەلاتی بجهیلین و هەروەسا بو بای نینه پهیمانان دگەل چ دەولهتەکا بیانی گری دەت بی رازیبوونا فرمسا، هەروەسا نابیت حکومەتا بای بهیلت چەک و کەرستین سوپای بچنە ناف جەزائری و وزیرەکی فرەنسیی ئاکنجی (وزیر مقیم) ل جهی حکومەتا فرمسا چاڤدیږیا بجهینانا ئەوی پهیمانی بکەت، بهرامبەر ئەفی، فرمسا سۆزدا ژیا نا بای و خیزانا وی بیاریڙیت بەلی گەلی تونسی ب دزوارى بهرەنگاریا ئەفی پهیمانی کر و ژ ئەنجامی خەباتا دژی داگیرکەری فرمسی دوو هەلۆیست دیار بوون.

۱- هەلۆیستی خو ب دەستفە بەردانی بوو ژ لایى بای و داردەستین وی فە.

۲- بەرمیڭ بهرخودانا قارەمانانە یا ملی دژی داگیرکەران.

ل سال ۱۸۸۳ فرمسا پهیمانهکا دییا نوی ب سەر تونسی دا سەپاند کو ئەو ژى پهیمانا (مرسى) بوو ل دویف ئەفی پهیمانی شیانیڼ ئابووری یڼ تونسی نیخستنه بن دەستی داگیرکەریڼ فرمسی فە، بەلی گەلی تونسی ب چەند شیوەکان بهرەنگاریا ئەفی پهیمانی کر ژ وانا:-

۱- ل سال ۱۸۸۴ كۆم بوونەكا مللى يا گشتى ئەوان گریدا و ئەنجامى وى مۆركىنا بەلگەنامەكا بىزارىيى دا (باي)، بەلى دەستەھلاتىن فرىنسا دەست ب راھىلانا ئەوین ئەف باومرنامە مۆركى كىر.

۲- كومبوونىن ل دۆرىن رۇژنامان ژ وانا رۇژناما (الحاضرة، الزهرة، سبيل، الرشاد) ئەفان رۇژنامان رۇلەكى مەزن ھەبوو ل بەلافكرنا ھەستى نىشتىمانى و پەت كرنا سىياسەتا ئىستىمارى.

۳- دامەزراندنا كومەلا تونس يا فەتات (تونس الفتاة) ل سال ۱۹۰۹ ئەفى كومەلى رۇلەكى مەزن ھەبوو ل بەرھنگارىا ەرەبان دژى داگىركەرىن فرەنسى و گەلى وان ل پشت بوو.

بەرى ھەلبوونا جەنگى جىھانىي ئىكى بەرھنگارىا گەلى تونسى بەرامبەر فرەنسىان كو ل سال ۱۸۸۱ تونس داگىركىبوو چوو قوناغا رپوى ب روو بوونى و پىكدادانا راستە و خو دگەل داگىركەران دەستپىكر، ژ فى رپوى فە چەند سەرھلدانەك رپوويدان ژ وانا:

أ- سەرھلدانا جەللاز

ئەف سەرھلدانە سال ۱۹۱۱ رپوويدا دەمى جەماوەر ل گورستانا جەللاز كومبووین بۇ ھندى نە ھىلین ھىلا ئاسنى بۇ ترامواى ب ناف گورستانى دا بەيتە راكيشان، چونكى ب جەھكى بىرۇزى ئايىنى ئىسلامى دەتە دانان، لەورا پىكدادان رپوويدا و ھىزىن پولىسان نەشيان جەماوەرى ژ وى گورستانى دەربىخن و دگەل خەلكى دا شەر چوون و (۱۴) كەس ژ وان ھاتنە كوشتن. دەرئەنجام دەستەھلادارىن فرەنسى ھاتن و چوون قەدەغەكر، رۇژناما ئەلتونسى (التونسى) يا نىشتىمان پەرومرانە دائىخست، ھژماركا زۆر ژ تونسيان گرتن ژ وانا (۷) كەس دانە بەر دادگەھى و (۷) كەس ژ وان سىدارەدان.

ب- سەرھلدا نا ب كارنەئىنانا ترامواى :-

ئەف سەرھلدا نە ژى ھەر ل باژىرى (تونىس) يا پايتەخت پىشتى بۇرىنا سى
رۇژان ب سەر سەرھلدا نا جەللەز رۇویدا، نىزىكى دوو ھەيشان قەكىشان
ئەگەرئىن وئى ژى پىكھاتى بوون ژ بىزاربوون و تووپا گەلى ژ كومپانىا ترا
موايا فرەنسى و رەقتارا وئى يا خراب بەرامبەرى كرىكارىن تونىسى و ئىشاندا نا
كرىكاران ب پەيىقىن برىندار و يارى پىكرن و ترساندا ناكنجىين گەرمكان
..... ھتەد.

سەرگردىن بزافا نىشتىمانى يا تونىسى دا سنوورمكى بۇ ئەفان رەقتارىن
خاب دانن، چەند داخازىيەك بلندكرن، بەلى فرەنسىان سەرگردىن وان گرتن و
دوور ئىخستىن، ب ئەفئى ژى ئەو بزاف نەھاتە قەمراندن ھەتا سەرگردىن وان
يىن دەستە سەرگرى نەھاتىنە زفراندن.

پىشتى جەنگى جىھانىي ئىكى نىشتىمان پەروەرىن تونىسى ب سەرگردايەتيا
(عەبدولعەزىز سەعالبى) شىان پارتا (الدستور) ل سال ۱۹۲۰ دا بمەزىنىن كو
ئارمانجا وئى رزگارى و سەر ب خۇيا تونىسى بوو ل بن دەستەھلاتا فرەنسىان
سالىن سىھان دا ژى پارتا (الدستور الجديد) ب سەرگردايەتيا حەبىب بورقىيە
بۇ خەباتى دژى فرەنسىان پىكھات.

۳- مەراکش :-

فرەنسا ھەولە دەست ب سەرداگرتنا تامامیا مەغربی دا، ژبەر فی چەندی سولتان عەبدولرحمن کورئ ھیشام سولتانئ مەراکش ھەست ب مەترسیا فرەنسیان دکر لەوړا بریارا دریژە پیدانا پشتهفانیکرنا خەبات و بەرخودانا جەزائیرئ (عەبدولقادرئ) جەزائری ب پارە و چەگئ دا.

فرەنسییان نەپازیبوونا خو دەربری ھەمبەر وئ ھاریکاریکرنئ و د ئەنجامدا شەری (دۆلا ئەسلی) ل ۱۴ئ تەباخا ۱۸۴۴ز دناقبەرا مەراکش و فرەنسا دا ڕوویدا و پستی فی شەری ژئ ناشتیناما (تەنجە) ل چریا دویئ ل سال ۱۸۴۴ز ژئ پەیداوو.

فرەنسا ل سال ۱۸۷۷ز دەستەبەکا سەربازی یا فرەنسی ب سەر سولتانئ مەراکشئ دا ئەلحەسەن کورئ محەمەد سەپاند ب بەھانەیا مەشق کرنا سوپایی مەراکشئ. بەلئ سولتان (ئەلحەسەن محەمەد) ھەولە نیژیک بوونئ دا ژ بریتانیان چونکی ل دویف وی وەسا بوو کو ئەف نیژیک بوونە دئ بیتە ئاستەنگەک ل بەردەم چاف تیبرینا فرەنسا د مەراکش دا ب تاییبەتی بریتانیا ل دەسپیکئ بەرھنگاریا دریژەپیدانا دەست ب سەرداگرتنا فرەنسی ب سەر مەراکشئ دا کر ھەروەسا ژ ڕوویئ بەرژەوندیئ ئیسپانیادا ڕاوەستا ژ ترسا ھندئ نەکو ئیسپانیا دەست ب سەر دەرئەنگئ (جەبەل تارق) دا بگریت. سولتان (مولای عەبدولعزیز کورئ حەسەن) ل سال ۱۹۰۰ز دەسەلات وەرگرت د مەراکشئ دا کو ھیشتا زارۆک و کیم ئەزموون بوو ھەولە نوویکرنا مەراکشئ دا بەلئ کیم شارەزایا وی بوو ئەگەرئ ئینانا دەسەلاتا ڕۆژنافییان دناف مەراکش دا. سولتانئ وان ب ھویئ دەم بۆریئ و ب سیمایی خو ب پیشکەفتنا

شارستانیا رۆژئافا هاتبوونه خاپاندن، حکومهتا فرەنسا خودان بانکێن فرەنسی پالەدان کو قەران بدمە مەعربى، ل سالا ١٩٠٤ز رادى قەرین فرەنسا بۆ مەراکشى گەشت بوو نىزىکى (٧٠) ملیۆن فرەنکێن فرەنسى. فرەنسا خو بەرهەفەر بۆ داگیرکەرنا مەراکشى بۆ فى مەرمى کیشین خو ئىک لاکرن دگەل هەر ئىک ژ بریتانیا و ئیسپانیا بقی رەنگى: دان پیدان ب داگیرکەرنا مسرى ژ لایى بریتانیا فە و دان پیدان ب داگیرکەرنا دقەرنا ریف یا مەراکشى ژ لایى ئیسپانیا فە کر.

پاشى قەرین نو ئىخستە بەردەم سولتان (عەبدولحەفیز کورى حەسەن) ی کو ل سالا ١٩٠٨ز فەرمانرۆای وەرگرتبوو بەلى ئەفى جارى ب مەرچین قورس و گران وەک درامەتین گومرکان کو ل هەمى بەندەرین مەعربى بەینە کومکران و باجا (چا) ی و ژ (٥٠٪) یا باجا خانوبەرەن ل ناف باژیران بیخەن ل بن دەستى فرەنسا بۆ پیدانا قەرەن. پاشى ل ئادارا ١٩١٢ز پەیمانا پاراستى ب سەر مەراکشى دا سەپاند پشە ئىکلارنا کیشا (ئەغادیر) دگەل ئەلمانیا دا کو ئەلمانیا رى ل هاتنا کەشتین جەنگى یین فرەنسیان دگرت بۆ ناف فى بەندەرى مەراکشى ب تايبەتى پشە کو بەرژمەندىین ئابوورى یین ئەلمانیا د مەراکشى دا دەرکەفتین پشە سەرەدانا وەلىمى دویى ئىمپراتورى ئەلمانیا بوو مەراکشى ل سالا ١٩٠٥ز. بەلى فرەنسا بۆ رەزامەندىیا ئەلمانیا دەست ژ دقەرنا کەنارەن بەردا ل (کونگو) کو بوو ئەگەرى هەندى فرەنسا دەست ب سەر مەراکشیدا بگريت.

پشە کو فرەنسا ل سالا ١٩١٢ز بەرپرسیارا پاراستنا خو ب سەر مەعربیدا سەپاندی گەلەک شۆرەش و سەرەلدان بەرپابوون، کو ژ هەمیان ب نافودەنگەر شۆرەشا (فاس) بوو، کو دقەرین جودا جودا یین مەعربى قەگرتن و هەزارەها

شەرقىي تۈركىستان دىكى خەلق (ئەتىلىش) چۈنەن دىنار رېزىن وان دا، بەلى
فرەنسىيە سەركردىيەتيا (بىرلۈكى) شىيان شۆرەشگىران تەرابەرا بىكەت و وى
شۆرەش قەمىن.

پىشى جەنگى جىھانىي ئىككى زى (مەمەد عەبدولكەرىم خەتابى)
سەركردىيەتيا بىزافا بەرسىنگىرتنا چەكدارى بى دەست خۇفە گىرت و شىا ل
گولانا ۱۹۲۱ز د شەرى (ئەنوال) دا بى سەرى ئىسپانىيان بى سەركەفەيت و كۆمارا
(رېف) د وان دىقەرەن دا دامبەزىنىت، كۆ دەست بى سەرداگىرتىوون.

ژ ئەنجامى سەركەفتىن (خەتابى) بى سەرى ئىسپانىيان، بوو جەي نە ئارامىي
ل دەف فرەنسىيان، چۈنكى ژ ھىدى ترسان كۆ بەرژەندىيىن وان نەك بىتى ل

رۇژئافايى عەربى بەلكو د ھەمى ئەفرىقىادا
بىكەفەيتە بەر گەف و مەترسىي، لەورا دگەل
ئىسپانىيان پىكەھاتن و ژ دوو لايانقە ھىرش
كرە سەرى كۆمارا (رېف). خەتاب شىا بۆ ماوى
ئىك سال (گولانا ۱۹۲۵ — گولانا ۱۹۲۶) ھەمبەر
ھەردوو دەولەتان براومستىت، بەلى پاشى
ژبەر چەندىن ئەگەرەن كۆمارا رېف ھاتە

ژنافىرن، گىنگىرەن ئەو ئەگەر ژى پىكەھاتىوون ژ:
مەمەد عەبدولكەرىم خەتابى

۱- رۇبىرىبوون و بەرھىنگارى دگەل دوو دەولەتەن مەزن يىن ئەورۇپى (فرەنسا،
ئىسپانىيا) كاركى گران بوو، زىدەبارى پىشتەفانىا سەربازى يا ئەمىرىكى بۆ
فرەنسا و ئىسپانىيا.

۲- فرەنسى بەرى كۆ بچنە دۇخى ھېرش برى، چەك و ھېزمەك ئىكجار مەزن ئىناوو مەراكشى.

۳- پاشايى مەراكشى دەستى خۇ دگەل داگیركەراندە تىكەل كرىوو ھەفكارى يا وان دكر دژى خەتابى.

۴- ھەولدان بۇ ھندى كۆ ب ماقى ئوتونومى شۆرمشگىران سار بگەن. دەرئەنجام داگیركەر شیان د سى ھېرشىن مەزندا بنگەھى خەتابى بگرن و خەتابى ژى ل سال۱۹۲۶ز خۇ دا دەستى وان كر پاشى بۇ گزىرتا (پىۋنىۋن) ل زەريا ھندى دوور ئىخست، ھەتا سال۱۹۴۷ز ل فى گزىرتى مافە پاشى ھاتە فەگواھستن بۇ فرەنسا و پاشتر ژى بۇ مسرى دا چوو بەر دلوفانیا خودى.

و- كورتیهك دهرباره ی پرسا فهلهستینی و شۆرهشین وی:-

فهللستین ل سالآ ۱۹۱۷ز ژ لایئ هیژین ئینگلیزیه ب سهرکردایهتیا جنهرا ل (ئهللنبی) هاته داگیر کرن کو بهری هینگئ پشکهک بوو ژ دهولهتا عوسمانی ژ نهجامئ ههولئین بزافا سههیوئی (زایونیزم) کو بزافهکا ئایینی و رامیاری و برفرهه خوازی و داگیرکهری بوو، ههردهم ههول د دا بو کومکرنا جووهیان و فهگوهاستنا وان بو فهلهستینی ب مهرما دروستکرنا دهولهتهکا بهرفرهه بو خرمتکرنا بهرژموندیئن ئیمپریالیزمی ل دهفهري، شیا بریتانیا رازی بکهت ب دهرکرنا سۆزوبهلینا (بلفور) ل چریا دویئ ل سالآ ۱۹۱۷ز. و پاشتر ژى ههر ئیک ژ ئهمریکا و فرنسا و ئیتالیا ژى پشتهفانی لیكر.

سۆز و بهلینا (بلفور) کو ژ لایئ (ئارثر جیمس) (وهزیری دهرقهیی بریتانیا) ب شیوی نامهکی دهرچوو کو دهقی ویدا هاتیه ((دهولهتا پاشایی خودان رومهت ب چافهکی سۆزیقه بهریخو ددهته دروستکرنا نیشتیمانهکی نهتهوهیی بو گهلی جووهی ل فهلهستینی، و ب ساناھی کرن و ب جه ئینانا ئهفی ئارمانجی دی ههول دین، و چ تشتهکی ولسا ژى نائیته کرن کو مافی مولکی ئایینی یی وان تاییفان بهیته گوهورین کو جووهی نین و د فهلهستینی دا دژین)).

ل سالآ ۱۹۲۰ز بریتانیا سهپهرستی کرنا خو (الانتداب) ب سهر فهلهستینی دا سهپاند وهک ریکهک بو دهستهئینانا سۆز و بهلینا بلفور، سهپهرستی کرنا (ئنتداب) بریتانیا ل سهر فهلهستینی یا بهردموام بوو ههتا سالآ ۱۹۴۸ز دهمی کو دهولهتا ئیسرائیلی ل سهر ئاخا فهلهستینی هاتیه دامهزراندن.

شۆره شېن فەلەستىنى دناقبەرا ھەردوو جەنگىن جىھانى يى ئىكى و جەنگى

جىھانى دويى (۱۹۲۰ - ۱۹۳۹ز):

۱- شۆرەشا ۱۹۲۱ز:-

ل گولانا ۱۹۲۱ز فەلەستىنيان ھېرش كرە سەر داگیركەھىن جووھىيان يېن (رحبوت، النضيرة، بتاح، تكفا، ديران، اليهودية) ھەرومسا جووھىيان ژى ھېرش كرە سەر باژىرى (قەلقىليە) و تالان كر بەلى داگیركەران خو ژ ھېرشا جووھىيان بېدنگ كر. بەلى د ھەمان دەمدا بەرھنگاريا ھېرشا فەلەستىنيان كر ب فرۆكان و ب جوۆرھا چەكىن دى.

پاشى فەرمانرەوايى ئىنگلىزى لىژنا (ھاىكرافت) دامەزراند و ھى لىژنى ژى ئەگەرېن پىكدادانىن گولانا ۱۹۲۱ز بقى رەنگى خارى لىكدايە:

- ۱- سىياسەتا مىرى دقېت وەلاتەكى نەتەومى بۆ جووھىيان دابمەزىنيت.
- ۲- مىرى پرس و راوېژ ب رېكخراوا سەھىۆنىا جىھانى كر ئەو رېكخراو ژى ببوو حكومەتەك دناف حكومەتەكىدا، ھەمبەر بقى ژى عەرب پشت گوھافىتبوون.
- ۳- ھژمارەكا گەلەك ژ جووھىيان د كاروبارىن مىرى دا ھاتبوونە دامەزراندن.
- ۴- بىي ھىچ ئاستەنگەك مشەختىن جووھىيان ب كۆم دەاتنە فەلەستىنى.

۲- شۆرەشا بوراق ۱۹۲۹ز:-

د ۱۴ تەباخا ۱۹۲۹ز دا (۶۰۰۰) جووھى پرانىا وان ژ رېكخراوا (المكانة) يا ترسىنەرا سەھىۆنى بوون ل (تەل ئەبىب) خوئىشاندانەك دژى عەرمبان كر، و ل رۆژا د دويف دا كو رېكەفتى ئەينى و ژ دايك بوونا پىغەمبورى (س.خ) بوو

سەھيۇنيان ب شيوڭكى مەزىنر وشەر فرۇشتەنەكا بلندتر قودس برى و بەرەف
(البراق) چوون و پىكدادەنەك دناقبەرا عەرەب و جووھيان دا روويدا، ھەر
چەندە پۇلىس شيان ژىك فەكەنەفە بەلى چەند جارىن دى شەر و پىكدادان
روويدانەفە پاشى شەرى پرانيا باژىرىن قودس و نابلوس و خەلىل فەگرتن
ھەتا گەھشتىيە باژىرىن ھەيفا و يافا.

پشتى ب داوى ھاتنا شۆرەشى دەولەتا ئىنگلىز وەك نەرىتى خۇ لىژنەك
ھنارد ب نافى لىژنا (شۆ) بۇ فەكولىنى ژ ئەگەرىن شۆرەشى بەلى چ كەسان
گوھداريا راسپاردىن وان نەكر، چونكى راسپاردىن وان پىكھاتبوون ژ:-
سنوردانان بۇ مشەختكرنا جووھيان بۇ فەلەستىنى، و راپوستاندا
فەگوھاستنا زەفى وزاران بۇ جووھيان، و دابىن كرنا مافىن عەرمبان.

ئەگەر ئىن سەرنەكەفتنا شۆرەشا بوراق (۱۹۲۹ز):-

- ۱- نەبوونا سەركردايەتەكە شۆرەشگىرانە دناف بزافا نىشتىمانىدا.
- ۲- شۆرەش يا لاواز بوو، چونكى يا پەرت و پەرت بوو و سىمايەكى جوتيارنە
ژى پىقە يى ديار بوو.
- ۳- نە پىلان و نەخشىن باش و گوھ نەدان ب رىكخستنا جەماوەرى.
- ۴- سەركردايەتيا بزافا نىشتىمانى ئىنگلىز ب دوژمنى خۇ يى سەركى نەدزانى.
- ۵- نەبوونا رىكخستەكە شۆرەشگىرانە.
- ۶- بار و ھەلۋىستى جىھانى يى وى سەر دەمى رىكا سەركەفتنا بزافا رزگارى
خوازان د وەلاتىن داگىركەردا نەدا، د ھەمان دەمدا ئىستعمار وسەھيۇنىيەت
ل قۇناغا گەرم و گور و ھىزى دا بوون.

۳- سەرھلدا نا ۱۹۳۳ز:-

ژ ئىنجامى ب جووھى كرنا فەلەستىنى چەند خۇنىشادانەكىن موكوم ل
سالاً ۱۹۳۳ز باژىرى قودسى فەگرتن پاشى گەھشتە يافا و خۇنىشادەران چەند
داخووزى ھەبوون ژ وانا:-

- ۱- راپوستاندنا مشەختبوونا جووھيان بۆ فەلەستىنى.
- ۲- دانانا ياسايەكى كو ب چ رەنگان نەھىلىت مولكاتيا ئەردى ژ عەربان فە
بۆ جووھيان بەھىتە فەگوھاستن.
- ۳- دامەزراندنا حكومەتەكا نىشتمانى يا بەرپرسىار ھەمبەر كومىتەكا
ھەلبىزاردى كو ب رېژا ھۇمارا خەلكى وەلاتى ھەفېشكىي تېدا بکەن.

۴- بزاڤا قەسام:-

پشتى بريارا سىدارەدانى ل سەر (عزالدين قەسام) ل سوريا ھاتىيە دان
ژبەر پىشكداريا وى ل سەرگردايەتيا شۆرەشا ژىر كەفتى يا شىخ صالح ئەلەلى
(الشيخ صالح العلى) پەنا برە بۆ فەلەستىنى و ل دويڤ وى وەسا بوو كو
نەشىت سەرکەفتنى ب دەستقە بەھىت بىي:-

- ۱- ئىكەتيا ب رېڤەبرنا شۆرەشى.
- ۲- دامەزراندنا رېڤخراومكا شۆرەشگىرانە يا ب ھىز.
- ۳- رېڤخستە جەماومرى و ئىڤخستە كارى.
- ۴- دانانا پلان و نەخشىن زانستى د كارى شۆرەشگىرى دا ژ رووى راميارى و
سەربازى فە.
- ۵- روونىا بىر و بووچونان.
- ۶- ھەول دان بۆ بەرھەفكرنا بارودۇخى ژ بوو مەرما پەقاندنا شۆرەشى.

قەسامى پىشتى رېڭخراوا خۇ بەرفرەھەكرى و بدەست كەفتنا چەند پارچىن چەكى دەست ب گۇشتنا ھندەك ژ ئەفسەرىن ئىنگلىز و ھندەك ژ گومان لىكرىن عەرب كر كو ھارىكاريا دەزگەھىن داگىركەران و سەھىيۇنىيان دكر. ل ۱۵ئى چرىا دوى ل ساللا ۱۹۳۵ز دناقبەرا شۆرمشگىران و پۇلىساندا پىكدادانەك رپوويدا ل نىزىك گوندى (ئەلسبارد) شىخ (مەھمەد الحلولى) كو ئىك بوو ژ ئەندامىن ئەوى رېڭخراوى ھاتە شەھىد كرن. پاشى ل ئىقاريا ۱۸ئى چرىا دووى نىزىكى (۵۰۰) سەربازىن ئىنگلىزى دۆرپىچا قەزا (جەنن) دا و د شەرەكى نە ھەفسەنگ دا عەزدىن قەسام و چەند ھافالىن وى ھاتنە شەھىد كرن.

نەزمون و سەربۇرىن بزافا قەسام:-

- ۱- ئەو شۆرمش وەك خەتىرەكا رۇناك بوو، بەلى ب لەز ھاتە قەمراندن دگەل ھندى ژىدا دەسپىكا خەبات و بەرخۇدانى بوو وشىوى رېڭخستنى دا.
- ۲- بزافا (قەسام) ى لاوازى و دوو دلىا سەركردايەتيا بزافا نىشمانى يا نىمچە دەرەبەگى ئاشكراكر.
- ۳- فى بزافى دەرگەھ بۇ جەماوەرى قەكر كو سەركردايەتيا ژ سەركردىن كەفن بىستىنىت.
- ۴- رېڭخراوا (قەسام) ى ژبەر ھندى كو چاقدىرىكرنا سىخورى ب سەردا ھاتبووئە سەپاندن، قەبارى وى بەرەف كىمبوون چوو و بتنى ھژمارەكا باومرپىكرى مابوون.

۵- قەسام كەفتە د شاشىيەكا سەربازى يا سەرەكى دا چونكى ھەمى چالاكيتىن خويىن راميارى و سەربازى پزاننە ئىك دەفەرى كو ژوريا فەلەستينە (قەزا جەنن) بوو، ئەففى چەندى ژى رىكا ژنافىرنا وى بساناھى كر ل بەردەم داگىركەران و نەھيلا پەرمىشكىن وى بگەھيتە جەپن دى.

۵- شۆرەشا ۱۹۳۶ز:-

ئەگەرېن وى:-

۱- زىدەبوونا نە رازىبوونا فەلەستينيان دژى سىياسەتا حكومەتا برىتانى، بو ھندى فەلەستينى بگەتە دەولەتەكا جووھى ل سەر حسابا ئاكنجىين وى يىن راستەقىنە.

۲- پەشىمان بوونا ئىنگليزان ژ وان سۆز و پەيمانين كو دا بووينى ژ بوو سەربەستيا فەلەستينى و دانانا ئىك دەولەتا عەربىيا سەر بخۆ.

۳- رەشبىنيا سەرکرد و پۆلن گەلى فەلەستينى ژ بوو گەشتنا مافين خويىن رەوا ب رپيا دانوستاندنان دگەل لىژنن ئىنگليزاندا - د وى باوهرىي ژىدا بوون باشتىن رپك خەباتا چەكدارانەيە.

۴- خرابيا ئىنگليزى دگەل فەلەستينيان و رپككەفتن دگەل جووھياندا.

۵- پلە و پايىن كارگىريين گىرنگ ب سەر جووھياندا دابەشكربوون و فەلەستينى ژى بى بەھرەربوون.

۶- ل سەر بازگەھين ئىنگليزى د فەلەستينى دا و ژ دەرڤەيى فەلەستينى ژى چەك بوو جووھيان دچوو.

۷- ل سەر دەستى شەھىد (قەسام)ى جۆرەك ژ رېڭخستى ھاتە گۆرى ب سانامى ھانددان بۇ قەرمانا شەركرنا ئىكى.

۸- ب دەست كەفتنا چەند پارچىن چەكى.

۹- پىشتەفانىكرنا شۆرەشى ژ نافخۆ و ژدەر قەى قەلەستىنى.

دەسپىكىن شۆرەشى ژ يافافە دەست پىكر مانگرتنەكا گشتى پاشى قودس و حەيفا و باژىرىن دى قەگرتن د سنوورى (يافا - تەل ئەبىب) دا پىكدادانەك دناقبەرا جووھى و قەلەستىنيان روويدا و مىرى ژى ھاتن و چوون قەدەغەكر و بارى نە ئاساىى راگەھاند. ئەفا كو ھارىكاريا سەر كەفتنا مانگرتىن گشتى ل قەلەستىنى كرى ئەو مانگرتنا گشتى بوو كو ل مسرى دا روويداى ل ساللا ۱۹۳۶ز بو دەركرنا ئىنگلىزان و ل سوريا ل ساللا ۱۹۳۶ز بو دەركرنا فرىسيان. و ھەرومسا رۆژنامەگەرىي رۆلەكى ديار ھەبوو ھاندانا مانگرتنى و درىژرە پىدان ب وى مانگرتنى. زىدەبارى ئەنجامدانا چەندىن خۆ نىشادانان ل باژىرىن عەمان - دىمەشق - تەرابلوس - صەيدا - بەغدا - مووسل و قاهىرە بو پىشتەفانىكرنا گەلى قەلەستىنى. پاشى ل ۲۵ ئىسانا ۱۹۳۶ز بەرمىيەك ب نافى (لىژنا عەرمىيا بلند) دروست بوو و برىارا درىژرەپىدانان مانگرتنى دا.

پاشى ئىنگلىزان بۇ ژنافىرنا شۆرەشى دوو رېك ب كارئىنان:-

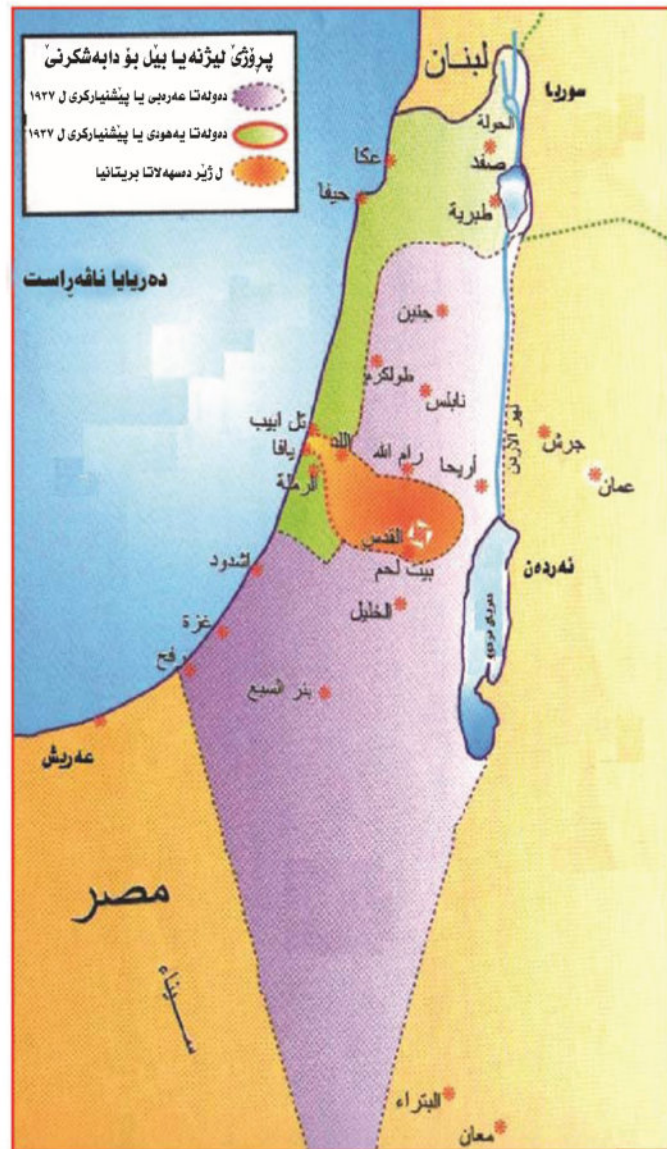
ئىك: ب رپيا تەپەسەركرنى و توندوتىژى دژى جەماوهرى شۆرەشگىرى عەرەب و سەركردايەيتىن نافخۆيىن رېڭخستى.

دوو: ب رپيا دۆرپيچدان و هندوفيلين سياسي، ب بكارئينانا دەسلەلاتين مەزن ژ لايى سەرۆكين رژيمن عەرمەبان فە.

ئینگليز شيا ب ھەفكاريا پاشايين عەرمەبان شۆرمش ژناف ببن و پاشى ليژنا (بيل) ھنارد دا فەكۆلينى ل سەر ئەگەريين شۆرمش و ئەگەريين بەرپابوونا شۆرمش بکەت – و ب فى رىنگى ليکدايەفە کو (عەرمەبان دقيت سەربەستيا نەتەوايەتى ب دەستفە بينن و د ترسن و کەر و کين ژى ژ ھزرا دروستکرنا نيشتمانەكى نەتەومىي بۆ جووھيان) ھەيە ليژنى پشنيارا دابەشکرنا فەلەستينى کر دناقبەرا عەرمەب و جووھيان دا بەلى عەرمەبان ل کونگرى بلۆدان کو ل سوريا ھاتبوو گریدان ل سال ۱۹۳۷ز ئەف پشنيارە رەت کر.

ئەگەريين سەرنەکەفتنا شۆرمشا ۱۹۳۶ز:-

- ۱- نەھەفسەنگى دناقبەرا ھيژين شۆرمشگيران و ھيژين جووھيان و ئینگليزان ژ لايى ھونەرى و کارگيرى و ريکخستنى فە.
- ۲- بارى پارچە پارچەيى و پاشکەفتن و دويقەلانکيا بيانى د دەلاتين عەرمەبدا رۆلەكى خراب ھەبوو ب تايبەتى ئەو رۆلى خراب کو پاشا و مير کاربەدەستين عەرمەب د گيران بۆ ژناقبەرا شۆرمش.
- ۳- سەرکردايەتيا فەلەستينى کو پيکھاتبوو ژ دەرەبەگ و بورجوازيين مەزن نەشيان بچنە د ئاستى رويدانان دا.
- ۴- پاشکەفتنا جفاکى و سەرکردان بوو ئەگەري نەبوونا ھزرکرناکا شۆرمشگيرانە و ريکخراوەکا جەماوەرى يابەر فرھە و نە گوھۆر.

۵- سرۆشتی تهخاتی (چینایهتی) و رامیاریا سه‌رگردایه‌تیا فه‌له‌ستینیان نه‌شیان هه‌قبه‌ندییه‌کا موکوم و به‌ره‌م هین دروست بکه‌ن دگهل وان هیزین جیهانی کو دژی ئیستعمار وداگیرکرنی وچه‌وساندنی د جه‌نگین.

ناشرۆك

۲۱ — ۳	ململانییا عوسمانی — ئیرانی و کاریگه‌ریا وی ل سەر کوردستانی	پشکا ئیکی
۴۲ — ۲۲	پهیمان و ریککه‌فتنامین عوسمانی — ئیرانی و په‌یووندیا وان ب گه‌لی کوردغه	پشکا دووی
۵۲ — ۴۳	ئیس‌تعمارا نه‌ورۆپی و به‌رفره‌خوازی د رۆژه‌لاتا نافین دا	پشکا سییی
۸۹ — ۵۳	میرگه‌ه و حکومه‌تین کوردی	پشکا چواری
۹۹ — ۹۰	بزافا چاکسازیا عوسمانی و کارفه‌دانا وی ل سەر وه‌لاتین عهرمبی و کوردستانی	پشکا پینجی
۱۱۳ — ۱۰۰	کورتیه‌ دیرۆکا رۆژنامه‌گه‌ریا کوردی و پارت و کومه‌ل و ریکخراوین کوردی	پشکا شه‌شی
۱۲۹ — ۱۱۴	کوردستان ل ده‌م و ل پشتی جه‌نگی جیهانیی ئیکی	پشکا چه‌فتی
۱۷۶ — ۱۳۰	سهرهلدان و شۆره‌شین کوردی دناقبه‌را نیشا دویی یا سه‌دی نوزدی هه‌تا داویا نیشا ئیکی یا سه‌دی بیستی	پشکا هه‌شتی
۲۱۳ — ۱۷۷	سهرهلدان و شۆره‌شین عیراقی و رۆلی کوردان تیدا	پشکا نه‌هی
۲۴۷ — ۲۱۴	بزافا ئیس‌تعمارا نوویا نه‌ورۆپی ل نیشتمانی عهرمب د سه‌دی نوزدیدا	پشکا ده‌هی